

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
СУЛЕЙМАН ДЕМИРЕЛЬ АТЫНДАҒЫ УНИВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ФАКУЛЬТЕТІ
ТІЛДІК БІЛІМ БЕРУ КАФЕДРАСЫ

ӘОЖ: 81-13

ДИССЕРТАЦИЯЛЫҚ ЖҰМЫС

ҚАЗАҚ ТІЛІН БАСҚА ПӘНДЕРМЕН ИНТЕГРАЦИЯЛАЙ ОҚЫТУДЫҢ
ӘДІСТЕРІ

7М01701 – «Қазақ тілі және әдебиеті» білім беру бағдарламасы бойынша

Қалқамжай Жанат Тілекқызы

Қаскелең, 2022

СУЛЕЙМАН ДЕМИРЕЛЬ АТЫНДАҒЫ УНИВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ФАКУЛЬТЕТИ
ТІЛДІК БІЛІМ БЕРУ КАФЕДРАСЫ

«Қорғауға жіберілді»
Кафедра меңгерушісі
PhD, ассистент профессор
А. Ногайбаева

« 19 » 05 2022

ДИССЕРТАЦИЯЛЫҚ ЖҰМЫС

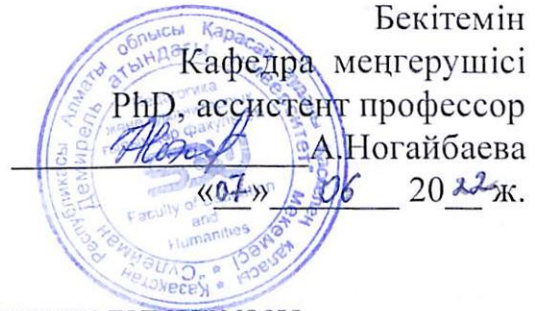
7M01701 – «Қазақ тілі және әдебиеті» білім беру бағдарламасы бойынша

Орындаған: Ж.Т. Қалқамжай Ж.Т. Қалқамжай

Ғылыми жетекші: М.С. Жолшаева ф.ғ.д., СДУ профессоры М.С. Жолшаева

Қаскелең, 2022

Сулейман Демирель атындағы университет
«Педагогика және гуманитарлық ғылымдар» факультеті
«Тілдік білім беру» кафедрасы

Бекітемін

Кафедра меңгерушісі

PhD, ассистент профессор

А.Ногайбаева

«07» 06 2022 ж.

Диссертациялық жұмысты дайындау тапсырмасы

Магистрант: Қалқамжай Жанат Тілекқызы

Білім беру бағдарламасы: Қазақ тілі және әдебиеті

Тақырыбы: Қазақ тілін басқа пәндермен интеграциялай оқытудың әдістері

Ғылыми кеңестің бұйрығымен бекітілген №09.3-05/946-1 «26» 01
2021 ж.

Диссертациялық жұмысты аяқтау мерзімі «01» 06 2022 ж.

Тапсырмалар және диссертациялық жұмыстың қысқаша сипаттамасы:
Диссертациялық жұмыста білім беру үдерісінде интеграциялай оқытудың теориялық негіздеріне талдау жасалды. Қазақ тілін гуманитарлық және жаратылыстану пәндерімен интеграциялай оқыту әдістері қарастырылды. Оқушылардың пәнаралық байланыстарды танып, қазақ тілі мен басқа пән материалын бір-бірімен кіріктіре алуы басшылыққа алынды. Олардың әр тілдік бірліктің ғылыми уәжін жете түсінуіне бағытталған тапсырмалар берілді.

Ұсынылатын әдебиеттер: Бейсенбаева А.А. Пәнаралық байланыс негізінде оқу процесін ұйымдастыру: оқу құралы, Мұқанбетжанова Ә. Бастауыш білімнің интеграциясы арқылы оқушыларда дүниенің ғылыми бейнесін қалыптастырудың теориялық-әдіснамалық негіздері.

Тапсырмалар бекітілген мерзім «22» қауыр 2021 ж.

Ғылыми жетекші:

Магистрант:

ф.ғ.д., СДУ профессоры М.С. Жолшаева
Ж.Т. Қалқамжай

АНДАТПА

Диссертация жұмысының тақырыбы: Қазақ тілін басқа пәндермен интеграциялай оқытудың әдістері

Жұмыстың құрылымы: зерттеу жұмысы кіріспе, екі тарау (тараушалар), қорытынды, пайдаланған әдебиеттер тізімі мен қосымшадан тұрады.

Диссертациялық жұмыстың көлемі: 67 бет, 1 кесте бар, зерттеу барысында 52 әдебиет қаралды.

Кілт сөздер: қазақ тілі, интеграция, оқыту, кіріктіре оқыту, интеграциялық процестер, педагогикадағы интеграция, құндылық, фразеологизм, мақал-мәтел.

Диссертация жұмысының бірінші бөлімінде интеграция туралы түсінік және оның теориялық негіздерін ашу мақсатында оның ерекшеліктері, білім саласындағы интеграциялық оқытудың маңызы мен тілтанымдағы интеграциялық бағыттың артықшылықтары анықталды. Интеграциялай оқытудың еліміздің білім беру жүйесіне ендірілу тарихы мен ерекшеліктеріне шолу жасалды. Қазақ тілін интеграциялай оқытудың тиімділігі арқылы қалыптасатын құзыреттіліктер сараланды. Осы орайда интеграциялай оқытуға қатысты жазылған еңбектер негізінде тұжырымдар жасалды.

Диссертация жұмысының екінші бөлімінде қазақ тілін басқа пәндермен интеграциялай оқытудың әдістері қарастырылды. Қазіргі білім беру үдерісінде өзекті болып табылатын интеграциялай оқыту мәселесін жан-жақты талдап, дамыту мақсатында әртүрлі әдіс-тәсілдер арқылы сабақтарда жаттығу жұмыстары, оқушылардың өздігімен және мұғаліммен атқарылатын түрлі тапсырмалардың үлгілері көрсетілді. Тапсырмаларды құрастыруда оқушылардың пәнаралық байланыстарды танып, қазақ тілі мен басқа пән материалын бір-бірімен кіріктіре алуы басшылыққа алынды. Сонымен қатар, оқушылардың әр тілдік бірліктің уәжін жете түсінуіне басымдылық берілді. Зерттеу жұмысында қарастырылған әдіс-тәсілдерді пайдалана отырып түрлі бақылау жұмыстары бойынша эксперимент жүргізілді. Эксперимент нәтижесі бойынша қазақ тілімен интеграциялай оқытуға болатын пәндер каталогі анықталды.

Диссертация жұмысының қорытынды бөлімінде қазақ тілін басқа пәндермен интеграциялай оқытуда тек бір жақты қарамай, оларға әр тілдік бірліктің астарында ғылыми негіз бар екенін жете түсіндіріп, түрлі тапсырмалар мен шығармашылық жұмыстар арқылы оқытудың тиімділігі көрсетілді. Сараланған әдістер мен критерийлерге негізделіп құрылған тапсырмалардың оқушылардың білімін толықтыра түсетіні, қазақ тілін оқытуда қолданудың маңызы айқындалды.

АННОТАЦИЯ

Тема диссертационной работы: Методы интегративного обучения казахскому языку другими дисциплинами

Структура работы: исследовательская работа состоит из введения, двух глав (подглав), заключения, списка использованной литературы и исследовательская работа состоит из введения, двух глав (глав), заключения, списка использованной литературы и приложения.

Объем диссертационной работы: Имеется 67 страниц, 1 таблица, в ходе исследования было рассмотрено 52 литературы.

Ключевые слова: казахский язык, интеграция, обучение, интегрированное обучение, интеграционные процессы, интеграция в педагогике, ценность, фразеологизм, пословицы и поговорки.

В первой части диссертационной работы с целью раскрытия понятия интеграции и ее теоретических основ определены ее особенности, значение интеграционного обучения в области образования и преимущества интеграционного направления в языкознании. Проведен обзор истории и особенностей внедрения интегрированного обучения в систему образования страны. Проанализированы компетенции, формируемые через эффективность интегрированного обучения казахскому языку. В связи с этим были сделаны выводы на основе написанных трудов, касающихся интегрированного обучения.

Во второй части диссертационной работы рассмотрены методы интегрированного обучения казахскому языку с другими дисциплинами. В целях всестороннего анализа и развития проблемы интегрированного обучения, которая является актуальной в современном образовательном процессе, были продемонстрированы различные методы и приемы тренировочной работы на уроках, примеры различных заданий, выполняемых учащимися самостоятельно и учителем. При составлении заданий руководствовались умением учащихся распознавать межпредметные связи, интегрировать казахский язык и другой предметный материал друг с другом. Кроме того, был сделан акцент на понимание учащимися мотивации каждого языкового единицы. Проведен эксперимент по различным контрольным работам с использованием методов и приемов, рассмотренных в исследовательской работе. По результатам эксперимента был определен каталог дисциплин, которые можно изучать интегрируя с казахским языком.

В заключительной части диссертационной работы была продемонстрирована эффективность обучения казахскому языку через различные задания и творческие работы, подробно объяснив, что при интегрированном обучении казахскому языку с другими дисциплинами существует научная основа под каждой языковой единицей. Определено, что задания, построенные на основе дифференцированных методов и критериев, дополняют знания учащихся, значение использования казахского языка в обучении.

ABSTRACT

Topic of the dissertation: Methods of integrative teaching of the Kazakh language with other disciplines

Structure of the dissertation: research work consists of an introduction, two chapters (sub-chapters), conclusion, list of references and an appendix.

Volume of the dissertation: There are 67 pages, 1 tables, during research 52 references were considered.

Keywords: Kazakh language, integration, learning, integrated learning, integration processes, integration in pedagogy, value, phraseology, proverbs and sayings.

In the first chapter of the dissertation, In the first part of the dissertation, in order to reveal the concept of integration and its theoretical foundations, its features, the importance of integration training in the field of education and the advantages of the integration direction in linguistics are determined. The review of the history and features of the introduction of integrated learning into the country's education system is carried out. The competencies formed through the effectiveness of integrated teaching of the Kazakh language are analyzed. In this regard, conclusions were drawn based on the written works concerning integrated learning.

In the second chapter of the dissertation the methods of integrated teaching of the Kazakh language with other disciplines are considered. In order to comprehensively analyze and develop the problem of integrated learning, which is relevant in the modern educational process, various methods and techniques of training work in the classroom, examples of various tasks performed by students independently and by the teacher were demonstrated. When composing tasks, students were guided by the ability to recognize interdisciplinary connections, integrate the Kazakh language and other subject material with each other. In addition, emphasis was placed on students' understanding of the motivation of each language unit. An experiment was conducted on various control works using the methods and techniques considered in the research paper. Based on the results of the experiment, a catalog of disciplines that can be studied by integrating with the Kazakh language was determined.

In the final chapter of the dissertation, the effectiveness of teaching the Kazakh language through various tasks and creative works was demonstrated, explaining in detail that with integrated teaching of the Kazakh language with other disciplines, there is a scientific basis for each language unit. It is determined that the tasks based on differentiated methods and criteria complement the knowledge of students, the importance of using the Kazakh language in teaching.

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	8
1 БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕ ИНТЕГРАЦИЯЛАЙ ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	
1.1 Интеграция туралы түсінік және оның педагогикалық негіздері	11
1.2 Педагогикалық интеграция: құрылым мен мазмұн	14
1.3 Тілтанымдағы интеграциялық бағыттың негізделуі	27
1.4 Білім саласындағы интеграциялай оқытудың маңызы	35
2 ҚАЗАҚ ТІЛІН БАСҚА ПӘНДЕРМЕН ИНТЕГРАЦИЯЛАЙ ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕРІ	
2.1 Қазақ тілін гуманитарлық пәндермен интеграциялай оқытудың маңызы мен ерекшеліктері	43
2.2 Қазақ тілін жаратылыстану пәндерімен интеграциялай оқытудың әдіс- тәсілдері	50
2.3 Интеграциялай оқытылған сабақтар бойынша эксперимент нәтижелері және қорытындысы	58
ҚОРЫТЫНДЫ.....	63
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	65

КІРІСПЕ

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Педагогикалық интеграция – процесс ретінде объектілер арасында тікелей байланыс орнату және күтілетін нәтижеге сәйкес жаңа тұтас жүйені құру. Оқушылардың түрлі пәндердегі білімдер мен бірліктердің жеке элементтері арасындағы байланыстарды байқап және қабылдауы олардың білімдерін жүйеге түсіреді, ақыл-ойына серпіліс тудырады, таным қызметіне шығармашылық сипат береді. Қазақ тілін басқа пәндермен интеграциялай оқыту туған халқының, ұлтының мәдени-тарихи байлығын меңгеруге, жалпы адамзат мәдениетіне қатысты білімдерді ұштастыруға мүмкіндік туғызады. Қазақ тілін гуманитарлық және жаратылыстану пәндерімен интеграциялай оқытуда нақты тілдік бірліктердің қолданысын танытып, олардың ғылыми уәжін оқушыға жете түсіндіріп, таным көкжиегін кеңейтуге септігін тигізеді. Интеграциялай оқыту пәнаралық байланыстарды көрсететін теориялық білімді іс жүзінде қолдануға, ғылымның түрлі салалары жөнінде кең ұғымы бар адамды тәрбиелеуге мүмкіндік береді.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазіргі кезде білім беру жүйесінің ізгіліктік және жеке тұлғаны қалыптастыру бағыты маңызды болып отыр. Адамзаттың қазіргі даму кезеңі адам мен табиғаттың үйлесімді қатынасын, өскелең ұрпаққа қоршаған дүниені және оны зерделеуді тұтастыққа қалыптастыруды қажет етуде. Сондықтан мектеп оқушыларында дүниенің ғылыми бейнесін құндылық бағдар негізінде қалыптастыру көзделеді. Жұмыста қазақ тілін басқа пәндермен интеграциялай оқытудың әдістері ұсынылады. Қазақ тіліндегі тілдік бірліктердің ұлттың өзіндік өзгешелігі, ұлттық мәдениеттің ерекшелігі, ұлттық тілдің байлығы, ұлттық салт-дәстүрлердің ерекшеліктері функционалды-семантикалық тұрғыдан айқындалып, талдау жасалады. Интеграциялай оқытуда мұнандай қағидаларды жүзеге асыра аламыз: біріншіден, оқыту процесінде интеграциялық байланыстарды жүзеге асыру негізінде қазіргі заманның ғылымының ғылымаралық байланыстарын ұғындыру қағидасы, екіншіден, туған халқының, ұлтының мәдени-тарихи байлығын меңгеруді, жалпы адамзат мәдениетіне қатысты білімдерді ұштастыруға мүмкіндік беретін сабақтастық қағидасы, үшіншіден, білім мазмұнын дербес жүйе ретінде қатыстыра отырып, жеке тұлғаның жан-жақты үйлесімді дамуын қамтамасыз ету қағидасы, төртіншіден, мемлекеттік тілді, ана тілін, оқып үйренудің маңыздылық қағидасы, бесіншіден, қазіргі заманғы ғылыми білімдердің даму тенденцияларын қамту қағидасы. Бұл қағидаларды жүзеге асыруда қазақ тіліндегі фразеологизмдерді, мақал-мәтелдерді және сөздерді қолдануға болады. Тілдегі осындай тілдік бірліктерді интеграциялай қолдану білімді игерудің деңгейін жоғарылатады, халықтың танымын, мәдениетін білуге жол ашады. Осы білімдерді әр салаға қарай икемдеу арқылы қазақ тілін басқа пәндермен интеграциялай оқыта аламыз.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Жұмыстың негізгі мақсаты – қазақ тілін басқа пәндермен интеграциялай оқытудың әдіс-тәсілдерін анықтау. Осы мақсаттың негізінде төмендегідей міндеттер туындайды:

- «интеграция» ұғымының педагогикалық негіздерін саралау;
- педагогикалық интеграция: құрылымы мен мазмұнын жинақтау;
- білім саласындағы интеграциялай оқытудың маңызын көрсету;
- тілтанымдағы интеграциялық бағыттың негізделуін талдау;
- қазақ тілін гуманитарлық пәндермен интеграциялай оқытудың маңызы

мен ерекшеліктерін анықтау;

- қазақ тілін жаратылыстану пәндерімен интеграциялай оқытудың әдіс-тәсілдерін көрсету;

- қазақ тілін басқа пәндермен интеграциялай оқыту әдістерін қалыптастыру, практикаға ендіру;

- қазақ тілін басқа пәндермен интеграциялай оқытылған сабақтардың негіздерін көрсету.

Зерттеу нысаны. Қазақстан Республикасындағы орта білім беру жүйесіндегі қазақ мектептерінде қазақ тілі пәнін интеграциялай оқыту мәселесі және соны іске асырудың әдістемесі.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңызы. Зерттеу жұмысы педагогикаға, соның ішінде қазақ тілін оқыту әдістемесінің зерттелуіне және этнографияға, этнолингвистикаға, нейролингвистика және психоллингвистика сынды тіл білімінің жаңа салаларына өз үлесін қосады. Жұмыс филологтарға, тіл мамандарына және барша ізденуші, ғылымға қызығушы қауымға арналады. Тәжірибеде күнделікті өмірде қазақ тілінің ұлттық кодын, ерекшелігін көрсететін лексикалық бірліктердің қолданыс жиілігін арттыруға, басқа пәндермен интеграциялай оқытуда дұрыс танып білуге көмектеседі. Бұндай тілдік көрсеткіштер халық әдет-ғұрпының маңыздылығын түйсінуге ықпал етеді. Жұмыстың басты арқауы – тілдегі танымдық құбылыстарды сол тілде сөйлеуші халықтың рухани дүниесі – ой-санасы, тіл-санасы қалыптасуымен, соның негізінде дамиды ұлт санасымен тығыз байланыста қарау. Тілдің сөздік құрамындағы лексикалық бірліктер тілдік санада қалыптасқан терең тілдік құрылымдар, логикалық, психологиялық, философиялық, әлеуметтік т.б. негіздер арқылы санада абстракцияланып, когнитивтік модель арқылы тілде көрініс табады. Зерттеуде этнолингвистикалық аспектіде этномәдениеттік құндылықтарды бейнелейтін этнолексиканы «тіл мен ұлт біртұтас» деген қағидада сараланады. Сондай-ақ тілдік деректердің терең құрылымы жоғарыда аталған кешенді сипатта зерттелініп, философиялық, логикалық, психологиялық, мәдениеттанымдық, метатілдік негіздері анықталады. Қазақ тілін танымдық тұрғыдан қарастырғанда тілдік руханилық қызметі – кумулятивтік қызметіне ерекше назар аударылады.

Зерттеудің әдіс-тәсілдері. Жүйелеу, салыстыру, контенттік талдау, анализ, синтез, этнолингвистикалық талдау әдісі, мәліметтерді сапалық сараптау, бақылау, эксперимент әдісі пайдаланылды.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы. Диссертацияның жаңа пайымдаулары төмендегідей нәтижелерден байқалады:

- Педагогикалық интеграцияның құрылымы мен мазмұны сараланды (пәндік-бейнелі, тұжырымдамалық, дүниетанымдық, белсенділік және концептуалды формалары көрсетілді. Педагогикалық интеграцияның пәндік формасы білім алушыларда объективті қызметтің рухани, әлеуметтік, табиғи және техникалық салалары туралы тұтас идеялар құруда қолданылады. Интеграциялау әдістері нақтыланды: объектілерді әмбебаптандыру, біріктіру, экстраполяциялау және концентрациялау).

- Білім саласындағы интеграциялай оқытудың маңызы, психологиялық-педагогикалық шарттары нақтыланды (тәрбие психологиясы, оқыту және мұғалім психологиясы) айқындалып, негізделді (балалардың ақыл-ойын дамыту, танымын кеңейту, гуманистік және әлеуметтік тәрбие беру жолдары).

- Қазақ тілімен интеграциялауға тиімді пәндер каталогі (қазақ тілімен физика, биология, география, химия, информатика, тарих, әдебиет пәндерін интеграциялау) анықталды.

Зерттеу жұмысы бойынша жарияланым. Диссертациялық зерттеудің мазмұны мен негізгі нәтижелері 2 ғылыми мақалада көрініс тапты.

«Қазақ тілін басқа пәндермен кіріктіре оқытуда аксеологемалардың қолданылуының тиімді жақтары» атты мақала «2021 International Young Scholars' Conference» деген конференцияда баяндалып, электронды нұсқасы конференцияның сайтында (<https://sites.google.com/sdu.edu.kz/iysc>) жарияланды.

«Қазақ тілін басқа пәндермен кіріктіре оқыту – қазіргі замандағы білім берудің жаңа технологиясы» атты мақала «Science and Education in the modern world: challenges of the XXI century» IX Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция жинағының III томында жарияланды.

Зерттеу жұмысының құрылымы. Диссертациялық жұмыс кіріспе, екі бөлім, қорытынды, пайдаланылған әдебиеттер тізімі мен қосымшадан тұрады.

1 БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕ ИНТЕГРАЦИЯЛАЙ ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

1.1 Интеграция туралы түсінік және оның педагогикалық негіздері

«Интеграция» ұғымы жалпы ғылыми ұғымға жатады. Педагогика, көптеген басқа ғылымдар сияқты, философиядан анықтамаларды алады, содан кейін оларды өзіне қарай аздап бейімдейді. Тұжырымдамалармен жұмыс істеу тенденциялары сөздіктерді көрсетеді. 70-жылдардың ортасына дейін іс жүзінде бірде-бір философиялық сөздікте «интеграция» термині болмады. Ол шетелдік термин сөз ретінде жүрді. Алғашқы ғылыми анықтаманы Н.И. Кондаковтың сөздігінен табамыз. Мұнда «интеграция – бұл тұтастыққа, кез-келген элементтердің бірлігіне бірігу, кез-келген бірлікті қалпына келтіру» – деп көрсетіледі.

Философиялық сөздіктер бұл ұғымды 1983 жылдан бастап, «Философиялық энциклопедиялық сөздіктің» пайда болуынан бастап енгізді. Ондағы интеграция «гетерогенді бөліктер мен элементтерді тұтасқа біріктірумен байланысты даму процесінің жағы» деп түсіндіріледі. «Кеңестік энциклопедиялық сөздік» неғұрлым егжей-тегжейлі анықтама береді: «Интеграция – бұл жүйенің, ағзаның сараланған бөліктері мен функцияларын тұтастыққа әкелетін процесті білдіретін ұғым».

Сонымен қатар, ғылым бірігу құбылыстарын, байланыс пен өзара байланысты жақындастыруды білдіру үшін қандай да бір терминді қажет етті. Философия, содан кейін педагогика біртіндеп шындықты түсінуге тырысты. Бұл «байланыс» және «қарым-қатынас» категорияларын түсінуден «кешенді тәсіл» категориясын түсінуге, одан «жүйе» және «тұтастық» ұғымдарын зерттеуге дейін алып барды. Тек 80-жылдары олар «интеграция» терминіне келді. Педагогика мұны тек 80-жылдардың ортасында жасап, қабылдады. Осы сәттен бастап біздің қоғамдағы барлық нәрсені ақылға сыймайтын саралау мен иеліктен шығару аяқталды. Сұранысқа ие құбылыстың осындай баяу ғылыми дамуы нәтижесінде біз педагогикалық теория мен практиканың әлемдік даму деңгейінен артта қалдық. Батыста біртұтас оқыту технологиялары пайда болды. Біз «оқыту әдістері мен құралдарын дұрыс таңдау» арқылы оқытуды оңтайландыруға тап болдық. Бүкіл Батыс адамға, оның даралануы мен дамуы арқылы жеке адамға қарай бет алды. Біз «жас ерекшеліктерін ескеру» мүмкіндіктерін талқыладық. Бір сөзбен айтқанда, артта қалып жаттық.

Бірақ бұл теріс тәжірибенің артықшылықтары болды. Философтар «интеграция» санатына кіретін және оны анықтайтын ұғымдарды терең зерттеді. Олар қоғамдық сананы табиғат пен қоғамдағы құбылыстар қарым-қатынасының жаңа көзқарасына дайындады. Философиядағы интеграцияны зерттеу ғылымдар мен ғылыми теориялардың өзара байланысы саласында басталды. Бұл саяси жағдайда қауіпсіз болды. Сонымен қатар, К.Маркс пен Ф. Энгельс адам туралы біртұтас ғылым құру туралы айтты. Интеграцияны философиялық деңгейде зерттеудің бастамашысы М.Г. Чепиков болды. Оның бұл ұғымға берген анықтамасы нақтырақ болды және бүгін де қолданыста:

«Интеграция мәні ғылым және ғылыми білімді (философиялық) түсінуде осы жалпы (кейде бір-бірінен алынған) идеяларды, құралдарды, әдістерді және т.б. кеңінен қолдану арқылы олардың өзара байланысы, өзара әрекеттестігі бар қоршаған шындықты зерттеу, белгілі бір қалыптасқан және үнемі жетілдіріліп отыратын білім формаларында білімнің тығыздалуы (конденсациясы) және танымның көрінісі» [1, б. 63]. Мұнда, көріп отырғанымыздай, интеграцияның екі жетекші белгісі бар: компоненттердің өзара байланысы және олардың өзара әрекеттесуі нәтижесінде тығыздалуы.

Педагогикада бірінші болып зерттеуші Г.И. Батурина, С.Я. Баев және Н.Н. Петухов интеграция туралы айта бастады. Олардың жұмыстары 1983 жылы пайда болды. Рас, олар интеграцияның анықтамалары мен сипаттамаларын философиядан тікелей алу жолымен жүрді. Педагогикалық интеграция олардың мақаласында бұл жеке философиялық ұстанымдарға арналған иллюстрация болды. Бірақ бұл бастама болды.

Дегенмен, интеграцияны зерттеудің идеяларын, тәсілдерін, әдістерін философиядан алу педагогиканы дербестіктен ажыратты. Педагогикалық білім мен іс-әрекеттің табиғи ерекшелігін ескеретін жұмыстар сөзсіз пайда болуы керек еді. Интеграция теория мен практикаға оңай еніп, дамуға ықпал ету үшін педагогикалық түсінік алуы керек еді. Бұл процес іс жүзінде келесі жылдары орын алды. Егер 80-жылдардың бірінші жартысы философия тұжырымдамасын педагогикалық құбылыстарға арнап әзірлеуге, алғашқы бағалауға жұмсалған болса, онжылдықтың екінші жартысы алғашқы интегративті тұжырымдамалардың пайда болуы (П.М.Эрдниев, М.И.Башмаков) мен мектептердің қалыптасуына кетті (Ленинград, Қазан, Свердловск).

Мектептер, практик-мұғалімдер, жас ғалымдар қарапайым концептуалды-терминологиялық жұмысты, әдістемелік негіздемелерді емес, ең алдымен нақты жұмыс істейтін механизм мен интеграция құралын қажет етті. Практикалық және ғылыми педагогикалық қызметті жетілдіру үшін қолданбалы әдіснамалық білім қажет болды.

Интеграция теория мен тұжырымдама ретінде қазіргі заманғы педагогикаға тез еніп кетті. Педагогикалық интеграция мәселесіне деген қызығушылық екі кезеңнен тұрды. Екі кезең де оңай болған жоқ. Біріншісі жоғарыдан төменге қарай жүзеге асты: ғылым мен жүйеден білім беруді басқару жүйесіне қарай. Тәжірибе бағдарламалармен, оқу материалдарымен, ұсынымдармен, ғылыми зерттеулердің нәтижелерімен озық қамтамасыз етілді. Ғылым өзінің болжамды рөлін орындауға тырысты.

Педагогикада басталған екінші кезең, керісінше, пәнаралық байланыстар мәселесін көтерген практиктердің стихиялық қозғалысымен сипатталады. Олар интегративті сабақтарды дамыта отырып, алғашқы тұтас оқыту технологияларын жасады. Көптеген тәжірибешілер тіпті өз мүмкіндіктерін шамадан тыс асыра бағалады. Олар интеграция мәселесін ғалымдарсыз өздері шешетін сияқты көрінді. Нәтижесінде интеграция түсінігі кеңейді: ол кез-келген байланыстар мен қосылыстарды құрудың барлық қатысуларында

қолданыла бастады, бұл оның құнсыздануын тудырды және "кезекті" идеологиялық ұғымға, жай ғана мұғалімнің көпшілігіне ортақ идеяға айналды.

Біз "педагогика интеграциясы" және "педагогикалық интеграция" ұғымдарымен жиі кездесеміз. Олардың ең үлкені, әрине, біріншісі. Шын мәнінде, бұл педагогиканы ғылымдардың өзара байланысының жалпы ғылыми үрдісіне тартуды білдіреді. Бір жағынан, интеграция процесі ғылымның өзінде жүреді. Мысалы, педагогиканың жаңа салалары пайда болады: жас, әлеуметтік, проективтік және т.б. пәнішілік интеграция оқыту мен тәрбие теориясының, оқыту мен тәрбие теориясы мен әдістемесінің жақындасуында да көрінеді, әр педагогикалық проблеманың ішінде жүзеге асырылады. Оқыту әдістемелерінде жаңа ұғымдар пайда болады (дамыта оқыту, мәдениеттер диалогы мектебі және т.б.). Аталған бұтақтар немесе ұғымдар басқа теориялар мен басқа тармақтардан білімді сіңіреді.

Екінші жағынан, педагогиканың өзі басқа ғылымдармен, мысалы, философия, әлеуметтану, психология, экономика, экология, тарих, инженерлік-техникалық біліммен үйлеседі. Содан кейін басқа білімнің педагогикасына интеграция туралы және, керісінше, педагогикалық білімнің психологиялық, экономикалық, техникалық интеграциясы туралы айтуға болады. Педагогика мен экономиканы, экологияны, психологияны, инженерияны тең дәрежеде біріктіруге болады.

Ғылымаралық интеграция ғылымды өзгертеді, одан әрі дамуды ынталандырады, оларды жақсартады, тәжірибеге жақындатады, байытады. Осылайша экологияландыру, политехнизация, технологияландыру, психологизация, соның ішінде ғылымдарды педагогизациялау пайда болады. Белгілі бір педагогикалық емес ғылымды педагогизациялау педагогикалық емес құбылыстардың, ұғымдардың педагогикалық білім беру ортасында жұмыс істеу жағдайларына бейімделуін білдіреді. Бұл жағдайда педагогикалық білім кез-келген басқа нәрсеге біріктіріледі. Екатеринбург зерттеушілері О.М. Кузнецова, В.В. Бажутин, И.А. Колобков осы тақырып бойынша қолданбалы сипаттағы қызықты зерттеулер жүргізді. Ішінара олардың материалдары жарияланды. Педагогиканың интеграциясы ғылыми тұжырымдама ретінде түсіндірілуі мүмкін. Бұл оның дамуындағы педагогиканың жалпы ғылыми заңдылықтарға сәйкес келуінің табиғи құбылысын, педагогиканың басқа ғылымдардың арқасында даму мүмкіндігін, сонымен қатар оның басқа ғылымдарға олардың дамуына көмектесу қабілетін көрсетеді.

Педагогикалық интеграция – бұл тек педагогикалық құралдар мен педагогикалық мақсаттар үшін байланыстар мен қарым-қатынастар орнататын басқа бір ұғым [2, б. 36]. Әдетте, мұндай интеграция тек педагогикалық білім ішінде жүреді. Мысалы, оқушылардың жақсы игеруі үшін әртүрлі пәндердің білімдерін сабақ түрінде біріктіруге болады. Педагогикалық интеграция – бұл педагогикалық теория мен практика аясында жүзеге асырылатын ғылыми интеграцияның бір түрі. Әрине, мұнда интеграцияның принциптері, формалары мен әдістері педагогикалық сипатта болады. Белгілі бір жағдайларда, шартты

түрде, бұл екі ұғымды бір-бірімен жақын мағынада бірдей қолдануға болады. Біз тек педагогикалық интеграция туралы айтатын боламыз. Педагогиканың өзі табиғатта интегративті ғылым, ол кейбір ұрпақтардың тәжірибесін басқалардың тәжірибесіне аудару ғылымы ретінде дамиды. Демек, біз әрқашан интегративті теория мен интегративті педагогикалық қызметпен айналысамыз.

1.2 Педагогикалық интеграция: құрылым мен мазмұн

Педагогикалық интеграция процесс ретінде объектілер арасында тікелей байланыс орнату және күтілетін нәтижеге сәйкес жаңа тұтас жүйені құру болып табылады.

Кез келген процесс сияқты педагогикалық интеграция маңызды мақсатқа ие, яғни даму бағыты, өзіндік құрамы мен құрылымы, интеграция механизмдері, формалары, түрлері және даму деңгейлері бар.

Интеграцияның бағыттары деп оның мақсатты мағынасын түсіну әдетке айналған. Басқалардың арасында мұндай бағыттар болуы мүмкін:

- таным тақырыбын кеңейту және тереңдету;
- оқытудағы көпмәтінділікті жою;
- тақырыпты (бөлімді, бүкіл курсты) оқу уақытын қысқарту;
- қайталауды жою;
- оқыту технологиясын өзгерту;
- таным пәнінің тар аспектілі көрінісін жеңу;
- оқушының жеке басының дамуы үшін салыстырмалы түрде қолайлы жағдай жасау;
- рөлдерді, орындарды, белгілі бір адамдардың немесе компоненттердің педагогикалық процеске қатысуының педагогикалық өлшемін қайта бөлуді «бейбіт жолмен» жүзеге асыру;
- оқушылар мен мұғалімдердің дамуын жеделдетуді ынталандыру.

Интеграциялық процестің құрамы – бұл өзара байланысқа түсетін және жаңа тұтас бірлікті құрайтын объектілер жиынтығы.

Интегративті процесс оны жүзеге асырудың формаларына ие. Интегративті процестің формалары ескі қатынастар жүйесінде жаңа функцияларды алатын түпкілікті өнімді сипаттайды. Педагогика формаларына мыналарды жатқызуға болады: жаңа оқу пәні, оқытудың жаңа технологиясы, оқу пәнінің жаңа құрылымы, жаңа оқу кешендері, модульдер, жаңа қызмет түрлері және т.б. Іс жүзінде формалар бұрынғы, бұрыннан бар формалар, бірақ білім беруде интеграциялық негізде құрылған, сондықтан жаңа немесе жаңартылған болып табылады.

Педагогикадағы интегративті процестің кез келген формасы кем дегенде екі тұрақты сипаттамаға ие: маңызды және формалды-логикалық. Формалардың маңызды сипаттамасы интегралданатын объектілердің табиғатын көрсетеді. Осы негізде Ю.С. Тюнников пәндік-бейнелі, белсенділік, дүниетанымдық, тұжырымдамалық және концептуалды формаларды көрсетеді [3, б. 19].

Педагогикалық интеграцияның пәндік формасы білім алушыларда объективті қызметтің рухани, әлеуметтік, табиғи және техникалық салалары туралы тұтас идеялар құруда қолданылады. Тұжырымдамалық форма күрделі (кешенді), пәнаралық ұғымдарды қалыптастыруда қажет. Дүниетанымдық форма әртүрлі ғылыми фактілерді, оқиғаларды, заңдар мен гипотезаларды біріктіруге және оларды жүйеге енгізуге мүмкіндік береді. Белсенділік формасы, әрине, қызметтің әртүрлі түрлерін біріктірумен, қызметтің жалпыланған тәсілдерін қалыптастырумен айналысады. Интегративті процестің тұжырымдамалық формасы объектілердің интеграциясын жаңа бағалаудың, құндылық бағдарларының, жаңа көзқарастардың, қатынастардың, жаңа шешімдердің, нормалардың, идеялардың пайда болуына әкеледі.

Педагогикалық формалардың әрқайсысы: оқу тақырыбы, пән, оқу жоспары, сабақ технологиясы және т.б. — өзінің мәні бойынша әртүрлі объектілерді біріктіре алады. Егер мұғалім тақырыпты (зерттеу тақырыбын) ашуға оқушылардың өзіндік тәжірибесін, ата-бабаларының ойын, рухани және техникалық салалардағы зерттеулерін және т.б. қатыстырса, пәнаралық интеграция пәндік-бейнелі формаға ие бола алады. Пәндік-бейнелеу — бұл идеялармен, материалдық заттармен, естеліктермен, қатынастармен және ұқсас категориялармен жұмыс жасау. Бұл интегративті тақырып тұжырымдамалық интеграция ретінде құрылуы мүмкін. Тақырыптың бір немесе екі жетекші тұжырымдамасы алынады және оларды басқа ғылымдарда немесе мәдениеттерде қолдануға болады. Сабақтың интегративті тақырыбы мәні бойынша әртүрлі болуы мүмкін.

Интеграция формасының формальды-логикалық сипаттамасы интеграцияға енген объектілер арасындағы байланыстардың тығыздығы мен тұрақтылығының дәрежесін белгілейді. Тәжірибе көрсеткендей, жалпылау, кешен, жүйе және синтез педагогикада ең қолайлы болып табылады. Жалпылау дегеніміз — интеграция объектілері мен олардың арасындағы байланыстардың жақындасуы, корреляциясы, күрделенуі, кеңеюі. Кешен дегеніміз — белгілі бір негізді бөлу арқылы жетекші интегралданатын объектілер арасындағы қатынастарды реттеу. Жүйе — бұл жаңа білім беруде түбегейлі жаңа қасиеттердің пайда болуымен тұтас жаңа білім құру. Синтез — әрі қарай бөлінбейтін толық синтез. Сонымен қатар, кешендердің бірігуі органикалық, бастапқы компоненттерді (формаларды) сақтау мүмкін емес, өйткені олар жаңа түзілімге сіңеді. Синтез кезінде байланыстардың ең жоғары тығыздығына қол жеткізіледі, ішкі және сыртқы детерминацияның бірлігі пайда болады, онда жаңа объектінің одан әрі өзін-өзі дамытуы мүмкін болады.

Іс жүзінде формалардың бұл формальды-логикалық белгілері оңай анықталады. Егер мұғалім бірқатар тақырыптардан, бөлімдерден инвариантты компоненттерді бөліп, оларды қорытындыда, түйіндемеде біріктірсе, онда ол тек материалды жалпылайды, жинақтайды. Егер ол интегративті сабақ құрып, екі-үш тәуелсіз пәннің білімін біріктіріп, реттесе, ол материалды кешен ретінде құрады. Егер жаңа оқу пәні құрылса, бұл оқу жоспарынан оның бастапқы пәндерін алып тастауға әкеледі, бұл жүйенің құрылғанын білдіреді. Сонымен,

егер оқытудың мазмұны оның технологиясымен тығыз байланысты болса, біреуінің өзгеруі екіншісінің өзгеруіне әкеледі — бұл синтез. Соңғысының мысалы — дамытушылық оқыту. Ғылыми тұжырымдамалар мен категориялар деңгейінде интеграция жүргізілген кезде категориялық синтез деп аталатын жаңа зерттеу әдісін жасайды. Тұжырымдамалық синтез әдісі де танымал.

Маңызды сипаттаманың әрқайсысы төрт формалды-логикалық сипаттамамен біріктірілуі мүмкін. Сонда ғана интеграцияның педагогикалық формасы қалыптасады. Кез келген интеграцияланған тапсырмалар, оқу жоспарлары, бағдарламалар, сабақтар, пәндер форма ретінде сипатталады.

Формалардан басқа, интеграциялық процестер түрлері бойынша ерекшеленеді. Айырмашылықтың жаңа түрінде интеграцияның таралу аймағы сияқты интеграциялық процестің ауқымы жатыр. Интеграция түрлеріне мыналар жатады: пәнішілік, жергілікті, пәнаралық, аймақтық, аймақаралық, жаһандық. Бұл жағдайда тек оқу пәні ғана интеграцияланбайтындығын білдіреді. Белгілі бір объектілердің негізгі интеграторлары — байланыс. Байланыс — бұл ақпараттың қозғалысын және кейбір компоненттердің басқаларына әсерін қамтамасыз ететін интеграция объектілерінің объективті немесе әдейі жасалған қосылыстары. Байланыс — бұл компоненттер арасындағы тәуелді қатынастарды орнату. Байланыс кластары, олардың түрлері мен типтері ажыратылады.

Байланыс кластары — бұл бір компоненттің екінші компонентке әсер етуінің процессуалдық жағының бірлігі негізінде байланыстарды топтастыру. Келесі кластар төмендегі белгілері бойынша бөлінеді: шығу тегі, құрылысы, өзара әрекеттесу, қайта құру, даму қызметі. Олардың кейбірін қарастырайық.

Шығу байланыстары бірнеше интегралданатын объектілер мен олардың компоненттерінің екі немесе одан да көп құрылымының бірлігіне негізделген, бұл оларды біріктіруге негіз болады. Сонымен, тәрбие мен оқыту процестерінің құрылымдарының бірліктерін анықтай отырып, біз педагогиканың екі теориясын — тәрбие теориясы мен оқыту теориясын біріктірдік, сол арқылы педагогика бойынша оқу құралы құрылды.

Басқару байланыстары интеграцияланған объектілердегі компоненттерді реттеуге, қайта құруға, үйлестіруге ықпал етеді. Мұндай байланыстар дамытушылық оқытудың теориясы мен практикасында оңай кездеседі. Мұнда оқу материалының мазмұны мен білім беру технологиясының интеграциясы жүреді, нәтижесінде екеуі де бір-біріне бейімделгендей қайта құрылады. Вальдорф педагогикасы, С.Френенің педагогикасы негізінен осы байланыстарға негізделген.

Компоненттердің семантикалық сипаты бірдей болған кезде, сапалы жаңа формациялардың пайда болуына ықпал ететін генеративті байланыстар болуы мүмкін. Н.К. Чапаев кәсіби техникалық білім беру педагогикасының тұжырымдамалық және терминологиялық аппаратын зерттей отырып, мұндай байланыстарды аз мөлшерде анықтады және сипаттады [4, б. 23].

Сонымен, байланыс кластарының әрқайсысының өзіндік сипаттамалары бар. Оларды білу практикалық тұрғыдан маңызды. Бұл интеграцияланатын

объектілерді саналы түрде басқаруға көмектеседі, оларды өзара әрекеттесуге әкеледі. Байланыстар қызықты қасиетке ие: олар бір уақытта интеграцияланған объектілерге қатысты педагогикалық интеграция функцияларын көрсетеді. Шынында да, олар не болып жатыр деген сұраққа жауап береді. Тек оқу пәндерінің мазмұнына келетін болсақ, онда ең алдымен пәндік байланыстарды ажырату керек. Бұл мәселенің ең дамыған бөлігі. Пәндік байланыстарға пәнішілік және пәнаралық, циклішілік және цикларалық байланыстар кіретіні белгілі. Сондай-ақ, барлық тақырыптық байланыстар уақыт параметрімен ерекшеленетіні белгілі: перспективалы, алдыңғы және ілеспе. Ақыр соңында, бұл байланыстар оларды орнату тәртібімен ерекшеленеді: көлденең, тік, қиылысқан [5, б. 45].

Көлденең байланыстар – бұл бір оқу жылы, жарты жыл ішіндегі әртүрлі цикл пәндерінің материалдарының байланысы. Тік байланыстар бірнеше жыл тұрғысынан пәндер арасында орнатылады. Интеграция көздері мен компоненттерін талдау кезінде олардың ықтимал өзара іс-қимылының салыстырмалы анализін бір уақытта жүргізу ұсынылады. Шын мәнінде, интеграция – бұл байланыстарды ашу, оларды құру және басқару. Бастапқы мағынада байланыс ақпараттың берілуі болғандықтан, ол мазмұнның ақпараттық сипатына негізделген және интеграцияны қамтамасыз етеді. Бірақ байланыстар өздері интеграцияның ресми құралы болып табылады. Оларды орнату арқылы біз әлдеқайда қиын әрекеттерді орындаймыз. Мысалы, физикаға математикалық білімді енгізу арқылы біз құрылыс немесе басқару байланыстарын қолданамыз. Нәтижесінде біз математикалық физиканы аламыз. Егер физикаға әлеуметтік-тарихи немесе экономикалық білімді енгізсек, онда біз оны ізгілендіреміз. Математикандырудың, ізгілендірудің бұл процестері қаншалықты күрделі және әртүрлі болса да, байланыстармен шектелмейді. Тиісті деңгейде орнатылған интеграция формасына сәйкес келетін барлық байланыс аппараты интеграция әдісі деп аталатын белгілі бір операциялық жүйеге қосылады.

Интеграция (интеграциялау) тәсілі – интеграцияның нақты бағытына, құрамына, нысанына, түрі мен деңгейіне сәйкес құрылған және интеграциялық процесті іске асыруды қамтамасыз ететін байланыстардың қисынды аяқталған жүйесі. Интеграция әдісі – бұл күрделі, ұжымдық ұғым, ол интеграция процесінің процедуралық-белсенділік аспектісін көрсетеді.

Интеграциялау әдістерінің кең спектрін ажырату әдетке айналған: объектілерді әмбебаптандыру, біріктіру, экстраполяциялау және концентрациялау. Олардың әрқайсысына қысқаша тоқталайық.

Интеграциялау объектілерін әмбебаптандыру – бұл олардың теоретизациясы, бірыңғай іргелі негізді (фундаментализация) әзірлеу тәсілі. Осылайша, интеграцияның соңғы өнімі жеке білімге немесе қызмет түрлеріне қызмет ете алатын идеалды жүйенің қасиеттерін алады. Әмбебаптандыру интеграция әдісі ретінде кез-келген байланыс кластарын қолдануға мүмкіндік береді, бірақ интеграцияның барлық формалары мен деңгейлеріне қолданылмайды.

Интеграция объектілерін біріктіру – бұл объектілерді немесе жаңадан құрылған объектіні белгілі бір формализациялау, оларды бірыңғай құрылымға келтіру, алгоритмдеу немесе бөлшектерден абстракциялау әдісі.

Біріздендірудің әмбебаптандырудан айырмашылығы кез-келген нысанда және интеграциялық процестің дамуының кез-келген деңгейінде кеңінен қолданыла алады.

Интеграция объектілерін экстраполяциялау – бұл кейбір объектілердің немесе олардың компоненттерінің сапалық сипаттамаларын басқаларына тарату, өзара пайдалану. Экстраполяция арқылы интеграция объектілерін азайтуға болады, яғни оларды қарапайым және түсінікті жаңа формаларға немесе сапалы күйлерге дейін азайтуға болады. Педагогикада экстраполяция кеңінен қолданылады. Осы әдіс арқылы космизация, ізгілендіру білім мазмұны мен технологиялары, оларды экологияландыру, математизация жүзеге асырылады. Барлық осы жағдайларда бір саланың білімі мен қызметінің қасиеттері мен компоненттері (сәйкесінше космология, гуманитарлық ғылымдар, экология, математика, логика, педагогика, әлеуметтану, дінтану, техникалық ғылымдар) басқаларына ауысады, соның әсерінен: оларды қайта құру, кейбір ұғымдарды, құбылыстарды бейімдеу, жаңа енгізілген білім мен іс-әрекет жағдайларына бейімдеу жүреді.

Интеграциялау объектілерінің концентрациясы – бұл оларды «тарту», бір орталыққа ақпарат беру (орталықтандыру), ақпаратты тығыздау, оның үнемді өзара орналасуы және өзара әрекеттесуі. Шоғырлану әдісін қолданудың мысалдары: иммерсивті білім беру технологиясы, шет тілін қарқынды оқыту, оқытудың ойын формалары.

Процестің барлық әрекеттері мен сипаттамаларын қамтитын және олардың жалпылауы болып табылатын интеграцияның бұл әдістері педагогикалық интеграция механизмдерінің сипаттамасын аяқтайды.

Интеграцияның бірінші кезеңі – дайындау. Біз келесі кезекте жасалуы керек әрекеттердің ретін көрсетеміз: интеграцияның мақсатын (бағытын) анықтаңыз, яғни оның орындылығы; интеграция объектілерін таңдап, оларды талдаңыз; интеграция процесінің нысанын оның маңызды және формальды-логикалық белгілерімен таңдау; педагогикалық интеграцияның түрін анықтау.

Екінші кезең – таңдалған нысанды тікелей дамыту, интеграциялау. Оған мыналар кіреді: жүйені құрайтын факторды таңдау; жаңа құрылымын құру; интеграция компоненттері арасындағы байланыстарды құру; ықпалдастыру тәсілдерін қолдану; жаңа интегративті білім беруді тіркеу.

Үшінші кезең де интегративті жаңа оқытудың қолдану сапасы мен тиімділігін тексереді. Оған мыналар кіреді: жаңа интегративті форманы қолдануды ойластыру эксперименті; интегративті жаңа жобаны сараптамалық бағалау; жобаны түзету; нақты эксперименттік енгізуді жүргізу. Көріп отырғаныңыздай, интеграция әрекеттерінің жартысынан көбі процестің белгілі бір сипаттамаларына байланысты.

Бірінші, дайындық кезеңінің күрделілігі интеграция мақсаттарын, нысандарын, формаларын, түрлерін және деңгейлерін таңдауда. Таңдау кезінде

мынадай қағидаттарды іске асыруға тырысыңыз: таңдаудың жүйелілігі (кезеңділігі) нысандарды іріктеу арқылы мақсаттан интеграция деңгейін анықтауға дейін; кез келген келесі таңдаудың алдыңғыға тәуелділігі; интеграцияның таңдалған сипаттамаларын іске асырудың шектеулі мүмкіндіктерін есепке алу.

Дайындық кезеңінің соңында интегративті жаңа оқытудың моделі құрылуы керек. Мысалы, мұғалім мақсатты анықтайды, кейін интеграцияның объектілерін нақтылайды. Интеграция объектілерін таңдағаннан кейін біз интеграцияның педагогикалық формасын анықтаймыз: интегративті сабақ, интегративті семинар немесе жаңа тақырып және т. б. Сонымен бірге біз бірден форманың сипатын таңдаумен шектелеміз: қандай интеграцияны жүргізуге болады? Мүмкін, концептуалды пішінге немесе заттық-бейнеге тоқталамыз. Интеграцияның таңдалған формасы жалпылау немесе жаңа теориялық білім кешені емес деп бірден шешуге болады. Мұнда жүйе де, синтез де жүзеге аспайды. Интеграция түрі пәнаралық болады. Деңгейі – жаңғырту [2, б. 60].

Интеграцияның жүйе құрушы факторын анықтау – бұл біріктірудің негізін табу. Жүйе құраушы фактор – бұл идея, құбылыс, ұғым немесе объект, ол:

- жүйе компоненттерін біртұтас бірлікке біріктіруге;
- оларды мақсатқа бағыттауға;
- тұтас іс-әрекет көрінісін ынталандыруға;
- бұл ретте компоненттер еркіндігінің белгілі бір және қажетті дәрежесін сақтауға;
- жаңа жүйенің өзін-өзі реттеуін қамтамасыз етуге, оның өзін-өзі дамытуына жол ашады.

Жүйе құраушы факторсыз қандай да бір білімді интеграциялау мүмкін емес. Тек оның көмегімен әртүрлі мазмұн компоненттері арасындағы тұрақты және берік байланыстарды құруға болады. Сондықтан оны таңдау жауапты мәселе.

Жүйе құраушы факторды анықтау – жүйеге белгілі бір компоненттерді ұйымдастыруға әкелетін доминаторларды анықтау, олардың арасындағы мүмкін байланыстардың негіздерін анықтау. Білім беру мазмұнында интегратор оның кез келген компоненті болуы мүмкін: идеялар, проблемалар, ұғымдар мен категориялар және т.б. Білім беру мазмұнын интеграциялаудың кез келген түрін табуға болады. П.М. Эрдниев математикалық символдар негізінде математикалық білімді біріктіруді жүзеге асырды. М.И. Башмаков және С.Б. Лицев біртұтас объект негізінде интеграциялады, В.В. Кисель-Загорянский мұны білімнің категориялық бірлігі негізінде жасады. О.М. Кузнецова жүйені құрушы фактор ретінде кәсіби бағдарлау және қолдану принциптерін таңдады.

Жаңа оқытудың құрылымын құру интеграция процедурасының келесі кезеңі болып табылады. Себебі, жүйені қалыптастыратын фактор білімнің, дағдылардың және т.б. функционалды мақсатын айтарлықтай өзгертеді. Кез келген компонент негізіден көмекшіге немесе керісінше оңай өзгеруі мүмкін.

Сонымен қатар, білім мен дағдылардың, дерексіз және нақты білімнің өзара ауыстырылуы мүмкін. Басқаша айтқанда, интеграция процесінде біз білім беру жүйесіндегі мазмұнның, қызметтің жұмыс істеу заңдылықтарымен әлі таныс емес жағдайға тап боламыз. Белгілі бір жүйе құраушы фактор негізінде курстың жаңа құрылымын құру бастапқы дереккөздік пәндердің тезаурустарын (тақырыптарды, бөлімдерді) қайта қараумен және құрылымдық-логикалық ұғымдық сөздік ретінде жаңа тезаурусты құрумен байланысты.

Интегралдау объектілерінің құрамын қайта өңдеу – көп еңбекті қажет ететін, ұзақ, вариативті процесс. Жаңа бағыттың логикасы бойынша, салыстырмалы түрде айтқанда, анықталған көздерден мазмұнды таңдау және оны орналастыру, бөлу және т.б. жүзеге асырылады. Дәл осы жерде интеграция механизмі пайда болады және жұмыс істейді, интеграцияға кіретін білім беру мазмұнының барлық компоненттері арасында жаңа байланыстар мен қатынастар құрылады немесе бұзылады. Интеграция әдістерін қолдану процесті аяқтайды, оған соңғы кезеңде тұтастық пен нақтылық береді. Байланыстар әмбебаптандыруға, біріктіруге, экстраполяцияға немесе шоғырлануға көмектеседі. Интеграцияның тиімділігін тексеру, әдетте, мақсаттан туындайды, бірақ онымен аяқталмайды. Әрине, сіз оқу курстарының қысқаруына, белгілі бір пәнді оқытудың жедел қарқынына қанағаттанасыз. Интегративті курсты (тақырыпты, бөлімді) зерттеген кезде нәтижелер бірден көрінеді. Бірақ кез-келген интегративті курс «жеке салдарын анықтауға арналған тесттен» өтуі керек. Материалдың кез-келген реттелуі педагогикалық процесте энергия шығындардың төмендеуіне әкелуі керек. Зерттеуші үшін білім алушылардың жаңа курсты игеруге қандай жүйке-эмоционалды ресурсты жұмсайтыны маңызды болуы керек. Оқушылардың дүниетанымы қалай қалыптасатыны, сонымен бірге ғылыми білімді жүйелеу және тереңдету, таным пәнін кеңейту маңызды. Әрине, еңбекті оқытудың мотивациясы маңызды. Біз педагогикалық категория ретінде мазмұнды сипаттауға назар аударуды орынды деп санадық. Мазмұн интеграция объектісі ретінде әрекет етеді, сондықтан оның ерекшелігі мен іске асыру тетіктерін анықтайды. Мазмұнның мәні оның педагогикалық теория мен практикада белгілі бір функцияларды орындауына байланысты. Олардың ең бастысы – таным пәні болу. Мазмұнды біз ұрпақтардың тәжірибесі деп атаймыз, оны беру тәрбие мен оқытуда жүзеге асырылады. Рас, бұл тәжірибе мазмұнмен шектелмейді. Бірақ бұл оның мәнін құрайды. Шын мәнінде, философтар мазмұнды бір нәрсенің мәні ретінде анықтайды. Алайда, кез келген тәжірибе білім берудің мазмұнына айналмайды, тек мыналар: а) жалпы қоғамның және нақты адамдардың қажеттіліктеріне сәйкес келеді және оларды қанағаттандыру құралы ретінде пайдалануға болады; б) ақпараттық сипатта болады, яғни, оны қабылдауға, өңдеуге және одан әрі пайдалануға болады; в) белгілі бір адамдар оны қажет ете алады. Осы негізде білім мазмұнына өткен және қазіргі адам тәжірибесінің бір бөлігі қайта өңделеді. Білім беру мазмұнының тағы бір функциясы — практикалық іс-әрекеттің құралы болу. Білім беру мазмұны кез келген қызметте жұмыс істейді, оның құрамына кіреді. Бұл мазмұнның озық сипатын талап етеді. Кейінгі өмірдегі

білім мазмұны үнемі қайта құру, қайта пайдалану объектісі болып табылады. Сонымен, білім беру мазмұны кез келген білім беру және білім беру жүйелерінің тиімділігінің өлшемі болып табылады. Біз үйрететін нәрселер бойынша оқыту мен тәрбиелеудің мүмкін нәтижесі қандай екенін бағалауға болады. Білім мазмұнының бұл функциясы алғашқы екеуінен алынған. Бұл функциялар бізді мамандарды даярлау процесінде білім мазмұнының маңыздылығына сендіреді. Бұл білім мазмұнынан адамдардың болашақ өмірі мен кәсіби қызметіне байланысты. Білім берудің мазмұнын білім беруді басқарудың мемлекеттік органдары ғана анықтай алмайды. Өз қажеттіліктерін білдіре отырып, мазмұнды қалыптастыру процесіне барлық мұғалімдер, ата-аналар және, әрине, оқушылардың өздері қатысады. Бұл әсіресе интеграциялық процестерді дамыту кезінде байқалады. Бүгінгі таңда интеграциямен кез-келген мұғалім айналысады. Қазіргі көп пәндік оқыту жүйесі ешкімді қанағаттандырмайды. Білім беру мазмұны жалпыланған және жеке тәжірибенің сипатымен және оның құрылымымен, сондай-ақ тұлғаны тәрбиелеу мақсаты ретінде дамыту туралы біздің идеяларымызбен анықталады. Оның құрамында ақыл-ой, адамгершілік, еңбек, эстетикалық және дене тәрбиесі сияқты бағыттар бар. Кез келген оқу орнының кез келген білім беру түрінің мазмұнында бұл бағыттар ерекшеленеді. Білім мазмұны оның құрамының сапалық сипаттамалары тұрғысынан да қарастырылады. Фонемалар: табиғат, адам, қоғам туралы білім; қызмет тәсілдері; қарым-қатынас және шығармашылық қызмет. Өз кезегінде білім беру мазмұнының құрамдас бөлігі ретінде біртекті емес. Оларда мыналар ерекшеленеді: ұғымдар мен санаттар; принциптер, заңдар мен заңдылықтар; фактілер мен оқиғалар; идеялар, міндеттер мен проблемалар; символдар мен атрибуттар; формулалар, есептер; тұжырымдамалар, гипотезалар, теориялар мен теоремалар.

Іс-әрекет әдістері – бұл дағдылар мен қабілеттер. Дағдылар іс-әрекеттің қарапайым және біріктірілген әдістерін, сондай-ақ қызметті бақылау және реттеу әдістерін құрайды. Қабілеттер – бұл қызметтің неғұрлым күрделі тәсілдеріне біріктірілген білім мен дағдылар. Шығармашылық белсенділік іс-әрекеттің әдістерін қамтиды, бірақ олардың репродуктивті көбеюінен және ұрпақ тәжірибесінде әлі жоқ жаңа тәсілдердің пайда болуынан арылуды білдіреді. Қарым-қатынас ол бағытталған нәрсеге байланысты, яғни пән бойынша [2, б. 73].

Мазмұнның барлық құрамы оқу пәндерінің, тақырыптардың және олардың бөлімдерінің белгілі бір құрылымына сәйкес келеді. Мазмұн өз функцияларын құрылымға байланысты және тек сол арқылы орындайды [2, б. 74]. Мазмұнды біріктіру бұл сипаттамалардың кез келген өзгерісіне әкелуі мүмкін. Мазмұнның әр құрамдас бөлігі, әсіресе оның құрамы қайта құруға, кеңейтуге, жалпылауға, тарылтуға, ауыстыруға, негізгі компоненттерден алынған басқаларымен біріктіруге ұшырауы мүмкін. Дағдылар білімді, ал білім дағдыларды тудыруы мүмкін. Білім беру мазмұны мен практиканы сәйкестендіру, ең алдымен, интеграция ықпал ететін мазмұнның тұтастығын қалпына келтіруді білдіреді. Біздің көзқарасымыз бойынша, ең алдымен, бір-

біріне жақын және іс-әрекетте ажырамас білім интеграцияға ұшырауы керек, сонымен қатар классикалық, дамыған және жалпылауға оңай болатын білімді де айтсақ болады. Бұл білім беру мазмұнында уақытты үнемдеуге және практикалық қызметті қалыптастыру және практикалық тәжірибе жинауға көмектеседі.

Интеграция арқылы мазмұнның мозаикасын, көп тақырыптылықты жеңуге, материалдың қайталануын жоюға, оны практикамен байланыстыруға және т.б. мүмкіндік аламыз.

Білім беру мазмұнын біріктіру, әрине, мазмұнның сипаттамасына, атап айтқанда, оның негізгі компоненті ретінде білімге байланысты. Табиғаты мен мақсаты бойынша әртүрлі білімді жаңа тұтас білімге біріктіру үшін белгілі бір негіздер қажет, оны тек талдау арқылы анықтауға болады.

Гуманитарлық білім беру мекемелерінің оқу жоспарларында философия, тарих, тіл және әдебиет, экономика, этика мен психология, әлемдік көркем мәдениет және т.б. сияқты пәндермен ұсынылған. Демек, гуманитарлық білімнің объектісі – адам. Таным пәні – адамның рухани, психологиялық және әлеуметтік компоненттері және оларды қалыптастыру әдістері.

Техникалық білім жалпы ғылыми пәндермен ұсынылған: физика, химия, сызу және т.б. Техникалық білімнің маңызды белгілері — адамның пәндік-практикалық қызметінің өнімімен байланысы. Бұл таным объектісі – техникалық объектілер мен технологиялық процестер. Техникалық білім пәні – жасанды түрде жасалған жүйелерде әрекет ететін табиғи процестер. Көріп отырғаныңыздай, гуманитарлық және техникалық білім олардың объектілері мен пәндері бойынша әртүрлі.

«Интеграция» ұғымын М. Вебер бұл үдерісті индивид пен оның іс-әрекетінің тұтастығы десе, И.Х.Кули о бастан-ақ индивид пен қоғамның тұтастығы ретінде қараған. Әлеуметтанушы ғалымдар болса, интеграция ұғымын индивидтің қоғам-экономикалық шарттарға, рөлдік функцияларға, қоғам нормалар мен оның тіршілік әрекетін біріктірілу ретінде қарайды. Б.Г.Жогиннің пікірінше, интеграцияны бір мезетте және бес қағидамен сипатталатын үдеріс нәтижесінде қарау қажет деп түсінеді: 1) Тиістілік сезімі; 2) Ашықтық; 3) Толыққандылық; 4) Демеу; 5) Тегістеу. Олардың әрқайсысына жеке тоқталайық.

Тұлғаның ортақтасатын қағидалар, наным-сенімдер, құндылықтар т.б. негізінде жаңа қоғам топқа, ұжымға (жергілікті қоғамға) қатыстылығын сезінетін деңгей. Тиістілік сезімі толыққанды, «абсолютті» болуы үшін индивид бұрынғы қағида, құндылық пен сенімдерінен толықтай айырылып, жаңасына бет бұрған жағдайда болады.

Жергілікті қоғам тұлғаны – жаңа мүшелерді қабылдауға, яғни интегриреленуге дайындығын көрсететін деңгей. Қоғамның бұндай ашықтығы, «өзгелер» мен «келушілерді» шоғырландыруға дайындығы, қоғамның төзімділігін, демократиялығы мен адамгершілігін көрсетеді. Бұл деңгейде адам мен қабылдаушы қоғамның қызмет пен әрекеттілігі бірін-бірі толықтырып, байыта түседі. Кереғарлықтан гөрі, өзіндік пайда әкеледі. Интеграция үдерісін

қолдайтын қоғам институттардың (халықаралық ұйымдар, пресса, билік, әлеуметтік мекемелер т.б.) және тәжірибеде тексерілген интеграция механизмдерінің бар болуы. Өмір деңгейінің әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерін реттейді.

Психологиялық тұрғыдан алғанда, интеграция – бөліктер бірігіп тұтасқа айналатын үдеріс. Психологиялық интеграция тұлғалық жүзеге асуды ұйымдастырады. Тілдік интеграцияны тереңірек түсіну үшін интеграция ұғымын педагогикалық тұрғыдан, яғни педагогикалық интеграцияны қарастырғанымыз жөн. С.Н.Бабинаның пікірінше, «педагогикалық интеграция – бұл табиғат пен қоғамда өтетін интегративті үдерістердің оқыту моделі. Білім беру жүйесі тәлімгерлердің тұтастай дүниетанымын қалыптастыруға жәрдемдесетін интегративті танымдық қызметіне алғышарттар жасауы тиіс».

Бұл анықтама басқаларға қарағанда, біздің ойымызша, интеграция үдерісінің толық мәнін көрсетеді. Интеграция педагогикалық ғылымда, шынымен де, қоршаған қоғаммен, оның танымдық қызметіне интегративті жағдай жасауға бағытталған білім беру, оқу жүйесімен ажырамас байланыста. Осылайша қоршаған қоғамның қағидалары мен құндылықтары арқылы толыққанды көзқарас қалыптастыруға септігін тигізеді. Сонымен қатар, заманауи білім беру жүйесі интеграциялық аспектілерге толы.

Ю.С.Тюников модернизация, кешендік, толыққанды жаңашылдық деңгейлерін бөліп көрсетеді [3, б. 20-21]. В.А.Ганзен, В.А. Подольский – толыққанды емес, толыққанды, бірыңғай толыққандылық. М.А.Архипованың пікірінше, заманауи білім беру жүйесінің оқыту үдерісі интегриреленген элементтер толыққанды құрылымын және келесідей интеграция деңгейлерін көрсетеді:

1. Қарапайым қарым-қатынас деңгейі. Бұл деңгейде интеграция оқу үдерісінің түпкі мазмұнындағы жеке, көбінесе ақпараттық түр ретінде өтеді. Оқу элементтері құрамында үзінділер (фактілер, мысалдар, бір-бірімен байланысқан ұғымдар, критерийлер, алгоритмдік сызбалар, т.б.), әсіресе, көрнекілік сипатта пайда болады. Педагогикалық функцияда ақпараттық-мазмұндық, тереңдетілген, білім алушының мотивацияға, толыққанды қалыптасуына кәсіби бағытталған әсер ету кеңейе түседі.

2. Кешенді қарым-қатынас деңгейі. Бұнда пәндік және интегративті мақсатты сипаттағы қарым-қатынас анықталады.

3. Жүйелік-толыққанды шоғырландыру деңгейі пәндік-тәртіптік қарым-қатынас шегінен шығуымен сипатталады. Шоғырландыру үдерісі оқу мағыналы және әдістемелік элементтердің түпкілікті қайта құрылысымен сипатталады [6, б. 48-51]. Гуманитарлы мәдениет элементтерінің арасында өзара жоғары тәуелділік байқалады. Интеграция үдерісі кезінде бір-бірімен тығыз байланыстағы гуманитарлы профессионалды-мәдени түсінік, ұғым, баға, таным мен бейімделу әдістерінің өзіндік «қайта спецификациялауы» жүзеге асады.

Сонымен, интеграцияланған элементтер құрылымы тұтастай (кәсіби, қоғамдық, аксиологиялық, құқықтық, экономикалық) мәдени кезеңдік интеграцияны қамтамасыз етеді. Осындай «қайта спецификациялау», яғни

интеграция үдерісі белгілі интеграцияланған құрауыш жинағы бар білім беру үдерісінің кезеңдік моделін көрсетеді:

1. Бейімделу кезеңі (кезең компоненттері: белгі жүйесін, құндылықтар, қағидалар, ережелер, қоғамдық рөлдер мен қызметтің жаңа формаларын меңгеру);

2. Даралану кезеңі (компоненттері: жаңа, индивидуалдылықты жарыққа шығару, жаңа, қайталанбас үлгідегі даралық қасиеттердің көрінуі);

3. Интеграция кезеңі (компоненттері: білім беру кеңістігінде өз орнын табу және өзгермелі, күрделі қағидалары мен нормаларында бейімделу). Сондықтан, интеграция педагогикалық үдерістің кез келген кезеңінде интегративті құрауыштарды таратуы арқылы толыққандылығы мен жүйелігін қамтамасыз етеді.

Осылайша жоғарыда көрсетілген интеграция ұғымы мен үдерісіне талдаулар бір-бірімен біршама ұқсас болып келеді. Бір қызығы, бірде біреуі алғашқысын толықтай қайталамайды, демек бұл – категорияның көпқырлылығының дәлелі. Соған байланысты білім беру мәнмәтініндегі «интеграция» ұғымына негіз ретінде аталған анықтамаларды алып, кеңірек анықтама береміз.

Интеграция – тәлімгердің қоршаған социумның құндылықтарымен қоса, белгісіз, жаңа білім кеңістігінде жаңа жүйелік кезеңдердің пайда болу үдерісі. Не себепті білім беру интеграциясын тәлімгердің қоршаған социумның құндылықтарымен қоса, белгісіз, жаңа білім кеңістігінде жүйелік кезеңдердің пайда болу үдерісі деп атаймыз?

«Интеграция» бірнеше ғылым салаларында қолданылады, бірақ әрқайсысының өз зерттеу нысаны мен өзіне тән ерекшеліктері бар. «Интеграция» ұғымының өзі кең мағыналы, ол көптеген салада кездесетін ұғым:

психологияда – индивидтің құраушы элементтері: кескін-келбеті немесе басқа да қасиеттері біртұтас келісіп, әрекет етеді. Психологиясында интеграция дегеніміз – жеке рухани қасиеттерінің тұтас рухани өмірге таралуы;

әлеуметтануда – қоғамның барлық функционалды және құрылымдық, мәдени және ұйымдастырушы элементтерінің бірлігі. Мемлекет туралы Смед ілімінде «интеграция» ұғымы ретінде мемлекетке бағытталған қызметтер түрінің кірігіп, мемлекеттің тұрақты жаңаруын түсінеді;

лингвистикалық – белгілі бір сөздің құрамды морфологиялық бөліктері (түбір, жұрнақ, жалғау) жеке-жеке емес, тұтас сөз ретінде түйсікпен қабылданатын құбылыс;

саясаттануда – интеграция ұғымы саяси жүйелердің құрылымы мен жұмысын сипаттауға қолданылады. Бұл үрдіс соңғы онжылдықта өзекті;

медициналық сөздікте – жүйке жасушасының денесінде болатын жүйке импульстарының бірігуі;

білім беру саласында - тұтастыққа жету құралы мен шарты; экономика, ғылым мен мәдениеттің интернационалдануының көрінісі, халықтардың жаһандық мәселелерді шешудегі өзара қарым-қатынасы;

экономикалық интеграция деп өзара экономикалық қарым-қатынастарда, сондай-ақ үшінші бір елдермен қатынастарда келісілген саясат жүргізу мақсатымен мемлекетаралық экономикалық одақтардың құрылуы. Мемлекеттердің, салалардың, кейде тіпті әртүрлі елдердің ұлттық экономикалық өзара жақындасу, ыңғайлану және бірігу үдерісін айтамыз;

математика ғылымында интеграл кері дифференциялау арқылы шыққан шама, маңызды ұғымдардың бірі;

философияда – (толық, тұтас, бұзылмаған) бірізділікті сақтау, біріктіру; нәтижесі тұтастылық болатын үдеріс; Спенсер пәлсапасында шашыраңқының тұтасқа айналуы, баяу жүретін үдеріс деп түсіндіріледі. Спенсер «интеграция» ұғымын агрегациямен тең, бірдей құбылыс деп біледі.

Осылайша, интеграция – ғылым мен білімнің ұштасып, дифференциация үдерісімен қатар жүретін құбылыс. Интеграция үдерісі пәнаралық байланыстардың оқудың жаңа, сапалы түріне өту кезеңін білдіреді.

Неміс педагогы Ф. Фребельдің айтуынша, тұлғаны дайындау – оны өткенге, қазіргі және болашақ мәдениетке, оның дамуына баулу және адамды мәдениетті ету деген сөз. Мәдениет – дәстүр мен техника, тіл, ғұрып, бірлік, қоғамдастық, құндылықтар жүйесі. Осылайша, білімді адам дегеніміз – тарихи және мәдени дәстүрлерге араласатын, оқыған және тәртіпті, сөз бен сөйлеуді жетік меңгерген, мәдениетке (белгілі бір дінге, нанымға, рухани қозғалысқа) қатысы бар тұлға ғана емес, сонымен қатар, бір халыққа, топқа тиесілі адам. Бұл адамда мәдени құндылықтар толықтай қалыптасқан және өз заманының ағымына сай өмір сүреді.

Сонымен, білімді адам – «өз заманында» өмірін кедергісіз шоғырландыра алатын, өмірге, қиыншылықтарға бейімделген және тіршілік әрекетіне толығымен жауаптылықты сезінетін тұлға. Интеграция үдерісінің ажырамас бөлігі ретінде интериоризацияны қарастыруға болады.

Интериоризация – адамның ішкі әлеміне әлеуметтік нормалар мен құндылықтарды қосатын үдеріс. Жоғары аталған интеграция үдерісінің моделінен, интериоризация интеграция үдерісінің барлық кезеңдерін қамтитындығын көреміз. Кез келген қоғамның құндылықтары мен нормаларын білмей, оның мәдениетін түсіну ғана емес, сол қоғамға интегрирелену, сол қоғамның ажырамас бөлігі болу мүмкін емес. Философ-аксиолог М. Шелер «адам баласы құндылық пен құндылықты қасиеттерден құралған бақалшық сынды орнын ауыстырып жүреді. Қаншалықты тез қашса да, ол өмір бойы осы бақалшықты өзімен бірге алып жүреді. Осы бақалшықтың терезесінен өзін және қоршаған ортаны таниды». Сондықтан шетелдік білім алушының жеке тілдік интеграциясын айтқанда, құндылықты тәрбиесін, ана тілінің нысанын және білім алатын мемлекет тілін ескеру қажет. Құндылық ұғымы үлкен және көп қырлы.

Қалыптасқан әлемдік білім беру жүйесі өзінің қызмет істеу және даму заңдылықтарымен тұлғаның болып жатқан үдерістерге қоғамда қалыптасқан құндылықтармен тез шоғырлануға шақырады. Гуманистік және этикалық принциптерге негізделген білім беруге құндылықты тәсілдеме ретінде қарау

білім беру мақсаттарынан өз орнын алды. Бұндай көзқарас «Дербестік пен адам құқығын сыйлауды арттыру, тұлғаның толықтай дамуына бағытталуы тиіс. Сонымен қоса, БҰҰ-ның әлемдегі бейбітшілікті орнатушылық қызметіне жәрдесіп, барлық халықтар арасында түсіністік пен достыққа ықпалдасу қажет».

В.А. Сластенин «құндылық» құбылыстардың заттай айғақты қасиеттерін, адамның психологиялық мінезін, қоршаған ортадағы адам мен қоғамның теріс, оң жақтарын көрсететін қоғамдық өмір құбылыстары ретінде түсінеді. Н.Г. Лапиннің ойынша, құндылық дегеніміз а) адамның өз іс-әрекетінің мақсаты мен нормалары туралы жалпылама көзқарасы; б) фундаменталды нормалар ролін орындау; в) мәдениет мағынасын көрсету; г) адамдардың қызығушылықтары мен іс-әрекетіне түрткі болатын құбылыстар; д) индивид пен қоғамда негіз табатын қарым-қатынас.

Неміс педагогі Б. Бернхард «құндылық» – бұл біздің іс-әрекетіміз бен ойымызды басқаратын идеялар. Олар адамгершілікке жұмылдырады, ал адамгершілік өз кезегінде іс-әрекетіміздің сапасы мен кез келген нәрсеге қарым-қатынасымызды анықтайды», - деп көрсетеді.

Профессор Р.Лемп болса, құндылық дегенді – мінез-құлық, мақсат, мәнер, дүниетаным туралы көрініс деп түсінеді. Осылайша, олар бірігіп, адамның қоғамда қиындықсыз тіршілік етуіне ықпал жасайды.

«Интеграция», «құндылық» ұғымдарын басшылыққа ала отырып, зерттеу барысында бұл екеуі бір-бірінен ажырамас ұғым екеіне көз жеткіздік. Жаңа құрылымдық немесе өзге тілдік білім беру ортасына шоғырланғанда адам баласы өзіндік қалыптасқан ұғым, қағидалар мен құндылықтар жүйесіне сүйенеді.

Генерал де Голлдің пікірінше, «Мемлекет қуаттылығының ең маңызды құраушысы – тіл мен мәдениет екенін ешқашан естен шығармау қажет». Мәдениет ұлттық ерекшеліктер мен дәстүрлер ықпалымен қалыптасып дамитын қағидалар, құндылықтар шоғыры екені баршаға мәлім. Тілдің көмегімен өзге этностар және олардың мәдениетімен қарым-қатынас жүзеге асады. Сөйтіп, тіл адамның жаңа тілдік және білім беру кеңістігіне сәтті негіз болады. Нақ тіл арқылы халықтың өткен мәдениеті мен қазіргі мәдениет мұрасы арасындағы байланыс жасалады. Тілді үйрену, қабылдау, сөйлеудің жаңа құрылымын іштей мойындау, сыртқы ортаның объективті және субъективті нысандарын, яғни жаңа білім беру кеңістігіндегі қоғамның құндылықтарын игерусіз мүмкін емес.

Интеграция үдерісін адам бастан кешіргенде, ол қоғамның мәдени негізі мен құндылығын қабылдайды. Т.Г. Винокур пікірінше: «Сөйлеу әрекетінің феномені үш кит көмегімен тұр: біреуі – стилистикалық құбылыстардың дифференциацияланған қосалқы тілдік заңдылықтар. Қалған екеуі – бұл коммуникацияның әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық шарттардың сыртқы заңдылықтары. Соған сәйкес, қоғамдағы шетелдік білім алушылардың сөйлеу әрекеті лингвистикалық және экстралингвистикалық факторлар қарым-

қатынасының шынайы болмысын көрсететін визит карточкасы ретінде танылады».

Жоғарыда көрсетілген мәліметтерге сүйене отырып, интеграция ұғымының ауқымды және әмбебап екенін білдік, барлығына басты ортақ мағынасы белгілі бір салада шоғырлану немесе біріктірілу.

Тілдік интеграция – қоршаған орта (кейбір жағдайда шет тілдік) және жаңа тілдік жүйенің құндылықты бағдарын қосып, өзге шет тілінде білім беру кеңістігіндегі жүйеленген деңгейлі тілдік белгілердің пайда болу үдерісі. Осылайша, аталған тақырып бойынша әмбебап ұғым ретінде қарастырылатын «тілдік интеграция» ұғымын толыққанды ашатын нақты анықтама беру мүмкін емес. Бұл әр кезде әртүрлі анықталатын көп қырлы категория.

1.3 Тілтанымдағы интеграциялық бағыттың негізделуі

Лингвистика ғылымында, оның ішінде қазақ тіл білімінде ерекше көңіл бөлініп, тыңғылықты зерттеулерді қажет етіп жүрген мәселелердің бірі және бірегейі – қазақ тіл білімі теориясының өзге ғылым салаларымен байланысын зерттей отырып, әртүрлі лингвистикалық салалар бойынша даму ерекшелігі, әлемдік деңгейде алар орны мен қосар үлесін талдап, сараптау болып отыр. Алуан түрлі қоғамдық-мәдени, әлеуметтік-саяси, психологиялық факторлардың ықпалына назар аудармай, тілдік ізденістердің әр кезеңі терең танымдық мүмкіндіктермен және логика-философиялық ойларымен айқындалып, өзіндік орынға ие.

Жекеленген тілдердің айырмашылықтарын сұрыптап немесе өзгелермен ұқсастығын, ортақ белгілерін айқындау мақсатында туындаған жалпы лингвистика қағидалары қазақ тіл ғылымының да даму бағытына әсер етті. Осылайша жалпы теориялық ұстанымдарды өзектеуге бағытталған бірқатар ғылыми зерттеулер дүниеге келіп, сол негізде жаңа ізденістер, ғылыми жолдар негізделді.

Ғылымаралық байланысты басшылыққа алған зерттеушілер адам әрекетін әлемдік бейненің жасалу заңдылықтарымен ұштастыра отырып, лингвистикада жаңа зерттеу нысандарын назарға алды. Осы тұрғыдан ғалым К. Аханов тілді әмбебап құбылыс ретінде сұрыптау қажеттігін айтады, ол: «... бұл деректер тіл білімінің көптеген ғылымдарымен байланысты екендігін, ол байланысты жете білудің теориялық жақтан болсын, практикалық жақтан болсын, айрықша маңыздылығын және бұл мәселелердің, әсіресе, ғылымға деген ынта мен құштарлықты арттыруда өте-мөте мәнді екендігін көрсетеді» [7, б. 35] деген көзқарас негізінде жаңа лингвистикалық ізденістердің бастамаларының біріне өз септігін тигізді.

Тілдің үздіксіз толығыуы арқылы дәстүр мен жаңашылдық мәселелерін саралаған тілшілер бұл фактілерді адам сана-сезімінің өсуімен, қоғамдық қатынастардың келесі сатыға көтерілуімен, жаратылыс нормаларымен түсіндірді, ал тілдер арасында байқалатын дифференциация мен интеграция қағидаларына сыртқы ықпалдар тұрғысынан мән берді. Демек, тілдік өзгешелік

пен тіларалық сабақтастық мәселелеріне зер салу, соның негізінде дифференциация мен интеграция, тілдік әмбебап ұғымдарының ерекше өзектелуі жүріп жатты.

Осы негізде бірқатар ғалымдар ғылыми саланы дамыта отырып, жаңа тілдік деректерді салыстыра-салғастыру арқылы интеграция, тілдік ерекшелік немесе дифференциация мәселелерін де жан-жақты талдап сипаттауды көздеді.

Бұл тұрғыдан К.Ахановтың сөзімен айтқанда: «тіл білімінің жалпы теориялық саласы болып саналатын жалпы тіл білімі, әдетте, бір ғана тілдің емес, көптеген тілдердің деректерін есепке алады, оларды ғылыми тұрғыдан зерттеудің нәтижелерін сүйеніш етеді және осылардың бәрін жинақтай келіп, жалпы теориялық топшылаулар мен қорытындылар жасайды» [7, б. 6], - деп тұжырымдаған тілші жалпы тіл білімі ұстанымдарын маңызды тілдік мәселелерді шешудің өзегі әрі жеке лингвистиканың «дұрыс бағытта дамуының» басты шарты ретінде қарастырды, сол себепті оның құзырына енетін лингвистикалық проблемалардың аясын да кең көлемде зерделенеді. Сондықтан, тілдің қоғаммен және адамның ойлау қабілетімен байланысы, адамның танымдық әрекетімен сабақтастығы, жаратылыстану мен қоғамдық ғылымдардың тоғысы, тілдік амалдардың деректік сипатын олардың жасалу, даму өзгешелігі құрады.

Бүгінгі таңдағы лингвистика жетістіктерінің бірі интегративтік әдіс негізінде интеграцияның түрлі нұсқаларын әзірлеуге, яғни тілдің түрлі аспектілерін біріктіруге мүмкіндік береді. Интеграцияның бұндай айқын өнімдеріне психоллингвистика, әлеуметтік лингвистика, этнолингвистика, лингвомәдениеттану, математикалық лингвистика және т.б. пәнаралық ғылымдардың интеграциялығы мысал бола алады. Лингвистикалық парадигмада интегративтілікке жаңа зерттеу белесі – когнитивтік лингвистика да ие. Алайда оның интегративтілігі негізінен тілдің мазмұнды жағымен сабақтасады. Тілдің түсінігін кеңейтіп, аспектілі ғылымнан көп аспектілі лингвистикаға, оның түрлі жақтарын бір ортаға жинақтайтын заманауи лингвистикалық білімнің басты даму үрдісін сипаттауға мүмкіндік береді.

Ең алдымен, осы антропоөзектік бағыттың аясында тіл білімінің интеграциялық дамуының шығу тарихы мен зерттелуі жайында зерделеудің маңызы зор. Жалпы интеграция тіл білімінде заманауи болғанымен, оны талдаумен ортағасырлық ғалымдардың да айналысқанын, бұл мәселені ежелден қолданатындығын байқаймыз.

Ең алғаш интеграция латын тілінде мынадай мағынада қолданылған: «қандай да бір бөліктердің біртұтас болып бірігуі, олардың арасындағы байланыстардың дамуы; қандай да бір бөліктерді немесе элементтерді қалпына келтіру, орнын толтыру, біртұтастандыру; жекелеген бөлшектердің тұтас байланыстылығын білдіретін жүйелер теориясының ұғымы, сондай қалыпқа түсіретін процесс» [8, б. 302].

Ал лингвистикада бұл ұғым жаңаша қырынан танылып келеді. Лингвистиканың өзі де интегралды ғылым. Оның интегралдығы табиғи тілдің

статикасы мен динамикасындағы құрылымы мен қызметін зерттеуде анықталады.

Сондай-ақ тіл білімі ғылымында интеграция мынадай мағынада қолданылады: «тілдердің бірігуі, бірігу процесінде олардың айырмашылықтарының жойылуы». Көріп отырғанымыздай, интеграция біріктіріп, тұтастандырушы ретінде тіл білімі ғылымында да өз мәртебесі бар.

Интеграциялық бағыт орыс тіл білімінде біршама зерттелген. Негізінен бұл салада Ю.Д. Апресян, Е. С. Кубрякова, И.С. Улуханова, Е. А. Земская, А.Н.Тихонов, В.Н.Немченко, А.И.Моисеев, Н.Ф.Крылов, Г.С.Зенков, В.В.Лопатин, Е.Л.Гинзбург, Л.В.Сахарный, М.Н.Яненцкая, Е.А.Селиванова, Н.Д.Голев, А.А.Гронская және т.б. зерттеуші ғалымдардың еңбектерінде жан-жақты қарастырыла келіп, «интеграциялық бағыт» негізі қаланды.

Интеграциялық мәнге ие доминат сөздердің (интеграциялықтың баламасы) мағынасы әр ғылым саласында түрліше кездеседі. Жалпы «интеграция» – лингвистика ғылымының категориясы болуымен қатар лингво-логика-философиялық немесе саяси-әлеуметтік категория. Адамзат баласы қарапайым өмірде тұтастық, қалпына келтіру, біріктіру, толығу, т.б. сөздерді күнделікті тұрмыста жиі қолдана отырып, олардың мән-мағынасын алуан түрлі түсінеді, ал кейде жете көңіл аудармайды. Ол сөздердің беретін мазмұны мен қай кезде, қай жерде қалай қолдану керектігі де адамның тілді білу деңгейі мен өмірлік тәжірибесіне, біліміне қарай түрліше болып отырады.

Тіл білімінде «интеграция» кей жағдайларда «қалпына келтіру», «тұтастық» мағынасында түсіндіріліп жүр. Жалпы интеграция мәселесі – лингвистика мен философияның бір-біріне деген өзара ықпалының күшеюінің негізінде туындаған тілдік құбылыс. Оның лингвистикалық мазмұнға ие бола бастағанын тілдің мағыналық жағын талдауда көптеген құнды жаңа танымдық ақпараттардың пайда болуымен тікелей байланысты.

Ол өзінің күрделілігіне қарай көптеген ғалымдар назарын аударуда. Интеграция мәселесіне келгенде ғалымдардың пікірі әртүрлі десе де болады. Бұл жалпы және жеке тіл білімінің мәселесі.

Интегративтік зерттеу қағидасы аясында зерттеушілер синхронды-диахронды, статика-динамика, семасиология-ономасиология, когнитивті-ономасиологиялық бағыттарды ұстанады.

Интегративті бағыт тіл мен сөйлеу арасындағы мәселелерді, яғни лингвистиканың сөйлеу іс-әрекетімен байланысын анықтауға бағытталады. Ол тілді тек қарама-қарсы емес, сонымен қатар олардың бірлігінде яғни адам бойына барлығын біріктіре отырып ойдан сөзге және сөзден ойға өту әрекеттерін орындауды да қарастырады. Интеграцияның мұндай қажеттілігі Л.С.Выготский еңбектерінде сөйлеу әрекеттерінің орындалуы ішкі психологиялық әрекеттермен байланысатынын көрсетеді: «Центральная идея может быть выражена в общей формуле: отношение есть движение от мысли к слову и обратно – от слова к мысли... поэтому первейшей задачей анализа, желаящего изучить отношение мысли к слову как движение от мысли к слову,

является изучение ряда планов, через которые приходит мысль, воплощающаяся в слове» [9, б. 305].

Қазақ тіл білімінде интеграция мәселесі функционалды лингвистика, когнитивтік лингвистика бағыттарында жазылған зерттеулерге толықтай еніп келеді. Интеграцияның беретін мән-мағынасын дәйектеу, бұл термин арқалаған лингвистикалық ұғымды теориялық тұрғыдан тиянақтау әлі де толыққанды қолға алынбай келеді. Бүгінгі таңда қазақ тіл біліміндегі антропоэлектік парадигманың зерттелуі К.Аханов, М.Томанов, Б.Сағындықұлы, А.Салқынбай, Л.Жаналина, Ж.Манкеева, Н.Уәлиұлы, Г.Смағұлова, Б.Момынова, Ф.Оразбаева, Г.Қосымова, Б.Қасым, т.б. зерттеушілердің еңбектерінде когнитивтік-ономасиологиялық, семасиология-ономасиологиялық бағытта тіл біртұтастығы деген мәселелерге байланысты қарастырылған.

Ғалым Л.К.Жаналина еңбегінде интеграция ұғымы бірігіп, тұтасушы ретінде таныла келіп: «интегративный принцип – есть объединение семасиологического и ономасиологического, синхронного и диахронического, системно-семантического, функционального и когнитивного подходов» [10, б. 37], - дей келе, интеграцияны функционалды-когнитивті ғылымның нысаны екендігін көрсетеді.

Интеграциялау қағидасы аясында қазақ тілін оқытудың философиялық тұрғысын тануда мына пікірді келтіре кетсек: «Біздің дәуірімізге саралану мен интеграция да тән болып отырғаны белгілі. Дифференциация барысында тұтас деп танылған объектінің одан әрі қарай таныла түсуі анықталса, интеграция барысында алшақ деген ғылымдардың өзінің бірігу, түйісу нүктелері анықталып жатыр. Қазақ тілін оқытуда осы екі бағыт та айқын байқалады. Ғылыми зерттеулердің мақсатынан кейін оның әдіснамалық негізі, зерттеу әдістемесі мен әдісі сараланып алынады. Зерттеудің әдіснамалық негізін анықтау арқылы пәнді оқушылардың теориялық ойлау заңдылықтарының әдістемесі жасалады. Әдіснамадан кейін зерттеу әдістемесі және зерттеудің әдістері анықталады. Осы ретте философиялық заңдылықтардың әдістемені жасауда пайдаланатын жолы айқындалады». Демек, көріп отырғанымыздай, интеграциялау мәселесі тіл білімінің жеке салаларында ғана емес, жалпы тілді оқыту әдістемесінде де қолға алынып отыр.

Тіл мен сөйлем мәселесінде тілді сөйлеу қызметіне жақындастыру арқылы интеграциялау жолы жатыр. Ол тілді қарама-қайшылық негізінде қарастыруды ғана емес, сонымен бірге олардың бірігіп, тұтастықта қаралуын да қолға ала бастады. Яғни, ойдан тілге, тілден ойға өту үрдістері. Бұл қажеттілік тілдің ішкі психологиялық үрдістеріне ден қоюмен түсіндіріледі. Жалпы интеграциялау, интеграциялық тіл біліміне тілдің көп қырлылығының функционалды аспектіде, тілдік қызмет, тілдік сана, дискурста өз ішінен, мазмұнынан шығып қарастыру түрткі болды деуге болады. Тілдің ішкі мазмұнына ене отырып (сәйкесінше, адам санасына, адам болмысына), яғни оны сақтау, өндіру, білімді өңдеу арқылы адамның барлық қызмет ету түрлеріне ықпал етсе, оны қоғаммен және шынайылықпен бір-біріне әсер етуші жеке тұлға ретінде қалыптастырады. Сан алуан тілдік тұжырымдардың орнығуы соқпақтарға зер

салу, олардың мазмұндық сипатын жан-жақты зерделеу аса маңызды. Атап айтқанда, интра- және экстра-лингвистикалық мәселелердің тоғысқан бірлігімен айғақталар «тіл және ойлау», «тіл және қоғам», «тіл және сөйлеу», «тіл және халық», «тіл және мәдениет» сынды ұғымдық қатынастардың астарында да сол объективті болмыстың кескін-келбеті, бейнелі сипаты көрініс табады.

Лингвистика ғылымын жалпы адамзат атаулыға тән өзге құралдар қатарында қарастырған ғалымдар оның даму заңдарын өзге де салалармен, құбылыстармен сабақтастыра дәйектеп, тілдік бірліктерді адамзат тілінің табиғи бастауымен, жасалу, жүзеге асу нормаларымен байланыстырудың, жаңаша қырынан қараудың маңызы зор.

Қазіргі қоғам барлық үрдістердің жаһандануы, ақпараттық технологияның қарқынды дамуы және олардың барлық саладағы интеграциясы секілді негізгі ерекшеліктермен сипатталады. Сондықтан кез келген тұлға өзінің кәсіби іс-әрекет саласында қоғамның осындай өзгерістеріне сәйкес икемді және мобильді бола алуы қажет. Осы тұрғыдан қарастырғанда, құзыреттерді қоғам талабы, ал құзыреттілікті осы талаптардың бейнесі ретінде қарастыруға болады.

Жоғары білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында «құзыреттілік – оқу процесінде алған білімді, шеберлік пен дағдыны кәсіби қызметте практикалық тұрғыда пайдалана білу қабілеті» [11, б. 5], – деп анықталады.

Білім саласына қатысты құзырет (адам жақсы хабардар болған, білім мен тәжірибеге ие мәселелер шеңбері, өкілеттіктер мен құқықтар) білім беру мазмұнын игерудің ықпалдастырылған нәтижесі, ол оқу-тәрбие үдерісіне қатысушылардың практикалық және теориялық міндеттерді шешу үшін нақты өмірлік жағдайда игерілген білімді, дағдылар мен қызмет тәсілдерін пайдалануға дайындығын білдіреді.

Базалық, әмбебап ретінде «түйінді құзыреттер» ұғымы қарастырылады. Түйінді құзыреттер KSAO стандартына сәйкес сипатталады: білім (knowledge); іскерлік (skills); қабілет (abilities); басқа сипат (other). Олар үшін көпфункционалдылық, пәнаралық, көпжақтылық, сондай-ақ, ақпараттың, білім мен біліктіліктің интегративтік табиғаты секілді сапалар тән. Тұтас алғанда, құзыреттілік тұғырды жүзеге асыру кәсіби білім беру міндеттеріне сай құзыреттіліктер жиынтығын қалыптастыруға бағытталған.

А.В. Хуторский құзыреттер құрылымын білім беру мазмұнының бөлінуіне сәйкес салыстырмалы тұрғыдан үш деңгейде анықтайды: жалпы метапәндік (барлық пәндер үшін); пәнаралық (пәндер циклі немесе білім беру салалары үшін) және пәндік (әрбір оқу пәні үшін), атап айтқанда: негізгі құзыреттер (білім берудің жалпы (метатілдік) мазмұнына жатады); жалпы пәндік құзыреттер (оқу пәндері шеңберінде сипатталған және қалыптастыру мүмкіндігі бар алдыңғы екі деңгейіне қатысты жеке құзыреттер) [12, б. 80].

Құзырет индивидтің білім, тәжірибе, әрекет ету қабілеті және мінез-құлық дағдысы, кәсіби іс-әрекетті өнімді орындауды қамтамасыз ететін әрекеттердің жиынтық тәсілі; адамның өзінің құзыреттілігін практика жүзінде жүзеге асыра

алу қабілеті. Құзыреттің өзегі іс-әрекет қабілеттері, әрекет тәсілдерінің жиынтығы болып табылады, оның маңызды компоненті тәжірибе, яғни адамның міндеттерді шешу тәсілдері мен амалдарын, жеке әрекетте меңгергенін тұтас бірлікке интеграциялауы.

Құзыреттілік – осы іс-әрекетті тиімді жүзеге асыру үшін қажетті және жеткілікті тұрақты жеке сипаттамалар кешені. Ұғым, қағида, мән-мағына түзуші ережелер формасында ұсынылатын теориялық және эмпирикалық білімді мазмұндық талқылап қорытындылау. Құзыреттілік құрылымы: тәжірибе (әрекеттің байланыстылығы), білік пен дағды (әрекеттің құрылымы), қарым-қатынас ұстанымы, практикалық білімі, теориялық білімі, қабілет пен сапа-қасиет (әрекет параметрі).

Сондықтан «құзырет» – индивид жақсы хабардар және әрекетті орындауға дайындығын көрсететін пәндік саласы, ал «құзыреттілік» – белгілі бір салада іс-әрекетті орындау үшін түлектің дайындық нәтижесі ретінде қатысатын тұлғаның интегративті сапалар сипаттамасы. Демек, құзырет – бұл білім, ал құзыреттілік – біліктілік (әрекет) болып саналады.

Құзыреттілік тұғырдан білім берудің жаңа интегративтік бірліктерінің көптүрлілігін үш топқа топтастыруға болады: құзыреттілік; құзырет; оқу-танымдық және әлеуметтік-кәсіби сапалар (немесе мета-сапалар). Мета-сапа – бұл адамның оқу-танымдық, әлеуметтік және кәсіби іс-әрекет өрісінің өнімділігін анықтап, дәлелдейтін тұлғаның қабілеттері, сапа-қасиеттері. Бүгінгі мамандарға тән сапалар: білімділік, ұйымдастырушылық, дербестік, коммуникативтілік, өзін-өзі реттеушілік, жауапкершілік, қабілеттілік, өзін-өзі бақылаушылық.

Э.Ф.Зеердің пікірінше, құзыреттілік тұғыр мақсатқа басымды бағдар беру, білім беру векторлары (үйрену, өзін-өзі анықтау, өзін-өзі өзектендіру, әлеуметтендіру, жеке даралықты дамыту) [13, б. 27-28].

«Метапән», «метапәнділік» ұғымдарының тарихы тереңде. Метапән пәннің іс-әрекеттік, ерекше срезі ғана емес, пәннің негізін қалайтын бөлігі. (А.В.Хуторский); метапәннің негізі бірегей тұтастыққа бөліктердің бірігуі, интеграциясы (Н.Громько, М.Половкова).

«Метапәнділік» ұғымы ғылыми білім интеграциясы мен әлемнің тұтас бейнесін қалыптастыруға мүмкіндік беретін білім беру жүйесінің атқаратын қызметінің әмбебап қасиеті ретінде қарастырылады. Сондықтан жоғары білім беру жүйесінде метапәндік нәтиже кәсіби іс-әрекетте табыстылыққа қол жеткізу үшін қажетті әмбебап біліктілік, сапа және дағдылар жиынтығы болып табылады.

А.Г.Асмолова бойынша метапәндік бірліктер – бұл жаңа білімді өз бетінше меңгеруді, дағдылар мен іскерлікті қалыптастыруды, сондай-ақ осы процесті өз бетінше ұйымдастыруды қамтамасыз ететін іс-әрекеттер кешені. Метапәндік бірліктер жалпы оқу, пәнаралық іскерліктер мен дағдылар. Оның пікірінше, метапәндік іскерлікті меңгеру білім алушылардың оқу іс-әрекетінің барлық компоненттерін толық меңгеруін көздейді: 1) танымдық және оқу себептері; 2)

оқу мақсаты; 3) оқу міндеті; 4) оқу іс-әрекеттері мен операциялары (материалды бағдарлау, түрлендіру, бақылау және бағалау).

Ю.В.Громыко білім беру метапәндік мазмұнын нақты оқу пәніне жатпайтын, керісінше, кез келген оқу пәні шеңберінде оқу процесін қамтамасыз ететін іс-әрекет деп түсіндіреді [14].

А.В.Грешилова метапәндік құзыреттер деп адамның интегративті, пәнаралық іс-әрекетте пайда болатын және қолданылатын негізгі білім, білік, практикалық тәжірибе бірлігін түсінеді.

М.М.Поташник пен М.В.Левиттің пікірінше, метапәндік құзырет негізгі әмбебап оқу іс-әрекеттерін меңгеру ретінде анықталады: реттеушілік, коммуникативтік және танымдық. Стандарттың маңызды міндеті оқушыларға оқу іс-әрекеттерін қалыптастыру, өз бетінше жұмыс істеу қабілеті, демек өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жетілдіру қабілеті болып табылады.

1990 жылдан батыстық ғалымдар (D.Bourantas, M.T.Morpurgo, R.K.Neilsen, I.L.Potgieter) мамандардың метакомпетенттілік моделін жасады, оған мақсатына байланысты топқа (кластерге) біріктірілген және жүйеленген метакомпетенциялар жиынтығы енді. Авторлар метакомпетенцияның маманның карьерасына әсерін зерттей отырып, тұлғаның негізгі сапаларына лидерлік сапаны, коммуникативтік және басқару дағдыларын, командада жұмыс істей алу, мақсатқа бағыттылық, кәсіби өсуге талпыну, сыни және аналитикалық ойлау, өзін-өзі ұйымдастыру, эмоционалдық интеллект, т.б. жатқызады.

Метапәндік тәсіл біліммен жұмыс істеу тәсілдерін беру мақсатында білім алушылардың іс-әрекеттерін ұйымдастыру, оқу пәнінің маңызды ұғымдарын жете ұғыну, мән-мағынасын түсіну (бұл есте сақтау емес), білім беру қызметінің болуы, оқушылардың базалық пәндік қабілеттерін қалыптастыру және дамыту, әртүрлі оқу материалында білімді ашу тәсілін қолдану (яғни оқу үрдісінде ғылыми жаңалықты қайталау), рефлексивті іс-әрекеттің болуы.

Метапәндік нәтижелер білім алушылардың бірнеше немесе барлық оқу пәндері негізінде игерген білім беру процесі шеңберінде де, нақты өмірлік жағдайларда да қолданылатын іс-әрекеттердің жалпыланған тәсілдері (мысалы, салыстыру, сызба нұсқа құрастыру, тұжырымдау, байқау, мәселені тұжырымдау, гипотеза ұсыну, модельдеу және т.б.). Сонымен бірге білім алушылардың игерген пәнаралық, пән үсті іс-әрекеттері мен әмбебап іс-әрекеттері (жалпы оқу іскерліктері), жеке білім беру траекториясын құру қабілеті ретінде түсіндіріледі.

«Метапәндік нәтиже» термині: оқу пәндерін игеруге қатысады; оқу пәндерін бір қауымдастыққа қосады; оқу пәндерінің жиынтық әрекетін білдіреді; пәндер арасында пайда болады; оқу пәндерін меңгергеннен кейін пайда болады; оқу пәндерін меңгеру үшін пайда болады; басқаша айтқанда, оқу пәндеріне қызмет көрсетеді; оқу пәндерінің түсінігін өзгертеді (тереңдетеді, кеңейтеді).

Пәнаралық байланыстың тарихи аспектісіне келсек, бұл идеяның негізі оқу материалының мазмұнында табиғаттың тұтастығын бейнелеу жолдарын

зерттеуден туындады. Ол бүгінгі білім беру модернизациясының міндеттерін шешуде бұрынғы тәжірибені пайдалануды тарихи дәлелдеу үшін қажет. Пәнаралық байланыс ғылымдар интеграциясы жағдайында оқу пәндерінің құрылымы мен мазмұнын қалыптастыру факторы ретінде ерекше маңызды, оқу пәнінің құрылымы оның түрлері мен қызметінің көптүрлі көздері ретінде қызмет етеді. Ғылымның гуманитарлық, жаратылыстану және техникалық бөлінуінде олардың арасында объективті-пәндік қатынас бейнеленген.

Қазіргі ғылымдағы интеграция үрдістері бірнеше негізгі бағыттармен жүреді: бір ғылымдағы ұғымдар мен идеялардың танымның басқа салаларына ауысуы (космостық «белгілер» барлық ғылымға еніп, геоцентризм элементтерінің қалдығын жойған кездегі ғылымның космостану үрдісі); бір саланың таным әдістерінің екінші салаға енуі (қазіргі ғылымның математикалану үрдісі); ғылымдар тоғысында зерттеудің болашағы мол салалары (биохимия, астрофизика, кибернетика, физикалық химия, т.б. мен пәнаралық кешенді бағыттарының пайда болуы; жаратылыстану, қоғамдық және техникалық ғылымдары арасындағы байланыстың күшейе түсуі; бір ғылымның пайымдау құрылғыларының екінші ғылымға енуі негізінде ғылым тілі мен логикасы құралдарының универсалдануы, мұнда қолданыстың кең аумағын қамтитын жалпығылымдық түсініктер (информатика, модель, құрылым, жүйе, элемент, функция, т.б.) үлкен рөл атқарады; философия мен табиғат, қоғам, техника саласындағы нақты ғылымдардың байланысының күшеюі; диалектикалық-материалистік философияның әдіснамалық және эвристикалық рөлінің күшеюі, оның кіріктірудегі рөлінің жоғарылауы.

Қорыта келгенде, метақұзыреттер келесі топтарға бөлінеді:

- әлеуметтік-мәдени (құндылық бағдар, этникалық нормалар мен қағидалар);
- метакогнитивтік (метабілім, метадағды, метатанымдық белсенділік, метатанымдық тәжірибе, сыни ойлау);
- коммуникативтік (мобилділік, коммуникативтік дағдылар);
- өзін-өзі өзектендіру компетенциялары (үздіксіз білім алуға қабілеттілік, уақытты басқару, өзін-өзі бақылау және өзіндік тәртіптілік);
- денсаулықты сақтау және қауіпсіз ортаны қамтамасыз ету;
- шығармашылық компетенция (инициативалық, креативтілік). Сан алуан түрлі метакомпетенция мен олардың компоненттерінің жиынтығы метапәннің негізін, немесе мамандық профилі бойынша тікелей нәтижелі жетілдіруге мүмкіндік беретін кәсіпесті білім, білік және дағдыны құрайды. Бұл жағдайда метабілім әмбебап білімдерді, оларды алу мүмкіндігін, метатәсілдер практикалық міндеттерді шешуге мүмкіндік береді, метабілім оқу іс-әрекетінің түрлі салаларында қолдануға болатын ақыл-ой мен дағдылар.

Сонымен, метапәндік іс-әрекет оқу пәнінің шегінен тыс әрекет; ол кез келген пәндік ұғыммен, схемамен, модельмен және т.б. жұмыстың жалпылама тәсілдерімен оқытуға бағытталған және өмірлік жағдайлармен байланысты. Метапәндік құзыреттер адамның интегративті және пәнаралық іс-әрекетінде қолданатын білім, білік және практикалық тәжірибенің бірлігі.

«Пәнаралық байланыс» түсінігінің мағынасы өте кең. Педагогикалық сөздікте: «Жалпы ғылымдар жүйесінің негізінде дидактикалық мақсаттардан туындайтын оқу бағдарламаларының өзара шартты байланыстары пәнаралық байланыс», – деп аталған.

1.4 Білім саласындағы интеграциялай оқытудың маңызы

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында аталып көрсетілгендей: «Жедел өзгеріп тұратын әлем және ақпарат легінің ұлғаюы жағдайында іргелі пәндік білім міндетті, бірақ ол білім берудің жеткілікті нысанасы болып табылмайды. Білім алушылар қазақстандық білім беру жүйесі бағыт алған білімнің, дағды-біліктің жиынтығын (білім үстемдігі) меңгеріп қана қоймауға тиіс. Білім алушылардың өзін барынша көрсете білу және қоғам өміріне пайдалы түрде қатысу үшін (құзыреттілік) ақпаратты өз бетінше табу, талдау, құрылымдау және тиімді пайдалану дағдысын бойына сіңіру әлдеқайда маңызды да күрделі...» [15, б. 19].

Сондықтан осындай талаптарға сай оқушыларға білім беру еліміздің мемлекеттік білім беру саясатының өзекті мәселелерінің бірі болып саналады.

ҚР Жоғары педагогикалық білім беру тұжырымдамасында: «Жаңа формацияның мұғалімі – кәсіптік дағды мен педагогикалық дарыны қалыптасқан, жаңалыққа құмар, рухани дүниесі бай, шығармашылықпен жұмыс істейтін тұлға», – деп көрсетілген. Осыған орай, өмірде өз орнын тауып, экономикалық тұрғыдан еркін ойлау қабілеті бар, проблемалық жағдайлардан шығудың жол жобаларын таба білетін, істің нәтижесін алдын ала болжай алатын жастарды оқытып-тәрбиелеу мақсатына жету үшін мына жағдайлар ескерілуге тиіс:

- жалпы білім беру барысында ғасырлар бойы жинақталған жалпы адамзаттық құндылықтарды психология-педагогикалық тұрғыдан қалыптастыру тәсілдерін кеңінен пайдалану;
- қазіргі кездегі ақпараттық технология мүмкіндіктерін тиімді пайдалана отырып, пәндерді интеграциялап оқыту арқылы оқушылардың құзыреттілігін арттырып, оларды шығармашылық дербестікке жеткізу;
- оқушылардың қатынастық (коммуникативтік) мәдениетін қалыптастыру, озық педагогикалық технологияларды пайдаланып олардың теориялық – практикалық білім-біліктерін тереңдету әрі кеңейту.

Олай болса, жаратылыстану пәндерінің интеграциялық оқытуды зерттеген ғалымдардың еңбектерін қарастырған жөн. Бұл туралы кезінде Я.А.Коменский, А.Дистербег, И.Г.Песталоцци, К.Д.Ушинский және т.б. педагогтар өзінің іс-тәжірибелеріне сүйене отырып айтып өткен [16, б. 6].

Орта мектепте интеграциялық оқытудың тиімді технологиясын жобалаумен тығыз байланысты екені белгілі. Сол себепті, бұл үрдіс тиімді оқытудың проблемалық (мәселелік) принципіне сүйене отырып жүзеге асырылуы тиіс.

Бұған бірқатар ғалымдардың еңбектері дәлел. Мысалы, В.Т. Кудрявцев, М.М. Махмутов, В.Оконь, М.Н.Скаткин және т.б. ғалымдардың еңбектерінде проблемалық оқыту теориясы зерттелсе, жоғары мектептегі проблемалық оқыту теориясы В.А. Сластенин, А.Е. Әбілқасымова, М.М. Левина, Ю.Н.Кулюткин, Н.Г.Дайри және т.б. зерттелінген.

Қазақстандағы химия және биология пәндерінің оқыту әдістемелерін интеграциялауға ғалымдар К.А.Аймағамбетова, Ж.Ә.Шоқыбаев, С.Ж.Жайлау, У.М.Мақанов, Ж.Ә.Шілдебаев, Н.К.Ахметов, К.Ж.Жүнісова, т.б. еңбектері негіз болды.

Бүкіл дүниежүзілік білім беру кеңістігіне кіру мақсатында қазіргі кезде Қазақстанда білім берудің жаңа жүйесі құрылуда. Бұл үрдіс педагогика теориясы мен оқу-тәрбие ісіне нақты өзгерістер енгізумен қатар, елімізде жүргізіліп жатқан түрлі бағыттағы реформаларға жаңаша қарауды, қол жеткен табыстарды сын тұрғысынан бағалай отырып саралауды, жастардың шығармашылық әлеуетін дамытуды, мұғалімнің іс-әрекетін жаңаша тұрғыда ұйымдастыруды талап етеді. Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беру, мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі қазіргі кезде білім беру саласындағы маңызды мәселелер деп саналады.

Орта мектепте пәндерді интеграциялау ұстанымы арқылы ақпараттық технология құралдарын пайдалану оқу-тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарылатуды көздейді. Қазіргі ақпараттық технологияның қарқынды даму кезеңінде білім ордаларындағы оқу үрдісінің тиімділігі оқытушының педагогикалық шеберлігі мен дайындығына тікелей байланысты. Бұнда мұғалімдердің қазіргі заман талаптарына жауап беретін технологиялары бар кәсіпорындар базасында өндірістік практикадан өтуі, зертханалық сабақтар кезінде мүмкіндігінше ақпараттық технология құралдарын кеңінен пайдаланудың маңызы зор.

Жалпы алғанда, пәнаралық интеграция мақсаты дидактикалық, психологиялық, әдіснамалық, физиологиялық талаптардан туындайды. Бұл өз кезегінде сабақтың тиімділігі мен пәрменділігінің артуына, дидактикалық принциптердің жүзеге асуына, оқушылардың танымдық белсенділігінің дамуына септігін тигізеді.

Педагогикалық ой-пікірдің дамуында және мектеп тәжірибесінде пәнаралық байланыс проблемасымен көптеген педагогтар шұғылданған.

Мәселен, осы мәселемен арнайы шұғылданып, өз еңбектерін жазған Д.П.Ерычин, В.И.Колесниковты, өз республикамызда Н.Н. Гатаулин, М.Қоянбаев, С.М. Мұсабеков, Л. Дюсупова және басқа да әдіскер-педагогтарды айтуға болады. Бірақ пәнаралық байланыс педагогиканың әлі де толық зерттеліп бітпеген, күрделі саласы.

Ал, В.В. Докучаев - өзгеше мақсатты, жаңашыл, табанды адам өзінің еңбегі мен еркі нәтижесінде алдына қойған мақсатына жете білген. Өз дәуіріндегі философиялық және қоғамдық пәндерді жаратылыстану пәндерімен байланыстыра қарастырған.

А.М.Бутлеров жаңа атомдық ілім негізінде табиғат туралы идеясын дамытып, материя туралы білімнің дамуында маңызды рөл атқарған зат құрылысы теориясын жасады.

В.И. Вернадский еңбектерінде жаратылыстану мен философияның өзара байланысы тұрақты және шығармашылық сипатта болды.

Ғалымдардың зерттеу жұмыстарына жасалған талдау нәтижесінде, атап айтқанда: Н.М. Верзилин, В.М.Корсунский, И.Т.Суравегина, А.И.Соловьева, С.М. Мұсабеков химиялық білім беруді экология, география, биология пәндерімен интеграциялап дамытуды ұсынған.

Ал, интеграциялық оқыту мәселесі бойынша зерттеу жұмыстары республикамызда қазіргі таңда қолға алына бастады. А.А.Бейсенбаева, Қ.А.Аймағамбетова, Ә.Мұқанбетжанова, Ә.Түркменбаев және т.б. зерттеушілердің ғылыми-әдістемелік зерттеу тақырыптары мен кандидаттық диссертацияларында интеграциялық оқыту мәселелері және еңбектерінде қарастырылған.

Жоғарыда көрсетілгендей, заман талабына сәйкес оқыту мәселелері интеграциялық түрде шешімін тапқанымен осы мәселелерді біріктіретін кешенді әдістеменің болмауы осы бағыттағы зерттеу жұмыстарының тиімді жүргізілуіне кері әсерін тигізуде.

Қазіргі интерграциялық оқытуға көшу жағдайында пәндерге бөлінетін сағат санының азаюы пәндердің мазмұнын байланыстыру одан әрі арттырып, осы үрдісті пән мазмұнына сай жасақталу мәселесін шешумен ұштастыруды керек етіп отыр. Себебі, оқыту бағдарламасын жасауға оқу-әдістемелік құралдардың және әдістемелік нұсқаулардың бірнеше авторлары шақырылып, мұндағы мақсат көбінесе сол материалмен әдістемені компьютер арқылы іске асырумен шектеледі. Тіпті, психология-педагогикалық теорияны оқыту бағдарламасын жасау негізі ретінде қарастыратын мамандар да өзінің ұсыныстарында оқыту бағдарламасын ЭЕМ арқылы жобалау деңгейінен аса алмауда.

Жоғарыда келтірілген ғылыми еңбектермен танысу және оларды талдау нәтижесінде біз мынадай қорытындыға келдік: кез келген пәнді оқыту әдістемесі сияқты орта мектепте жаратылыстану пәндерінің мазмұнын кіріктірілмей, оларды ақпараттық-анықтамалық сипатта оқытпай жоғары пәндік білімге қойылатын біліктер жүйесі ретіндегі мемлекеттік стандарт талаптарының қанағаттандырылуына қол жеткізу мүмкін емес.

Осы ретте орта мектепте жаратылыстану пәндерін интеграциялық оқыту қажеттілігі мен осы қажеттіліктің практика жүзінде ескерілуі арасында бірнеше қарама-қайшылықтар туындап отыр, атап айтқанда:

- орта мектепте арнаулы компьютерлік кабинеттерді жабдықтау талаптарының орындалмауы;

- ақпарат көздерін пайдалану, ондағы мәліметтерді іріктеу жөніндегі әдістемелік нұсқаулардың аздығы, әсіресе оның мемлекеттік тілде кемде-кем болуы;

- орта мектептегі оқытылатын пәндердің басым көпшілігінде білімді интеграциялау мүмкіндіктерін пайдалану тәжірибесінің аздығы;

- пәндерді интеграциялауға мазмұндық-құрылымдық тетіктерді пайдалануға негізделген қолданбалы бағдарламалардың жеткіліксіздігі;

- педагогикалық мазмұнға өту жағдайында пәнаралық байланыстыру, мазмұн сабақтастығын сақтау, білімді жүйелеу т.б. талаптарының қойылуы мен оларды орындау бағытындағы жұмыстардың аз болуы, соның ішінде электрондық оқулық басылымдармен жабдықталу деңгейінің төмендігі.

Бұл қарама-қайшылықтарды шешу, біріншіден, оқушыларды классикалық педагогикадағыдай оқыту объектісі ретінде қарастырмай, заманауи білім беру парадигмасына сәйкес оларды өзіндік қабілеттері дами түсетін белсенді субъектіге айналатындай етіп оқу-тәрбие үрдісін педагогикалық технологиялар негізінде қайта құруға тікелей байланысты.

Екіншіден, интеграциялау ұстанымы арқылы материал мазмұнының тереңдігін және оны саналы меңгеруді қамтамасыз ете отырып, оқушылардың өздік жұмыстарының орындалу деңгейін көтеруге қол жеткізсе болады.

Сөйтіп оқыту үрдісін «оқушыларға терең білім беру» парадигмасынан «нақты өмірде нәтижелі іс-әрекеттер жасай алатын, меңгерген білімін тиісті жерде қолдана білетін жастарды дайындау» парадигмасына өту талаптарына сай, ұйымдастыру мәселелері жан-жақты қарастырылып, дұрыс жолға қойылар еді.

Жаңартылған білім беру талаптарын, яғни орта мектепте пәндерді оқытудың анықтамалық-ақпараттық әдісі арқылы пәнді оқып үйрену үрдісін П.Я.Гальперин мен Н.Ф.Талызина: «Ақыл-ой іс-әрекеттерін сатылап қалыптастыру теориясына сәйкес жоспарлап жүргізуге көшу арқылы қанағаттандыруға болады» -деп атап көрсеткен.

Жалпы орта білім берудің мақсаттары өзгерді, жаңа оқу жоспарлары және пәндерді кіріктіріп оқытудың жаңа тәсілдері әзірленуде. Білім беру мазмұнын жаңарту оқытуды ұйымдастырудың дәстүрлі емес әдістері мен түрлерін, сонымен қатар түрлі пәндерді кіріктіріп оқыту сабақтарын қолдануды талап етеді. Сол себепті де білім берудің жаңа технологиялары пайда болуда, солардың бірі – CLIL пәндік-тілдік кіріктіріп оқыту технологиясы.

Кіріктіріп оқыту дегеніміз: біріншіден, сабақта пәнаралық байланыстарды дамытуды және тереңдетуді, олардың ғылымаралық байланысының түпнұсқасы, яғни түрлі пәндерді оқытуды қиыстырудан, олардың өзара тең байланысуына өтуді қарастыру, екіншіден, жекелеген пәндер бойынша білімді біріктіретін, ұштастыратын жүйе, осының негізінде оқушылардың әлемді тұтастықта қабылдау қалыптасады, үшіншіден, оқушылардың ойлау қабілеттерін дамытуға, танымдық белсенділіктері мен қызығушылықтарын, өз бітінше жұмыс істеуіне ықпал етеді, түрлі ғылым салаларына қатысты білімді қорытындылауға бағыттайды. CLIL – оқу бағдарламасын басқа тілмен кіріктіре отырып беру әдістемесі. Қазіргі жаһандану, техникаландыру заманында, яғни әлемнің ғылымындағы, өнеріндегі және технологияларындағы дамуды оқушылар басқа тілді меңгеру барысында біле отырып, өз тілінде сол

дағдыларын дамытуға мүмкіндік алады. Бұл оқушыларға шет тілін оқытумен салыстырғанда көптеген жаңа бағыттар береді, себебі мұнда оқушылар тілмен бірге пәнді де қоса меңгереді. Мұнда оқу мен ойлау дағдылары біріктірілген.

CLIL оқытушыларға да жаңа талаптар қояды. CLIL әдістемесін жүзеге асыратын мұғалім: пән мұғалімі, тіл мұғалімі, сыныптағы негізгі мұғалім, сынып көмекшісі рөлінде бола білуі керек. Мұғалімнің алдынан кездесетін қиындық ол өз пәнін жетік білумен қатар, оқушыларына қажетті тілді де жоғары деңгейде білуі. Бұндай жағдайда пәнаралық байланысты пайдаланған өте тиімді. CLIL әдістемесін әртүрлі жастағы оқушыларға олардың жас ерекшеліктеріне қарай тандау арқылы қолдануды жүргізуге болады.

CLIL дегеніміз Content and Language Integrated Learning білдіреді – бұл шет тілдің басқа оқу пәндерімен кіріктіріліп оқытылуын көздейді.

CLIL – екі мақсатты қарастыратын оқыту әдістемесі: 1. Екінші немесе үшінші тіл арқылы пәнді оқыту. 2. Пән арқылы тілді оқыту. CLIL әдісін қолданатын мұғалім тек пән мұғалімі немесе тек тіл мұғалімі болмауы тиіс, керісінше, пән мен тілді қатар оқытуы керек. Бұл әдіспен оқытудың ерекшелігі мұнда түрлі оқыту жағдайларда сабақ және оқу мақсаттарының берілген кезеңіне тиісті тілді пайдаланып, сабақты өткізу екі тілде жүзеге асырылады [17, б. 17].

CLIL – тіл мен пәнді кіріктіру әдісі. Оқытудың бұл түрі екінші немесе үшінші тіл арқылы белгілі бір ғылымды үйрену, пән арқылы тілді меңгеру, яғни бұл әдіс арқылы пәндік және тілдік мақсаттарға қол жеткізу.

CLIL әдісі 4 бағытта жүзеге асады. Олар: Content (мазмұн) пәннің мазмұны түсіндіріледі, Communication (қарым-қатынас) тілдік қарым-қатынас жүзеге асырылады, Cognition (ойлау қабілеттері) пәнді игеруде тілді қолдану, Culture (мәдениеттанымдық) сөйлеу, өз іс-әрекетіне баға беру, игеріліп отырған тіл тарихы және оны қолданатын ұлттың мәдениетімен танысу. CLIL әдісі арқылы білім сапасын көтерумен қатар екінші немесе үшінші тілді уақытты үнемдеу арқылы үйреніп, білім сапасын көтеруге мүмкін болады.

CLIL әдісі арқылы оқытуда күтілетін нәтижелер:

- полимәдени тұлға тәрбиеленеді;
- тілдік құзыреттілік дамиды;
- білім сапасын арттыруға ықпал жасалады;
- функционалдық сауаттылық дамиды;
- пәнаралық қоғамдастық қалыптасады.

CLIL әдісінің артықшылықтары:

- дәстүрлі емес сабақ;
- жоғары қызығушылық;
- ойлау белсенділігін ынталандырады;
- оқушылар талдау, салыстыру арқылы пәндер арасындағы байланыстарды іздейді;
- тілдік ортаға енеді;
- сөздік қорын жаңа лексикамен, тілдік құрылымдармен, пәндік терминдермен толықтырады;

- қолдануға жаңа білім мен жағдыларды дайындайды;
- мұғалімнің шығармашылық әлеуетін арттырады.

CLII әдісін қолдану мұғалімнен нені талап етеді:

- пәндік білімін жетілдіруді;
- ресурстарды кеңінен қолдануды;
- сабағын тиянақты жоспарлауды;
- кәсіби біліктілігін үнемі арттырып отыруды талап етеді.

CLII әдісін қолдану барысында:

- әр сабақтың пәндік және тілдік мақсаттары болуы керек;
- мұғалім оқушылардың сол мақсаттарға жетуін қадағалауы керек;
- сабақта тірек сөздермен жұмыс жасалуы қажет;
- айтылым, жазылым, тыңдалым және оқылым дағдылары дамытылуы қажет;
- белсенді оқу әдістерін қолдану қажет.

CLII әдісін қолдану барысында тапсырмалар:

- мақсатқа бағытталған;
- оқушылардың тіл деңгейлеріне сай;
- орындауға қызықты;
- ынталандыратын;
- бір-бірімен логикалық түрде байланысқан болуы қажет.

Әлеуметтік-мәдени теорияның негізінде психолог Лев Выготскийдің жұмысы жатыр, оның пікірінше, ата-ана, тәрбиешілер, құрдастар және мәдениет жоғары сатылы функциялардың дамуы үшін жауапты болады. Выготскийдің айтуынша, жақын арадағы даму аймағы (ЖАДА) – оқушының өз бетінше шешкен міндеттердің көмегімен анықталған өзекті даму деңгейі мен үлкендердің басшылығымен және анағұрлым қабілетті жолдастарымен бірігіп шешілген міндеттер арқылы анықталатын болжамды даму деңгейі арасындағы қашықтық. Выготскийдің пікірінше, оқушылар нақты мақсаттарды көздеген, көбірек білетін жандармен әлеуметтік қарым-қатынас нәтижесінде ойлау және сөйлеу дағдыларын дамытады. Оқушының аса епті және хабары мол адаммен интерактивті вербалды алмасу нәтижесінде біртіндеп сыртқы, әлеуметтік-жанама диалог орнатуы, күнделікті міндеттерді шешуге қатысуы әлеуметтік тәжірибе ретінде бала бойына сіңіп, оның өз бетімен ойлануына қатысты ішкі жеке қоры ретінде қалыптасады.

Тіл үйрену – белгілі бір түсінік пен білім қалыптастырып, оларды түсіну және сөйлеу үшін қолдана білу. Американдық ғалым Стивен Крашен өзге тілді үйрену барысында «табиғи тәртіп» бар деп болжаған.

Яғни, грамматикалық құрылымды үйрену белгілі бір реттілікпен жүзеге асады делінген. Тілді үйрену грамматикалық ережелерді шектен тыс жаттау мен қайталауды қажет етпейді. Тілді үйрену үшін сол тілде мағыналы әрі шынайы қарым-қатынас болуы керек. Сонымен қатар, ол екінші тілді үйрену түсінікті ақпараттың қолжетімділігіне негізделеді деп болжайды. Нақтырақ айтқанда, оқушылар үйренетін ақпарат пен деректер олардың өз деңгейінен үнемі жоғары болып, әрдайым ілгерілеу болып отыруы тиіс делінген.

Бүгінгі күні кіріктірілген оқу бағдарламасын Қазақстанда бірқатар мектептер қолданып отыр. Нақтырақ айтсақ, кейбір мектептерде Қазақстан тарихы, география, құқық негіздері пәндері қазақ тілінде, ал математика, биология, информатика, химия, физика пәндері ағылшын тілінде оқытылып жүр. Әрине, әдістің тиімділігін бірден айту қиынға соғады, себебі бұл бір емес, бірнеше жылдың жемісі. Ең алдымен, бұл әдіс оқушылардың тілдік құзыреттілігін арттырып, өз мәдениетін бағалап, басқа мәдениеттерді құрметтеуге үйретеді. Оқушылардан бірден екінші тілде сөйлеп кетеді дегенді күтпеңіздер. Уақыт өте келе тапсырмаларды жеңілден күрделіге қарай бағыттауды қолданыңыз. Оқушыларда «мен бұл тілді меңгере алмаймын» деген ой болмауы керек. Скаффолдинг тапсырмалары арқасында оқушылар тілді базалық қарым-қатынас дағдысынан (BICS) академиялық тіл білу дағдысына (CALP) біртіндеп көшеді. Қазіргі таңда пән мен тілді кіріктіріп оқытуда көптеген стратегияларды ұсынуға болады. Солардың ішінде «Скаффолдинг» (мәтіндік тапсырманың бейімделу әдістері), Топтық оқыту (Team teaching), Translanguage және т.б.

«Көпіршелер» – оқушыға ЖАДА бойынша қолдау көрсетіп, біреудің көмегінсіз орындай алмайтын тапсырманы орындауға мүмкіндік беру үшін мұғалімдер ұсынатын интерактивті мүмкіндіктерді сипаттау үшін қолданылатын метафора. Метафораға сәйкес, көпіршелер уақытша құрал және баланың білім-дағды, білік және өз бетінше әрекет ету мүмкіндігін дамытуға орай берік орнығып, нығайып немесе бөлшектеліп не толығымен жойылу мүмкіндігіне ие.

Көпірше деп саналу үшін оқыту мен оқуда мынадай жағдайлар болу керек:

- оқушыларға өз бетінше орындай алмайтын тапсырманы орындауға мүмкіндік беру;
- оқушыны тапсырманы өз бетінше орындауға мүмкіндік беретін құзыреттілікке жеткізуді мақсат ету;
- көпіршелер тәжірибесін қолдану нәтижесінде оқушылардың өзіндік құзыреттіліктің жоғары деңгейіне қол жеткізуіне жағдай тудыру.

Әлемнің көптеген елдерінде Блум таксономиясы кеңінен қолданылуда.

Блум таксономиясындағы «Блум» сөзіне тоқталатын болсақ, Америкалық ғалым Блум Бенджамин есіміне байланысты. Бенджамин Блум – америкалық оқыту әдістемесінің психологі, Блум таксономиясының авторы. «Блум таксономиясы» атты кітабында өз теориясын дамытқан: адами мінездеменің өзгеруі мен бірқалыптылығы және білім беру мақсаттарын жүйелеу, топтастыру немесе жіктеуді айтады. Блум таксономиясы бойынша ұйымдастыру оқушылардың дайын ақпаратты қабылдауынан гөрі, ондағы қойылған мәселені зерттеуіне, талдауына және салыстыруына, ой толғауына және бағалауына қолдау ететінін айта кеткен жөн. Таксономия – берілген нысандарды олардың иерархиясын (белгілі бір құрылымдағы бірізділігін, реттілігін) құрастыру мақсатында нақты бір өлшемдер мен қағидалар бойынша жіктеу.

Таксономия барлық оқу мақсаттары мен нәтижелері бірдей маңызға, құндылыққа ие бола алмайтындығына негізделген. Блум таксономиясы адамның ақыл-ой қабілеттерінің құрылымы танымдық үдерісінің ең қарапайымынан бастап күрделіге біртіндеп өту барысында белсенді әрекетке жетелейтін білім игеруге бағытталған 6 қадамға сәйкес тапсырмаларды құруды қажет етеді. Олар: білу, түсіну, қолдану, талдау, жинақтау, бағалау.

Білу. Есте сақтау, жаттап алу, ажырату, қайта жаңғыртып айтып беру.

Түсіну. Өз сөзімен айтып беру, түйіндеу.

Қолдану. Алған білімдерін практикалық іс-әрекетте қолдана алу, мәселелерді шешуде ең оптималды тиімді жолдарды таңдай алу, таныс емес жағдайда білімдерді пайдалана алу.

Талдау. Зерттеу нысанасын түрлі бөліктерге бөлу, әр бөліктің мән-мағынасын саналы түрде түсінуі, сөздерді топтастыру.

Біріктіру. Нәтижелерді шығармашылық тұрғыдан біріктіру.

Бағалау. Шешім қабылдай алу, өз пікірін қорғай алу, жүйелі тұжырым жасай алу.

Тапсырмалар құруда оқытудың белсенді әдістердің мәні оқушыларды кәсіби іс-әрекетті меңгеруге бағытталады. Сабақ жоспарын Блум таксономиясына салып, бағдарламада белгіленген жеті модульді ықпалдастырудың арқасында оқушылардың не білетінін және нені жасай алатынын, сондай-ақ қызығушылықтарын түсініп, оқытудың жаңа тәсілдерін тиімді және орынды пайдаланып, оқушы бойында ішкі уәж тудырып, өз қабілеттеріне сенім арттырып, ол өз кезегінде жаңа материалды саналы түрде меңгеруіне әсер етеді. Сондай-ақ қазіргі кезде интеграциялай оқытуда ең өзекті мәселе болып отыр.

Педагогикалық интеграция процесс ретінде объектілер арасында тікелей байланыс орнату және күтілетін нәтижеге сәйкес жаңа тұтас жүйені құру болып табылады.

Кез келген процесс сияқты, педагогикалық интеграция маңызды мақсатқа ие, яғни даму бағыты, өзіндік құрамы мен құрылымы, интеграция механизмдері, формалары, түрлері және даму деңгейлері бар күрделі процесс.

Интеграциялық процестің құрамы – бұл өзара байланысқа түсетін және жаңа тұтас бірлікті құрайтын объектілер жиынтығы. Интегративті процесс оны жүзеге асырудың формаларына ие. Интегративті процестің формалары ескі қатынастар жүйесінде жаңа функцияларды алатын түпкілікті өнімді сипаттайды. Педагогика формаларына мыналарды жатқызуға болады: жаңа оқу пәні, оқытудың жаңа технологиясы, оқу пәнінің жаңа құрылымы, жаңа оқу кешендері-модульдер, жаңа қызмет түрлері және т.б. Іс жүзінде формалар бұрынғы, бұрыннан бар формалар, бірақ білім беруде интеграциялық негізде құрылған, сондықтан жаңа немесе жаңартылған болып табылады.

2 ҚАЗАҚ ТІЛІН БАСҚА ПӘНДЕРМЕН ИНТЕГРАЦИЯЛАЙ ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕРІ

2.1 Қазақ тілін гуманитарлық пәндермен интеграциялай оқытудың маңызы мен ерекшеліктері

Ел басынан өткен сан қилы тарих сол ұлттың өз тілінде сақталып, сөздер мен тұрақты тіркестері арқылы келер ұрпағына жетеді. Қоғам дамыған сайын өшпейтін ұлт тілінде сандаған тарихи оқиғалар, тарихи есімдер, тарихи жер-су аттары тұрақты айтылатын, қалыптасып кеткен әлде бір мақал-мәтелдер, фразеологизмдер, нақыл сөздер сияқты тұрақты тіркестер мазмұнында жаңғырылып қайталанып отырады. Келер ұрпақ үшін өз ұлтының бастан кешкен оқиғалары бертінде тарих қатпарларында елеусіз қалмауы үшін, қайта жұртшылықтың назарын аудартып, әлде бір болған оқиғалардың халық үшін ұмытылмай, қайталанып айтылып жүруі сол ұлттың тілінде сақталып қалған сөздер мен тұрақты тіркестеріне байланысты болады. Ең алдымен ол қоғам дамуындағы болған оқиғалардың із-түссіз жоғалып кетпеуіне себепкер болатын халық сөзінің дөп айтылуында. Ел басынан өткен түрлі оқиғалар, ұдайы болып отырған соғыс, ашаршылық, босқыншылық, күйбең тіршіліктің кейбір өмірінен туатын қайшылықтардан шығатын қақтығыс оқиғалар т.б. адам санасында қалдыратын өшпес іздері халық тілінде бейнеленіп, тұрақты айтыла келе, тілде сақталып қалады. Бұл тіркестердің жасалуындағы ішкі уәжіне қарасақ, халық, ұлт өмірінің басынан өткен оқиғаларының мазмұны мен тарихы жатады. Бұлардың кей кезде жаппай қоғамдық факторға айналуының әсерінен ұзақ уақыт халық жадынан кетпей, сол ұлттың тілінде өткен тарихи оқиғалармен соған байланысты белгілі бір адамдар есімі, тіпті жер-су аттары да қоса айтылып, халық жадында сақталып қалады. Мәселен, кеңестік дәуірде туған *«асыра сілтеу болмасын, аша тұяқ қалмасын»*. Бұл тұрақты тіркес кеңес дәуіріндегі байларды тәркілеу (кәмпескелеу) оқиғасынан туған.

Кәмпескелеу – тәркілеу, мүлікті иесінің қалауынсыз қазынаға тегін алу, жеке адамдардың, әртүрлі ұйымдардың, қауымдастықтардың меншіктерін мәжбүр ету жолымен, қайтарылмайтын етіп заңға сүйеніп тартып алу. Әртүрлі әлеуметтік төңкеріс кезінде белгілі бір әлеуметтік топтың мүддесі үшін жерді, мүлікті, малды тартып алу үшін жүргізіледі. КСРО-да Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында жеке меншік иелерін жою және большевиктік тәртіпке қарсы әлеуметтік-саяси топтарды қоғамдық өмірден мүлдем ығыстыру үшін Кәмпескелеу ісі қолданылған. Орталық биліктің мақұлдауымен Қазақ АКСР ОАК-і 1928 жылы 27 тамызда ірі байлардың шаруашылықтарын Кәмпескелеу туралы заң қабылдады. Бұл заң сол жылдың қыркүйек және қараша айларында зорлық-зомбылықпен жүзеге асырылды. Қазақстан үкіметінің ресми дерегі бойынша, осы науқан барысында 696 шаруашылық тәркіленген. Шын мәнінде, кәмпескеленген шаруашылықтар сандары мыңнан асып кетті. Кәмпескелеу табиғи ортаға бейімделген дәстүрлі мал шаруашылығының дамуын тежеп, оны қатты дағдарысқа ұшыратты. Алайда Кеңес өкіметі Қазақстандағы ірі байларды саясатының сәтсіздіктерінен дұрыс қорытынды жасай алмады. Кәмпескелеу

науқанында қолданылған зорлық-зомбылық әдістері, күштеу саясаты, одан кейінгі шаруашылықтық-саяси науқандарға – күшпен ұжымдастыру, кулактарды тап ретінде жою, көшпелілерді зорлап отырықшыландыру шаралары кезінде одан әрі қатыгездік сипат алды. Мұның өзі халықтың кеңестік саясатқа қарсы стихиялық көтерілістерін туғызды (Адай көтерілісі, Шұбартау көтерілісі, тағы басқа). Кеңес өкіметі органдарының науқаншыл саясаты қазақ халқының елеулі бөлігінің ата қонысын тастап, шет елдерге үдере көшуіне әкеліп соқтырды. Дәстүрлі көшпелі қоғам заңдылықтарын ескермей, шаруашылықтарды ұрдажық оजारлықпен күштеп ұжымдастыру қазақ даласындағы мал санының жүздеген есе азаюына алып келді. Мұның соңы қазақ халқының тарихында бұрын-соңды болмаған 1930 – 32 жылдардағы нәубатқа соқтырды.

Қазақстандағы Голощекин саясаты «*тар жол тайғақ кешу*» С.Сейфуллиннің осы аттас шығармасында баяндалатын азамат соғысы жылдарындағы қиындықтарды көрсетеді. Ф.Голощекин бастаған саяси басшылық қазақ ауылын кеңестендіру жолында тұрған негізгі кедергі байлар табы деп түсінді. Сондықтан да 1926 жылы 20 мамырда «Жерге орналаспай жер пайдаланатын көшпелі және жартылай көшпелі аудандардың шабындық және егістік жерлерін уақытша қайта бөлу туралы» заң қабылдап, байларды мал жайылымынан айыру шарасын осы жылдың маусым және шілде айларында бастап кетті.

Шабындық және егістік жерлерді қайта бөлуде бірқатар қиындықтар кезікті: жерді өлшеу даярлықсыз жүргізілді, болыстық атқару комитеттері мен ауылдық кеңестерде бұл шараның мақсаты мен мәнін толық түсініп, оны ақырына дейін жеткізуге мүдделі қызметкерлер аса көп байқалмады. «Кіші Қазан» бағдарламасы аясында шабындық және егістік жерлерді қайта бөлу арқылы қазақ ауылында тапаралық «майдан» ашудан үміттенген кеңестік басшылық бұл үміті ақталмаған соң, жаңа ауқымды да қауырт шараларды іске асыруды қолға алды.

«Өкімет – қайда барсаң өшірет», бұрынғы Кеңес заманындағы халықтың өмір сүру мәдениеті, қазіргі кездегі «нарық – нарыққа болдық қарық» т.б. халық аузында айтылып жүрген тіркестер жайдан жай тумайды. Әр қайсысында сол ұлт өмірінің бастан кешкен тарихи өмірі жатыр.

Тарихи фразеологизмдерді тақырып жағынан үшке бөлуге болады:

1. Тарихи есімдерге байланысты туған фразеологизмдер.
2. Тарихи оқиғаларға қатысты жасалған фразеологизмдер.
3. Тарихи жер-су аттары кездесетін фразеологизмдер [18, б. 119].

Тарихи фразеологизмдерде ақпараттық мән басым болады. Мұнда кез келген тіркестің мағынасында «неге осылай айтты екен» дейтін ішкі ой мазмұнында тыңдаушы мен айтушының білім өресін сынап алатын тұстары баршылық. Демек кім өз елінің өткен-кеткен тарихын жақсы білсе, қай ортада болса да, тіл үшін, тарих үшін, мәдениет үшін таптырмас білімнің қайнар көзі болады. В.М. Мокиенконың пікірін келтіре кетсек: «... концептная информация

добывается фразеологами прежде всего на основе исторической фразеологии, т.е. погружением во внутреннюю форму фразеологизма» [19, б. 20].

Ұлт тілінде белгілі себептермен ел аузында жиі-жиі қайталанатын атақты қазақ есімдері бар. Сол есімдермен байланыстыра айтылып жүрген тұрақты тіркестер қазақ халқының тарихында әртүрлі қоғамдық дәуірлерде болған оқиғалардың жайын толық айқын айтып бере алады. Мәдени-тарихи жағдайлар кейде бір ғана атақты кісі есімімен-ақ, сол ұлтқа қатысты маңызды талай сырды аңғартып, коннотациялық мәнге ие болады.

Мәселен, қазақ тілінде әріден келе жатқан белгілі кісі есімдері *Қорқыт*, *Майқы би*, *Аяз би*, *Абылайхан*, *Жиренше шешен* т.б. кісі аттары тарихи фразеологизмдердің жасалуына ықпал болды.

Тарихи деректерге қарағанда ҮІІІ ғасырда өмір сүрген Қорқыт желмаясымен дүниенің төрт бұрышын кезіп, қобызын күңіретіп, өлімнен қашқаны, қайда барса өзіне қазылып жатқан көрді көретіні туралы ел аузында қалған, жұртқа мәлім *қайда барсаң да, Қорқыттың көрі* есте жоқ ерте кезден қалған бір ауыз сөз әйтеуір Қорқыт баба туралы ел аузында бір дерек қалдырды. Фразеологиялық мағынасы – жолы болмау, яғни қайда барса да алдынан әлдебір кедергі тұрады. Мұндай тіркестердің шығу көзі – кезінде түрлі аңыздық сипат алған ертегілер мен ел аузындағы әңгімелер – ауыз әдебиеті арқылы жеткен халық санасында сақталып қалған үлгілері.

«Аяз би әліңді біл, құмырысқа жолыңды біл» (асып-тасып кетіп, өткен күнінді ұмытпа, өз орныңды біл) тіркесі, сондай-ақ шешендік өнер әңгімелеріндегі *Жиреншенің* байлардан қандай сый-құрмет көрсе де, жатса сирағы сыртына шығатын өзінің жаман лашығына келіп, *«қайран өз үйім, кең сарайдай боз үйім»* деп жантаятыны туралы ел аузында ұдайы қайталанып айтылуы – тарихи есімдердің ұмытылмай сақталуының бір кепілі.

Қазақ ономаст ғалымдары Т.Жанұзақ пен Қ.Рысберген: «Антропонимдік жүйенің қызметі әрбір қоғамның әлеуметтік-экономикалық және мәдени өресінің дамуымен ұштасып жатады. ...Тіліміздегі кісі аттары қоғамның даму кезеңі, оның мәдениеті мен этнологиясы, саяси экономикалық күй-жайы, қоғамдық құрылысы жөнінде қыруар мағлұматқа ие келеді» [20, б. 43], – дейді.

Тарихи адамдардың есімдеріне байланысты *Асан қайғыға салыну*, *Түгел сөздің түбі бір*, *түп атасы Майқы би*, *Лұқпан Хакімдей*, *Аплатондай ақылды*, *Атымдайдай жомарт*, *Есімханның ескі жолы*, *Қасымханның қасқа жолы*, *сараңдықты сынайтын Шықбермес Шығайбай*, *Қарабайдай сараң* т.б. тіркестердің этномәдени мазмұнында деректі оқиғалар сақталған. «Батырлық, байлық кімде жоқ, ғашықтың жөні бір басқа» деген бабалар нақылына орай, адал махаббаты дәріптейтін *«Қыз Жібек пен Төлегендей»*, *«Қозы Көрпеш Баяндай»* сияқты тұрақты тіркестердегі моральдық тәрбие үлгілері ретінде айтылатын ой тұжырымдар да кездеседі. Бұлар ұрпақ санасынан тілдегі қолданыстар арқылы ешуақытта өшпейтіні белгілі. Өйткені бұл халық үшін керек, ұлт үшін қастерлі рухани дем беретін ақылдың кені іспеттес.

Қазақ ұлты қашанда батырлықты бағалаған ел. «Туған жерге туынды тік» деп өсиет еткен халық батырларын баласынан артық көрген. Ел есінде

сақталған сөздер халық батырларының ерекше қасиеттерін айта жүретіндей етіп тұрақтылыққа жеткізген. Қазақтың Үш Жүзін біріктірген тілімізде атақты Абылайханға қатысты жиі айтылатын «Абылай аспас асу бел», «Абылайдың ақ туы астында», «Абылайдың асында шаппағанда, атаңның басында шабасың ба» дейтін тіркестер бар. Әдетте кейбір тіркестер көбінесе өз ауыл, аймағына ғана белгілі болып, бүкіл жұртқа (бүкіл қазаққа) таралу шегінде шектеулік байқалады. Бұл заңды да, себебі әркім өз жерінің батырын қанша дәріптегенімен, бәрі Абылай емес екені белгілі. Сондықтан кейбір тіркестердің айтылу, қалыптасу, таралу деңгейлері бірдей болмайды. Мәселен, «Жауды қара қашырды, Батыр атақ Барақта қалды», «Арысқа әлі жетпеген, Ақсақ Темір көреген» т.б. Дүниені тітіреткен Темірдің Арыс өзенін бөгемек болып, түк шығара алмағандығынан ел аузына тараған сөз. Мұндай тіркестер көбінесе сол ру, сол географиялық аймақта ғана белгілі болғандықтан, кейде тіпті ұмытылып кетуі мүмкін. Алайда ел аузында сақталып қалған, түйінді сөздер алдымен қазақ тарихы мен ұлты үшін қажетті мәдени фактор екендігімен құнды екендігіне қарай, олардың да концепт жасауда өзіндік маңызы бар.

Қазақ фольклорында «Едігенің шөбересі Мамай батыр өлгенде анасы Қараулек «Өлдің, Мамай, қор болдың!» дейтін жоқтауында:

Артыңда қалған жас бала

Қашан сендей болады?!

Қырық ұл туса бір күнде,

Орның қалай толады?! – деген өлең жолдары қалған екен.

Алтын Орда ханы болған тарихи тұлға ретінде Мамай есімі қазақ тіліндегі тарихи фразеологизмдерде кездеседі. Мысалы, халқымызда: «Өлдің Мамай, қор болдың», «Өлдің, Мамай — өштің, Мамай» деген тіркестер «ешнәрсеге жарамсыз, қажетсіз, қадірі жоқ» деген мағынада қазір де жиі қолданыста бар. Сондай-ақ, кейбір қазақ мақал-мәтелдерінің шығу тарихы кезінде алтынордалықтардың билік құрған кезеңдеріне байланысты. «Нар мойыны Бердібекте кесілді», «Біздің ел Тоқтамысты жамандағанын да қоймайды, көрсе бас ұрып тоңқайғанын да қоймайды» деген тіркестер сол кезеңдердің тілдік дерегі іспеттес. Сөйтіп, халық қай кезде болса да, бастан кешкен оқиғаларын әркез бейнелі сөзбен түйіндеп, тұрақты айтылымға жеткізіп отырған.

Халық қашанда өзі сүйіп, құрметтеген өнер адамдарының ерекше қасиеттерін есіміне қоса айтып, қатты қастерлеген. Мұндай есімдер өте көп-ақ. Бірақ ел аузында көптің бәрі емес, бірегейі ғана жиі қайталанып айтылып жүреді. Сондай мысалдардың ішінде соңғы кезде қалыптасып, таралып кеткен Абай, Жамбыл, Күләш т.б. сынды біртуар жандар тіпті халық батасының ішінен орын алды. «Жамбылдың жасын берсін, Абайдың басын берсін, Сәкеннің сәнін берсін, Күләштың әнін берсін» дейтін ақ бата, тілектер де ел аузында жиі айтылады. Бұл да болса өсер ұрпағына осылардай елінің елеулісі, халқының қалаулысы болып өссе екен деген игі тілек пен тәрбиелік уағыз дарыса екен деген үміт, ізгі ой, ниеттен туған тіркестер.

Тарихи оқиғаларға қатысты туған тұрақты тіркестердің өзі тұтас ұлт тарихын, оның бастан кешкен оқиғаларын баяндайды. XVII-XVIII ғасырларда қазақ халқының басынан өткен ірі-ірі оқиғалар болды. Соның бірі – жоңғар шапқыншылығы. Осындай ел басына туған қиыншылық оның сезіміне, мінезіне үлкен әсер етті. Бұл ауыр оқиға қазақ тарихында «*Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама*» деген атпен қалды. Оның мәні: жаудан қашып, жаяу шұбырған қалың қауым әрі болдырып, әрі ашаршылықтан бұралып, Алқакөл көлінің жағасына келіп сұлап жатқанда, көп ішінен бір ақсақал адам шығып: «Адам баласы өмірде көрген жақсылық пен жамандықтың ешқайсысын ұмытпау керек, біз осы көрген күнімізді не деп атасақ болар?» деп сұрапты. Сонда тағы бір қария тұрып: Мұның аты «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» болсын депті. Мұның мәнісі: атамекен, мал-мүлкінен айрылып, жаяу-жалпы, аш-жалаңаш босқан ел шұбыра-шұбыра табаны ағарып, азып-тозды деген сөз. Осындай қиын шақта еркіндікті аңсап, қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған тыныш күнді арман еткен халық сезімін, қайғы-қасіретін Қожаберген жырау «Елім-ай» әнімен зарлы, мұңды етіп, біздің заманымызға жеткізді.

Сын сағат – Ұлы Отан соғысы тұсындағы қиындықты бағалаған тіркес еді. Сондай-ақ сол кезде соғыста қайтыс болған немесе хабарсыз кеткен қазақ азаматтарына келген қаралы қайғыны естіртетін (извещение о смерти) қағазына халық *қара қағаз* деп ат қойды. Бұл тіркес соғыс жылдарында аса жиі қолданылды, фразеологизмге айналды. Бертін келе көркем әдебиет мысалдарында ұшырасатын болды. Ал «*қара тізім*», «*қара тізімге іліну*» сияқты тіркестер 37-жылдардағы репрессия кезінде жиі айтылғанымен ел басына төнген тағы бір қатерден белгі боп қалды.

Жер-су аттарына байланысты айтылатын фразеологизмдердің кейде кісі аттарымен қоса айтылатын тұстары бар. Себебі тарихи кісілер белгілі бір жерде туып өскендігімен және ұрпағына еліне үлгі етіп қалдырған ұлы ісімен өз есімін бір географиялық аймаққа паш етеді. Тарихшы Қ.Халид: «Менің өте таңтамаша болатыным, қазақ оқымаған халық деген лақап айтылады. Ал, жағрафия, астрономия сияқты арнаулы пән оқымай білуге қиын соғатын жердің белгілерін айырып, соған дәлме-дәл ат қойып сөйлейді» [21, б. 304] деп жазуында үлкен мән бар. Тілімізде жер аттарына қатысты жасалған тұрақты тіркес құрамында қазақ жеріндегі ислам дінінің таралуына қатысты айтылатын: «*Сайрамда сансыз бап, Түркістанда түмен бап, Арыстанбапқа түне, Қожас Ахметтен тіле*» деп айтылатын діни тілек тіркестерінде де тарихи мән бар. Қазақтар арасына кең тараған, әсіресе, атақты діни адамдар есімі. Мысалы, «*Мәдинада – Мұхаммед, Түркістанда – Қожас Ахмет*» т.б.

Сондай-ақ, аты аңызға айналған әулие, пір тұтқан ел есіндегі есімдер: «*Маңғыстауда – пір Бекет*», «*Ердің соңы – Есет, пірдің соңы – Бекет*», «*Адай қорықса Бекет дейді, Бекет те айқандарын екі етпейді*». Бұл мысалдардың барлығы 17-18 ғасырда Маңғыстау өңірінде өмір сүрген әулие, ұстаз және шеберлігімен, батырлығымен даңқы асқан Бекет Мырзағұлұлына қатысты айтылған халық бағасы. Ел мен жер, туып өскен өлке тарихы да ұлт мәдениетінің алыс, тіпті елеске айналған қабаттарынан дерегі мол дүниені

әкеледі. Тіл мәдениеттің барлық салаларына қатысты. Ұлт мәдениетінің ертедегі қалпын зерделей алғанда ғана, бүгінгі дәуір мәдениеті туралы, дәстүр жалғастығы туралы пікір айтуға болады. Мәдениеттің сонау рулық, тайпалық, халықтық сатысынан бері қарай жалғастығын табуға себепші болған нәрсе – тек ұлт тілі. Олай болса, «*әркімнің туған жері – Мысыр шаһары*» (әркімнің туған жері бір Мысыр) тіркесіндегі ой астары тек туған жерге ғана құрмет қана емес, мәдени алыс-берістің географиялық кеңдігі.

Алыс, қашықтық ұғымында айтылатын – «*Барар жерің Балқан тау, Ол да біздің барған тау*» – тарихи оқиғаның дерек көзі. Шын мәнінде Балқан тау адам аңсаған арман жер емес, керісінше Шыңғыс ханның жаугершілік заманында бас сауғалаған қазақтар Түркіменнің Небит-дағ қаласының екі жағындағы Үлкен Балқан, Кіші Балқан тауларына дейін барған деген аңыздан туған тұрақты тіркес. Қазақ ұлтына етене жақын айтылатын тіркестердің бірі – «*Күлтөбенің басында күнде жиын*». Болсын болмасын, құдайдың құтты күнінде жиын, мәжіліс құра бергенді жақтырмай айтады. Бұл тіркестің шығуына да ертедегі тарихи оқиға себеп болған. Ел аузындағы аңызға қарағанда Тәуке хан тұсында қазақтың би-болыстары Түркістан маңындағы Күлтөбе деген жерге (Шойтөбе, Ордабасы деп те аталады) күн сайын жиылып, мәжіліс құрады екен. Сондағы айтатындары – жауға қалай тойтарыс беру, ел-жұртты қалай аман сақтау. Күндегі әдеттерінше тағы да төбе басына жиналып, мәжіліс жасап, ақылдасып отырғанда Қаратау жақтан қаптап жау кеп қалады. Істен гөрі сөзге үйренген би кеңесшілер, қарақұрым жауға төтеп бере алмай, өздері бас сауғалап қаша жөнеледі. Жаудың соққысын өз бастарымен көтерген қауым жұрт жаумен қалай соғысудың әрекетін үйретуші күнде жиын құратындарға қаратып: *Күлтөбенің басында күнде жиын, Ақыры бұл жиының болды қиын* деген екен.

Ресей патшалығының саясаты нәтижесінде қазақ даласына сыймаған «қолайсыз» ел азаматтарын жазалаудың бір түрі ретінде ел-жұртынан айырып, Сібірге жер аударып отырған. Тіліміздегі «*Ит жеккенге айдалу //айдау*» тіркесі Сібірдің кейбір халықтарының қыс кезінде шанаға ит жегіп, тіршілік ететін кәсібіне қарай айтылатын түсінік келе-келе алыс, шалғай дегенді білдіретін фразеологизмге айналды.

Қазақ тіліндегі тұрақты тіркестердің қоры халық басынан өткен алуан түрлі тарихи жағдайлардың ел аузында сақталу деңгейіне байланысты ұлтының өткен кеткен өмірін қадірлейтін тілдік тұлға туған тілінде сақталған, әлі де айтылып жүретін ерекше мазмұнды тұрақты тіркес түрлерін жадында тұтып, таратып айта жүрсе, келер ұрпақ тілі де жанды мағлұматқа толы ұлт мәдениетін дәріптейтіні анық.

Этникалық мәдениеттің басты элементі ұлт этнонимі болып табылады. Этноним – ру, тайпа, халық аттары. Бұлардың өзі таксономиялық жіктеумен сараланып кетеді. Ұлт этнонимі жайдан-жай алынбайды. Оның белгілі бір өзіндік негіздері болады. Бұл жөнінде қазақ этнониміне қатысты Т.Жанұзақов: «Этноантропонимика терминіне тереңірек мән беріп, оның тарихи негізіне көз жіберіп, саралап, анықтау барысында байқағанмыз: бастапқы кезде ру аттары

адам аттарынан жасалмаған, ал кейінгі этаптардағы ру аттары адам аттарынан алынып отырған. Бұл құбылысты шежіре материалдарынан айқын көреміз. Этникалық негізгі басты тұлға тайпа болғанымен, тайпалық одан жоғары сатыда тұрады, яғни ол халық болып қалыптасудың алдындағы саты» [22, б. 458], – дейді.

Антропонимдердің этнонимдік семантикасы генонимдерде де (ру, тайпа) кездеседі. Қазақ елінің кең байтақ даласында қоныстану үрдісінде жазылмаған заң сияқты қалыптасқан рулық- тайпалық құбылысы қатаң сақталған. Қазақ «*у ішсең – руыңмен*» деп ескертіп отырған. Аймақтық өмір сүру кеңістігі қаншама шалғай болса да ел ішінің аралас-құраластығының арқасында өзара ру арасында көп ретте түрлі әзіл немесе ескертпе сияқты «ойнап айтса да, ойындағысын айтатын» тіркестер арқылы дүйім қазақ даласына тарайтын сөз қалып отырған. Әсіресе, ру атына байланысты айтылған тіркестер ел аузында жақсы сақталап қалады. Мәселен, *Танысаң – Адаймын, Танымасаң – Құдаймын, Адай қорықса Бекет дейді, Бекет те айтқандарын екі етпейді, Найман қу ма, сайтан қу ма, қызыл бөрікше сөйлесу (жасырын сөйлесу мағынасында)*. Қазақстанның қай жерінде болмасын, түрлі ру жайлаған өлкелерде осындай әзіл-шыны аралас сөздер кездесуінің өзі бұл тіркестердің жасалуына біраз күндік өмірдің жемісі емес, талай жылдың еншісіне жазылған мәдени тіршілік беттерінен қалатын халық сөзі.

Қазақ тілінде ру-тайпа атауларынан қалыптасқан фразеологизмдер мен паремиялардың танымдық, лингвомәдени және этнолингвистикалық ерекшеліктері антропоцентрлік парадигмалар арқылы талданады. Жалпы этнонимдердің тілдік табиғаты этнос танымының ақпараттық-мәдени кодқа айналғандығымен назар аудартады. Мұнда ауызша жеткен шежіре сол ұлттың рухани мұраларының бірінен саналады. Қазақ тіл білімінде этнонимдік фактордың тұрақты тіркестер жасаудағы рөлі туралы жазылған зерттеу еңбектері бар. Этнолингвистикалық сөздіктен кейбір мысалдарды келтіре кетсек: «*Қарадан хан болған Құнанбай*», «*сөз маржаны тобықтыдан табылады, бөз арзаны Бұқардан табылады*», «*қазақ болсаң – керей бол, алты алашқа мерей бол*», «*арғынның араулары ашаң келеді, ұнатқанына босаң келеді*», «*атқа мінер қыз арғыннан табылар, аттанарда жанынан табылар*», «*аспандай арғын, жұлдыздай қыпшақ*», «*найманның қызына шыдағанға тозақ жұмақтай көрінеді*», «*найманның қызын алған жұмаққа барады*», «*арғыннан ән таңда, қызайдан қыз таңда*», «*арғын-найман аталас, найман-керей енелес*», «*енелестер еніп сөйлесер, аталастар ат үстінде сөйлесер*» т.б.

Этнограф А.Сейдімбек «Бұл ретте, ономастиканың арналы бір саласын құрайтын этнотопонимдердің этностар тарихы мен тағдырына қатысты беретін мағлұматы айырықша мәнді» [23, б. 485], – дейді. Сонымен антропонимдер мен топонимдердер арқылы жасалған фразеологизмдер тіл арқылы мәдениеттанудың құрамды бөлігі ретінде тіліміздегі тұрақты тіркестер қорында ақпараттық мәні басым болуына қарай өміршендігімен ерекшеленеді. Тарихи фразеологизмдер ұлт тарихына қатысты дерек көздері болып, ономастикалық лингвомәдени ремалар ретінде танымдық және коннотациялық қасиетке ие

болады. Сонымен тарихи фразеологизмдер тіл арқылы мәдениеттанудың құрамды бөлігі ретінде тіліміздегі тұрақты тіркестер қорында ақпараттық мәні басым болуына қарай өміршеңдігімен ерекшеленеді. Тарихи фразеологизмдер ұлт тарихына қатысты дерек көздері ретінде бағаланып, танымдық қасиетке ие болады. Осы тілдік бірліктер арқылы қазақ тілі мен тарих пәнін интеграциялай оқыта аламыз. Оқушылар әрбір тілдік бірліктің тарихи уәжін танып, өз білімдерін нығайта түседі.

Қазақ ұғымында ғарыш қиял-ғажайып дүниесіне толы болған. Сондағы тіршілік иелерінің бірі – Тұлпар. Аспани аттың көрнекі бейнесі. Құс тәрізді қанаты бар сәйгүлік – көзді ашып-жұмғанша қалаған жағына жете алатын ертегі ат. Аспани әлемнің адал да күшті тұлпары адамша сөйлей алады. Олар өз қожайындарына ақыл беріп, көмектескен, қауіп-қатерден сақтандырған, тіпті болашақта болатын жайтты да болжап отырған. Қазақ даласындағы есімдері аңызға айналған батырларға ертегі-аттар сенімді серік болған. Қобыланды батыр Тайбурыл, Алпамыс батыр Байшұбар деген тұлпарды мінген. Ал ағаларын іздеп шығып, кездескен көп қиыншылықты жеңуіне Ер Төстікке Шалқұйрық деген ғажайып аты көмектескен.

Қанатты аттардың бейнелері тарихта көшпенділердің өнерін көрсететін ескерткіштерде де кездеседі. Олар Алтай өлкесінен табылған сақтардың әсемдік бұйымдарында, Алматы маңынан шыққан атақты Қарғалы тәжінде, Есік қорғанынан алынған Алтын адамның бас киімінде, сақтардың ыдыс-аяқтарында бар. «Қиял-ғажайыптар әлемі» атты сабақ тақырыбында әдебиеттегі қиял-ғажайып ертегілерді байланыстыруға болады.

2.2 Қазақ тілін жаратылыстану пәндерімен интеграциялай оқытудың әдіс-тәсілдері

Қазақ халқы өзіндік ұлттық ойлау ерекшелігі – дүние шындығын көркем образбен қабылдауы, шешендік сөз өнерін ұлт менталдығы ретінде көрсетуі, көшпелі өмір салты – бәрі тілі арқылы, соның ішінде бағалау мәнді фразеологизмдер арқылы қазақтың психологиялық болмысын танытып тұр.

Психологтар сезім мен эмоцияны екі түрлі құбылыс деп қарастырады. Қолданыста бұл екеуі бір-біріне синоним ретінде жүр. Бірақ бұлар екі түрлі құбылыс, әрі бірін-бірі толықтырып тұрады. Сезім адамның қажеттілігіне сыртқы дүниенің сәйкес келу, келмеу нәтижесінде пайда болса, эмоция адамның сезімі арқылы түрлі қажеттіліктерінің орындалуы барысында пайда болатын ұнамды, ұнамсыз реңктер. Оларға қанағаттану, қанағаттанбау, қуаныш, реніш, қайғы, үрей, ашу, т.б. жатқыза аламыз.

- Ашулану: *көзі шатынау, қабағынан қар жсауу, оқ жыландай ысқыру, жсауар бұлттай түнеру, кірпігінен қырау таму, қабағына қырау қату, шалқасынан түсу, т.б.*
- Қорқу: *көзі шарасынан шығу, екі көзі алақандай болу, жүрегі тас төбесіне шығу, шыбын жаны шыға жаздау, т.б [24, б. 63].*

Енді осы тілдік бірліктерді басқа пәндермен интеграциялай оқытуға бола ма? Болса, қалай? Осы сұрақтарға жауап іздеп көрейік. Бұл тілдік бірліктердің астарында көптеген ғылыми ақпараттар жатыр. Осы ақпараттарды биология пәнін өткен кезде қолданып, пәннің «Ішкі секреция бездері», «Шартты және шартсыз рефлекс», «Генетиканың даму тарихы» тақырыптарымен қабыстыра аламыз. Биология ғылымында адреналин деген термин бар.

Адреналин – бұл адам ағзасындағы гормон, бірақ ол өз кезегінде нейротрансмиттер болып табылады. Бұл дегеніміз – бұл мида (нейротрансмиттерде) де, организмнің қалған бөлігінде де (гормон) функцияларды орындайтын химиялық зат. Қалыпты жағдайда организмде адреналин бөлінбейді. Адреналиннің қанға жетуі және оның қызметін атқаруы үшін мидың қоздырғыш тітіркендіргішті қабылдауы қажет. Біз адреналинді өте тез және тиімді реакцияны қажет ететін жағдайды қабылдаған кезде ғана шығарамыз. Егер ми осы түрдегі тітіркендіргішті қабылдаса, ацетилхолин бөлінбейді және ол адреналинді шығармайды. Осылайша, адреналин – бұл бізге ұрыс / ұшу реакциясы деп аталатын жылдам әрекеттерді жасауға мүмкіндік беретін гормон. Мысалы, егер сіз көшеде тыныш жүрсеңіз, бірақ кенеттен сізге жақын арада шабуыл жасайтын итті көрсеңіз, денеңіз автоматты түрде адреналиннің жоғары бөлінуімен жауап береді. Біз жылдам, қарқынды және тиімді іс-әрекеттерді орындауымыз керек болған кезде, қан ағзадан жоғары жылдамдықпен айналуы керек. Адреналин бета-рецепторлармен байланысып, жүрек соғу жиілігін жоғарылатады, қанның көп мөлшерін айдайды, бұлшық еттерді оттегімен жақсы тамақтандырады және оларға көп күш жұмсауға мүмкіндік береді. «*Жүрегі тас төбесіне шығу*», «*жүрегі аузына тығылу*», «*жүрегі алып ұшты*», «*жүрегі аттай тулады*», «*жүрегі солқ етті*», «*жүрегі зу ете түсті*» деген фразеологизмдер тұра мағынасында биология ғылымымен байланысты. Жүректің қорыққанда қатты қозғалуы осы адреналин гормонының бөлінуінен болады. Қазақ тіліндегі осы тілдік бірліктер биология пәнімен байланысты осы ақпараттарды беріп тұр.

Эпинефрин альфа рецепторларына жабысқанда ирис кеңейткішінің жиырылуы жүреді. Бұл факт көз қарашығының кеңеюіне айналады, сондықтан көздің рецепторларына көп жарық енеді, көру қабілеті артады және біз айналада болып жатқан оқиғалар туралы көбірек білеміз. Төтенше және қауіпті жағдайларда қарашықтардың кеңеюі сергек болу және ұрыс/ұшу реакцияларының тиімділігін арттыру үшін маңызды. «*Көзі шарасынан шығу*», «*екі көзі алақандай болу*» деген тұрақты тіркестерді де биология пәнімен тікелей байланыстыра аламыз. Бұл тілдік бірліктерде де ғылыми негіздеуге болатын ақпараттар бар. Қазақ тілінің осы тілдік бірліктерін биология пәнімен кіріктіре оқыта аламыз.

Енді бауырға тоқталайық. Қазақ тілінде «бауыр» туыстық атауды білдіреді. Дәстүрлі ортада бір әке-шешеден туған, жақын немере, туысқан адамдар бауыр деп аталады. Бір әкеден, бір анадан туған ағайынды адамдарды бірге туған бауыр, бірінен кейін бірі туған бір әкенің балаларын төте бауыр, бір әкеден туған, жастары үлкенді-кішілі адамдарды туған бауыр дейді. Бауырдың

кішісі өзінен үлкенге арқа сүйеп еркелесе, үлкені жақсысына сүйініп, жаманына күйінеді, тілегін тілеп, ақыл-кеңес береді. Кейде немере, шөберелер, тіпті рулас адамдар да бірін-бірі бауыр дейді. Қазақтар жақыны қайтқанда «Ой бауырымдап» дауыс салып келеді. Бұл дәстүрлі қазақ қоғамында бауырдың өте үлкен мәнге ие екендігін білдірсе керек.

Құдалық барысында жақын туыс болғандығын білдіретін «құйрық-бауыр жеу» дәстүрі көне наным-сенімнен туған. Этнотілдік ұжымның сөз қолданысындағы *бауыры езілу, жер бауырлап қалу, жерден бауырын көтере алмай қалу* сынды тіркестер қатты қапалық пен қайғыға душар болған адамға қатысты айтылатын сөз орамдары. Мұның негізінде ең жақын, етжақын туыс дегенді білдіретін ұғым жатыр.

Қазақ тіліндегі *бауыр басу, бауырына тарту, бауыры езілу, бауырын көтеру*, т.б. ауыспалы мәні бар қолданыстар да әр алуан эмоционалды-экспрессивтік реңктерді иемденеді.

Ферғана өзбектерінің әдет-ғұрпын мұқият зерделеген ғалым Б..Кармышева былай депті: «Еуропалықтардағы жүрек сияқты, Орта Азия халықтары үшін сезімнің шоғырланған орнын бауыр сипаттайды».

Тілімізде «Бала – адамның бауыр еті» деген тұрақты сөз орамы бар. Бауыр еті – өте жақын, қымбаттысы. Бала адамның бауыр еті емес пе? Басына күн тиіп, табанына шөгір кірген құлыншағына қол тигізу ата-анаға да оңай болмаса керек [25, б. 134].

Бұл тілдік бірліктерді де биология пәнімен кіріктіре оқытуға болады. Бауыр — қанды тазартуға және удан арылтуға көмектесетін, дененің құрсақ бөлігіндегі оң жақ қабырғалардың астына орналасқан ішкі мүше. Қанның тазалығын сақтау мақсатында қазақ халқы бауырымен қыз алыспайды. Жеті атаға дейінгі туыстық қарым-қатынасты сақтайды, оған дейін өздерін туған бауырмыз деп есептейді. Сонымен қатар, бауыр денеміздегі ішкі мүше болса, туыстық атаудағы бауыр түсінігі де отбасы, ру ішінде қолданылатын, бізге ең жақын адамдар.

Қазақта «Үйдің жақсысы – ағашынан, жігіттің жақсысы – нағашыдан» деген мақал бар. Осы мақалды биология пәнімен кіріктіре оқыта аламыз. Дезоксирибонуклеин қышқылы (ДНҚ) - тірі организмдердегі генетикалық ақпараттың ұрпақтан-ұрпаққа берілуін, сақталуын, дамуы мен қызметін қамтамасыз етуіне жауапты нуклеин қышқылының екі түрінің бірі. ДНҚ-ның жасушадағы басты қызметі - ұзақ мерзімге РНҚ мен ақуызға қажетті ақпаратты сақтау. Ген – белгілі бір ақуыздың өндірілуін кодтайтын ДНҚ ұзындығын сипаттау үшін қолданылатын термин. Мысалы, гемоглобин мен инсулинді, сондай-ақ, шаш пен көздің түсі, ақыл-ой және мінез-құлық сияқты ерекшеліктерді анықтайтын гендер бар. Бала генетикалық ақпаратты ата-анасынан толықтай алмайды. Әке мен анадан жарты-жартыдан алады. Соның ішінде, ғалымдардың айтуынша, қыз балаға әкесі жағынан интеллект көбірек беріледі екен. "Ақыл-ойдың" генетикалық берілу схемасына назар аударайық. Қыз әкесінен ақыл-ой қабілеттерін алады, бірақ жартысы ғана. Ұл балалар аналарының ақыл-парасатын мұра етеді, аналары өз кезегінде оны әкелерінен

алған. Яғни, ұлға берілетін ақыл-ой оған нағашы аталарынан келген. Осылайша, үш ұрпақтан тұратын отбасында немересі мен атасы бірдей интеллект деңгейіне ие болады. Жоғарыда келтірілген қазақ мақалының ғылыми негіздемесі бар деп айта аламыз. Қазақтың дана халық екеніне тағы бір көз жеткіземіз. Осы тілдік бірлікті биология пәнімен кіріктіре оқыта аламыз. «Белгілердің тұқымқуалаудағы ДНҚ-ның рөлі» тақырыбымен интеграциялай оқытуға болады.

«Екі өкпесін қолына алып жүгіру» фразеологиялық тіркесі асығу, ентігу деген мағыналарды береді. Адамның тыныс алу жүйесінің орталық мүшесіне өкпе жатады. Өкпе – жұп мүше. Оң жақ өкпе үлкен, ол үш бөлікке бөлінеді. Сол жақ өкпе жүрек есебінен кішірек болады, ол екі бөлікке бөлінеді. Кіші қан айналымы арқылы өкпеге веналық (көк) қан түседі, бұл жерде оттегімен қанығып, көмір қышқыл газынан ажыратылып, алқызыл түсті артериялық қанға айналады. Көмірқышқыл газы өкпе көпіршіктеріне (альвеолаға) өтіп, дем шығару кезінде ағзадан шығады. Артериялық қан ары қарай үлкен қан айналымы арқылы дене мүшелеріне өтіп, олардың жасушаларын ауамен қамтиды, оны тұтыну барысында жасушалардан көмір қышқылгазы бөлініп шығып, қан қайтадан веналық (көк) болады. Адам жүгірген кезде 1500 мл ауа сыйымдылығы болады. Соның 1200 мл өкпеде қалдық ретінде сақталады. Жүгіру тыныс алу жүйесімен тығыз байланысты. Осы тілдік бірлікті «Адамның тыныс алу мүшелері» деген тақырыппен интеграциялай оқытуға болады.

Жоғарыда келтірілген тілдік бірліктер қазақ тілі мен биология пәндерін интеграциялай оқытуға нақты мысал бола алады.

Ұлт мәдениетінің қалыптасуына ықпал ететін факторлардың бірі ретінде саналатын географиялық орта десек, онда қоршаған ортаға байланысты киім үлгілерінің, мекен-тұрақ жағдайының, яғни, ұлттың мәдени-шаруашылық жағдайларының даму ерекшеліктері байқалады. Сонымен қатар, ол ұлттың рухани мәдениетінің қалыптасуына өз ықпалын тигізеді. Оны халық тұрмысының ерекшеліктерінен көрініс табатын жүріс-тұрыс, салт-дәстүр, әдет-ғұрыптардан байқауға болады. Шаруашылық дәстүрі міндетті түрде табиғат жағдайларына байланысты қалыптасады да, ол әдетте өте тұрақты болып келеді. Мәселен, өз жерінде мал шаруашылығымен айналысқан адам басқа жаққа көшіп кетсе де, мүмкіндік болса, сол мал шаруашылығымен айналысқанды тәуір көреді.

Ал ауа райы жалпы климат, көп жағдайда киім, баспана, ауылшаруашылық мәдениет түрлерінің ерекшеліктерін, соған орай көлік түрлерін айқындайды. Географиялық ортаның (климат, топырақ, рельеф т.б.) ерекшеліктері этностық рухани мәдениетінің қалыптасуына да, психикалық қалпына да қалай да бір әсерін тигізеді. Географиялық орта этникалық этнонимде де көрініс табады.

Этникалық территорияның ландшафтары адамдар түсінігінде туған жер ұғымымен ассоциацияланады. Қазақ мәдениетінде бұл ретте туған жер ұғымы бәрінен де жоғары екендігін қалыптасқан тұрақты тіркестер бойынан табамыз.

Мысалы:

Өлген мола, туған жер жібермейді,
Әйтпесе тұрмас едім осы маңда. (Абай)

Қазақ тілін басқа пәндермен де интеграциялай отырып, оқытуға болады. Өз халқымыздың мәдениетін, ұлттық танымын, ұлттық құндылықтарын тіліміздегі тілдік бірліктер арқылы басқа пәндермен интеграциялап, олардың ғылыми түсіндірмесін беруге болады. Мысал ретінде қазақ тілі мен география пәнін кіріктіре оқытуға негіз болатын тілдік бірліктердің семантикасын, уәжін ашып көрсетуге болады.

Қоршаған орта, табиғат құбылыстары, ауа райы адамдардың күнделікті өмір сүру дағдыларынан қалыптасқан, бағаланған. Оларға байланысты мынадай бағалауыштық фразеологизмдер бар: қызыл шұнақ сары аяз, сақылдаған сары аяз, көк мұз, түкірігі жерге түспеу, ақ түтек үскірік – суық ұғымын береді. Ыстықты аспан айналып жерге түскендей, аспан аптап, күн шыжу, құс қанаты күйгендей, ми қайнатар секілді фразеологиялық тілдік бірліктер білдіреді.

Жыл он екі айда айналып соғып тұратын ыстық пен суықты, қар мен жаңбырды, жел мен боранды есепшілер амал деп атаған. Яғни жылдың әр мезгіліндегі табиғат құбылыстарының өткінші тосын-аз уақытта болып өтетін өзгерістерінің көрінісін және оның бірнеше түрлерін атаған. Әбішев есепшілердің айтатын жеті амалына: 1) *Күннің тоқырауын*; 2) *қарашаның қайтуын*; 3) *Үркердің батуын*; 4) *мұздың қатуын*; 5) *киіктің матауын*; 6) *қыс тоқсанын*; 7) *Ай тоғамын* [26, б. 43] жатқызады.

Құс қанаты. Наурыз айының соңғы күндерінде жыл құстары ұшып келе бастайды. Олардың келуімен қар аралас жаңбырмен суық жел тұрады. Мұны есепшілер құс қанаты деп атап, амалға жатқызған.

Бесқонақ. Наурыздың 17-21 күндері аралығында болатын жауын-шашынды күндер. Бұл әр жыл соғып өтетін суық әрі лайсаң мезгіл. Жұрт осы бесқонақтан қатты сақтанып, күтініп отыратын болған.

Құралайдың салқыны. Мамыр айының аяғында соғатын суық желді Құралайдың салқыны деп атайды. Өйткені осы желге қарсы киік өз құралайларын аяқтандырып, өргізеді. Киік қанша көп болса да олар 2-3 күн ішінде түгелдей төлдеп болады. Киіктің тағы бір айта кететін ерекше қасиеті – еселері кез келген құралайды емізіп, бауырына ала береді. Киік құралайының далада жетім, жалғыз қалмауы осыдан.

Үркер ұшу – маусым айының басында Үркердің мүлде көрінбей кетуі. Кейде мұны «Үркердің жерге түсуі» дейді. Осыдан кейін 40 күн шілде басталады. «Үркер жерге түспей, жер қызбайды» дейді халық жұлдызшылары мен есепшілері.

Қырық күн шілде. Маусымның 22-нен тамыздың 4-6-на дейінгі аралық шілде деп аталады. Осы аптапты күндер қырық күн шілде деп аталған. Қырық күн шілденің ең аптапты күндері – шілінгір шілде [27, б. 18].

Сақылдаған сары аяз (қыстың ең қатты аязы), қыстың көзі қырауда (қыс кезіндегі суықтық), жұлдызы жоғары (біреуден мәртебесі жоғары), жұлдызы

қарсы (біреуді ұнатпау, қарсы келу), сегіз қиыр шартарап (қазақтардың ұғымында дүниенің төрт құбыласы және табиғаттың төрт мезгілін айтқанға ұқсайды), дүниенің төрт бұрышы (дүниенің төрт құбыласы оңтүстігі, солтүстігі, батысы мен шығысы).

Осы аталған тілдік бірліктерді география пәнімен кіріктіре оқыта аламыз. Тілдік бірліктердің уәжін түсіндіру арқылы, пәнді кіріктіре оқыту арқылы оқушыларды ғылымға қызықтыруға жол ашамыз.

Қазақ халқы – көшпелі халық. Мал шаруашылығымен айналысты. Жайлаудан қыстауға көшіп отырған. Осындай көште мал айдаудың да өзіндік ретін ұстанған. Төрт түлікті араластырмаған, оларды айдаудың өз тәртібі болған. Ең алдымен түйені, кейін жылқыны, сосын сиырды, қойды, соңынан ешкіні айдаған. Бұл реттіліктің сақталуының өзіндік бір ғылыми негізі бар деуімізге болады. Ең алдымен ешкіні не қойды айдайтын болса, олардың тұяқтарының ауданы кіші болғандықтан, шөпке көп қысым түседі де, шөпті қиып өтеді. Қиылып, тапалып қалған шөпті жылқы, түйе жемейді. Ал алдымен түйені айдаса, оның табаны жалпақ, сондықтан шөпке түсетін қысымы да аз болады. Шөп қиылмайды, тек жерге майысып, қайтадан қалпына келеді. Одан кейінгі жануарлар оны жей алады. Табандарының аудандарына қарай төрт түлікті бір жерден екінші жерге көшерде реттілікті сақтай отырып айдаған. Бұл физика ғылымындағы қысым деген тақырыпқа нағыз практикалық мысал бола алады.

Қысым – бір дене екінші дене бетіне әсер еткенде пайда болатын қалыпты күштің (дене бетіне перпендикуляр) қарқындылығын сипаттайтын физикалық шама. Егер денеге әсер ететін күш оның бетіне біркелкі таралса, онда қысым (p) былай өрнектеледі: $p = F / S$. Мұндағы S – дене бетінің күш түсетін бөлігінің ауданы, F – сол бөлікке перпендикуляр түсірілген күштердің қосындысы.

Ал қазақ халқында сұлу қызды аспандағы айға, күлімдеген күнге, судағы құндызға теңеуі, мысалы, *Ай мен күндей; Ай десе аузы, күн десе көзі бар; Жаңа туған айдай* деуі ұлттық ұғымға, ұлттық сезімге жақын көркем сөз айшықтары осының дәлелі.

Ерте замандағы қазақ қауымның ұғымында жер жүзіндегі барлық жаратылыстың түпкі тегі төрт нәрседен: топырақ, су, от және желден (ауадан) жаратылған. Барлық болмыстық өмір сүру тетігі: жарық пен қараңғылыққа байланысты деп білген. Олардың ойынша: жарық – жылудың, күннің, өмірдің, жақсылықтың, бақыттың нышаны; ал қараңғылық – суықтың, түннің, өлімнің, жамандықтың нышаны. Бұларды бір-біріне қарама-қарсы күштер деп есептеген.

Қазақ көне дәстүрі бойынша, жер – адамзат, жан-жануар, ағаш-шөптің анасы. Аспан – жарық, жылу беріп, жаңбыр жаудырып есіркеуші атасы деп есептелген. Сондықтан, ерте кездегі қазақтар көк тәңірге, жер анаға табынған. Қазақтың ұғымында: көк аспан бейнесі қазақтардың үйі сияқты, барлық өмірге пана болған көк күмбез. Аспан әлеміндегі жұлдыздар – осы көк күмбезге жағылған шырақтар, олардың ойынша: аспандағы жұлдыздардың адам өмірмен тығыз байланысы бар. Әрбір адамның өмірін жаратып, тағдырын бейнелейтін

бір жұлдызы болады. Ол жұлдыз жоғарылса, бұл адамның бағы өрлейді, ал жұлдыз төмендесе, бұл адамның бағы қайтады. Жұлдызы оңынан туса, барлық іс сәтті болады, жұлдызы солынан туса, қырсық шалады, ол жұлдыз жерге түссе, бұл адам өледі де, оның жаны көкке ұшады дейді. Қазақтар ісі оңалған адамды «жұлдызы оңынан туды» дейді. Мысалы:

Олар Ресей патшасының *айы оңынан, жұлдызы солынан туып*, жолы болып тұрғанын, құрығының ұзын екенін жақсы білгені [28, б. 43].

«*Айы оңынан туу*» фразеологизмінің астарында халықтық бақылау тәжірибесі жатыр. Адамдар жаңа туған айдың алғашқы формасына қарап, жауын-шашынды немесе жайлы болатынына қарй алдағы күн-көріс тіршілігі мен шаруашылығын жоспарлай алған. Егер ай шалқалап жатып туса, «өзіме жайлы, шаруаға жайсыз» деп айтады деген түсінік бар.

«*Жұлдызы солынан туу*» – ежелгі түсінік бойынша адамдардың жұлдыздары әр алуан: кейде топырақ, кейде су, кейде от, кейде жел сияқты болып келеді, бұл сол адамның мінездемесін, адамдар арасындағы қарым-қатынастарды белгілейді. Жұлдызы су сипатты адам жұлдызы от сияқты адаммен жараса алмайды. Қазақтар жараса алмаған ерлі-зайыптыларды көргенде «бұлардың жұлдызы жараспады» дейді, өмірі бір біріне өш болып өткен немесе жауласып өткен адамдарды «бұлардың бірі-біріне жұлдызы қарсы» дейді. Қазіргі бұл наным-сенімнің сарқыншақтары аңыз-ертегілерде там-тұмдап сақталып келеді [29, б. 342].

Түркі халықтарының мәдениетінде Аспанмен қатар оның шырақтары да құдай деңгейіндегі құдіретті, қасиетті құбылыс деп танылған. Бұл мағынада, әсіресе, Күннің атқаратын рөлі ерекше. Қазақ ертегілерінде ертегі кейіпкерлерін Күнсұлу, Күн астындағы Күнікей және т.б. деп бекер атамаған. Азиялық өркениетте Күнмен қатар қастерленген аспан шырағы Ай болған. Ай көне түрік мәдениетінде Күннің орынбасары, сұлулықтың таңбасы, көп мұраларда әйел тіпті құдай ретінде танылған. Көшпелілер үшін де Айдың маңызы зор болған. Даладағы малшылар қараңғы түнде айдың тууы мен батуын бақылаған, одан өздерінше қорытынды жасап, жыл мезгілдерін айыру есебін шығарған. Олар жаңа туған айдың күн сайын көлемінің кемітінін, ақырында «таусылып», «өліара» келетінін білген. Бұл кезде ауа райы өзгеріп, ғылыми тілмен айтқанда, циклон басым болады. Халықтық дүниетаным айдың климатқа тигізетін әсерін жақсы білген.

Алайда, Айдың басты символдық ерекшелігі оның күн мен түннің арасындағы алатын орнына қатысты. Күн батып кеткенімен, Нұр (Ізгілік, жылулық, сәуле) жеңілмейді.

Күн мен Айдың қатарласуы әлемдік мәдениетте кең таралған идеяның бірі. Мұсылмандық әлемде Ай діни таңбаға айналған. Бұл жерде ескеретін бір жәйт бар. Ай символикасы мәдени гомогендік дәстүрімен тығыз байланысты. Ол аруақтар дүниесімен жалғастыратын белгі болып табылады. Мұсылман зираттарына Ай белгісін қою ұрпақтар, дәстүрлер сабақтастығының тым терең екендігін көрсетеді.

Жоғарыда атап көрсеткеніміздей, Ай әдемілік пен сұлулықтың үлгісі болып табылады. Қазақ эпосында сұлулық, нәзіктік, арулық Аймен теңестіріледі:

«Туған айдай толықсып, бұралып кетіп барады» (Қыз Жібек),
«Жалғыз қызы Гүлбаршын – он бесте толған ай еді» (Алпамыс),
«Жақсы Ай - Күндей, жарығы әлемге бірдей» (мақал).

Адамдар үшін қоршаған ортаның бірі – құпиясы мол аспан әлемі. Сансыз жұлдыздарды қазақтар аспан шырақтары деп бейнелі атаған. Аспан сырын білуге ұмтылған көшпелі қазақтар өздерінің тұрмыс-тіршілігі үшін космоним ерекшеліктерін ауа райын болжауға, жер тараптарын білуге, уақытты белгілеуге пайдаланды. Олардың мұндай халықтық танымдары қазақ тілінде жеке лексикалық бірліктер атауынан және фразеологизмдер, мақал-мәтелдерден көрініс тапты. Қазақ тілі сөз байлығының тағы бір қабаты осы аспан денелерінің атаулары мен соған қатысты туған тұрақты тіркестер мен мақал-мәтелдерден тұрады.

Мәселен, жеке жұлдыздар атауы Темірқазық, Сүмбіле, Жеті қарақшы, Ақбозат, Үркер т.б. космонимдер ұйытқы болған аңыз-әңгімелер халық арасына кең тараған. Осыған байланысты «Сүмбіле туса су суыр», «Үркерлі айдың бәрі қыс» деген тілдік бірліктерді мысал ретінде келтіре аламыз.

Ал халықтық космонимдерге байланысты *ай қорғалау, ай қараңғысы, туар айдың жаңасы, туар ай, күн ұзарту, күн қайыру, күн теңелу, күн тоқырау, темірқазық жасану* [30, б. 43] т.б. тұрақты тіркестерде ұлттың таным түсінігі жатыр.

Ай қорғалау – айдың толуы мен кему сәтін бейнелейтін тіркес. Ал арғы түбіндегі аңыз бойынша Күн ме Ай екеуі де сұлу қыз болған. Ай өзінің сұлулығын айтып мақтанғанда Күн қызғаныштан Айдың бетін тырнап алып, дақ түсірген. Содан бастап айдың бетінде дақ қалған деседі. Күнге жақындаған сәтте Ай қорғалап, бетін жасырады, кемиді. Ал Күннен алыстағанда керісінше мақтанып, бетін жасырмай түгел көрсетеді-мыс. Осы аңыз негізінде бетін айдай қылу, қарғыс мәндегі бетің айдай болғыр деген тіркестер жасалған.

Ай қараңғысы – ай туғанға дейінгі түн мезгілі. Ай тастай қараңғы, көзге түрткісіз деген мағыналас тіркестер бар.

Туар айдың жаңасы немесе айдың жаңасы – жаңа айдың алғашқы күндері.

Күн ұзару – күндізгі жарық мезгілінің көбейіп, ұзара бастауы.

Күннің теңелуі – желтоқсан айының соңғы аптасында (22 күні) күн мен түннің бірдей уақыт, яғни әрқайсының 12 сағаттан болып теңелуі айтады.

Темірқазақ жасану – басын қауіп қатерге тігу деген мағынада.

Қу толағай бастанбай,

Темірқазық жасанбай

Ерлердің ісі бітер ме?

Бұл тілдік бірліктерді қазақ тілі мен физика пәндерін интеграциялай оқытуда қолдануға болады.

2.3 Интеграциялай оқытылған сабақтар бойынша эксперимент нәтижелері және қорытындысы

Ғылыми зерттеу практикасы бойынша 7-сынып оқушыларына қазақ тілі пәнінен сабақ берілді. Қазақ тіліндегі тілдік бірліктерді басқа пәндермен интеграциялай оқытуға бағытталған сабақтар жүргізілді. Зерттеу нысаны ретінде 7-сынып алынды. Себебі: Мектеп бағдарламасына сәйкес “Фразеологизм”, “Мақал-мәтелдер” деген грамматикалық тақырыптарды 7-сыныпта өтеді; 7-сыныптан бастап жаратылыстану пәндерін жекелей оқиды; қазақ тіліндегі тілдік бірліктердің ғылыми уәжі осы сыныптың жаратылыстану пәндері тақырыптарымен сәйкес келеді.

7-сыныптың қазақ тілі пәніндегі әр бөлімді, ондағы әр тақырыпты басқа пәндермен интеграциялай оқытуға болады.

1-бөлімнің атауы – «Ауа райы және климаттық өзгерістер». Осы бөлімде біз өз ұлтымыздың ауа райын болжаудағы даналық ой-пікірлерін оқушыларға жете түсіндіре аламыз. Тіліміздегі тілдік бірліктердің ғылыми уәжін көрсетіп, қазақ тілі мен география пәнін интеграциялай оқыта аламыз.

2-бөлімнің атауы – «Көшпелілер мәдениеті». Бұл бөлімде халқымыздың өмір сүру салтымен толықтай таныстырып, көшпелі тұрмыс кешкен бабаларымыздың жайлаудан қыстауға көшердегі мал айдау тәртібінің өзінде үлкен мән барын оқушыларға жете түсіндіре аламыз. Төрт түлікті көшірудегі реттіліктің өзі физика ғылымындағы қысыммен тікелей байланысты екенін дәлелдей аламыз. Қазақ тілі мен физика пәнін интеграциялай оқытуға болатындығынына көз жеткізе аламыз.

3-бөлімнің атауы – «Денсаулық – зор байлық». Бұл бөлімде тіліміздегі «Ет – етке, сорпа - бетке» деген тіркестің тікелей денсаулыққа қатысты екендігін түсіндіруге болады.

5-бөлімнің атауы – «Музыка өнері және қазақтың киелі домбырасы». Бұл бөлімде қазақ тілі мен музыка, әдебиет пәндерін интеграциялай оқыта аламыз. Дана халқымыз «Нағыз қазақ қазақ емес, нағыз қазақ домбыра» деген. Домбыраға байланысты ел ішіндегі аңыз-әңгімелерді өскелең ұрпақ бойына сіңіре аламыз. Ұлттық аспаптарымыздың құндылығын дәріптеуге болады.

6-бөлімнің атауы – «Ғаламтор және әлеуметтік желілер». Бұл бөлімде қазақ тілі мен информатика пәнін интеграциялай оқыта аламыз. Терминдер атауының мәні мен мағынасын ашып түсіндіруге болады.

8-бөлімнің атауы – «Дұрыс тамақтану. Гендік өзгеріске ұшыраған тағамдар». Бұл бөлімде қазақтың ұлттық тағамдарының пайдасын түсіндіре аламыз. Ұлттық тағамдарға қатысты ақпараттарды химия, биология пәндерімен интеграциялай оқытуға болады.

9-бөлімнің атауы – «Жеңіс күні. Ұлы ерлікке тағзым». Бұл бөлімде қазақ тілі мен тарих пәнін интеграциялай оқыта аламыз. «Сын сағат», «қара қағаз», т.б. тілдік бірліктердің Ұлы Отан соғысына қатысты туындағанын айтып, оқушыларға уәжін, мағынасын тереңірек түсіндіре аламыз.

10-бөлімнің атауы – «Ғылыми фантастика». Бұл бөлімде қазақ тілі мен әдебиетті, биологияны интеграциялай оқыта аламыз. «Қиял-ғажайыптар әлемі»

атты сабақ тақырыбында әдебиеттегі қиял-ғажайып ертегілерді байланыстырсақ, «Түс көру» атты сабақ тақырыбында биологиямен байланыстыруға болады.

Н.К.Крупская: «Әр пәнді оқып үйренгенде әдебиет болсын, тіл болсын, қоғамтану, тарих, география, математика, тағы басқалары болсын, пәнді барлық жағынан бірдей алып зерттеп үйрену керек және бұл жерде оқып-үйрену үшін диалектикалық тұрғыдан келу өте-мөте маңызды», – деп түсіндіреді. Пәнаралық байланыс арқылы дүниенің шындығын жан-жақты тұтас қабылдауға, ғылыми түсініктердің қалыптасуына және табиғат пен қоғамның, өмірдің диалектикалық заңдылықтарын танып білуге жол ашамыз. Зерттеуші ғалымдар пәнаралық байланысты жалпы методологиялық жүйелілік принципін нақтылы бір түрі деп есептейді. Себебі ол ойлау әрекетінің ерекше түрі жүйелілік ойлауды қалыптастыруда шешуші орын алады. Ал жүйелі ойлаудың әдеттегі бірқалыпты ойлаудан айырмашылығы айналадағы шындықтың нақтылы байланыстарын жан-жақты танып білуге мүмкіндік туғызатындығында. Қазіргі кезде мектептегі ғылымдар білім беруді ғылымдардың алуан салаларының өзара байланысы мен интеграциясының жаңа дәрежеге көтерілуі негізінде құруды талап етіп отыр. Осыған орай, интеграциялай оқыту өзекті. Қазақ тілін де басқа пәндермен интеграциялай оқытудың да көптеген артықшылықтары бар.

Интеграциялай оқыту мақсатында тұтас бір сабақ немесе сабақ құрылымының бір кезеңінде фрагмент, жеке үзінділер түрінде өткізуге болады. Соның бір мысалы ретінде панорамалық сабақты алсақ болады. Панорама – өнердің түрі деген мағынаны береді. Дәлірек айтқанда, барлық көлемді, үлкен аумақты қамтитын оқиғалардың бейнелеу суреті деген мағынада анықтама беруге болады. Сонымен панорамалық сабақ мектеп тәжірибесінде мұғалім сабақтың тақырыбы және оның мазмұны бірнеше күрделі мәселелерді қамтитын жағдайда және пәннің өзіне жақын пәндермен логикалық байланысы айқын көрінетін жағдайда, кіріспе немесе тарау соңында, қайталау сабақтарында материалдың аумақты көлемін қамту, тұтастығын көрсету мақсатында қолданады. Панорамалық сабақты өткізуде бірнеше методикалық талаптар ескеріледі: сабақтың тақырыбы, мақсаты, пәндердің өзара байланысы, жоспары, т.б. белгіленеді. Алдын ала құрылған тапсырмалар беріледі. Панорамалық сабаққа оқу материалының пәнаралық байланысын көрсететін көлемді кесте, диаграмма, плакат-карталар, т.б. көрнекі құралдар дайындалады. Мектеп тәжірибесінде мұғалімдер панорамалық сабақ үшін жеке пәндердің программалық материалдарына талдау жасап, ондағы түсініктердің құбылыстардың ішкі заңдылықтарындағы пәнаралық байланысты аша білуі керек. Мәселен, зерттеу тәжірибесін өту кезінде 7-сынып оқушыларына «Қазақ тілі» пәнінен «Қазақ халқының ауа райын болжауы» деген тақырып бойынша панорамалық сабақ өтуді жоспарлады.

Бұл сабақта мұғалім пәнаралық байланыс негізінде оқушыда тұтас білімнің қалыптасуын көздейді және пәнаралық байланысты ашатын жаңа

түсініктер, ұғымдар, құбылыстар бойынша оқушылардың өздігінен іс-әрекетін ұйымдастыру арқылы олардың диалектикалық ойлауын тереңдетеді.

Мұғалім жаңа материалды өту барысында әңгімелесу, фронтальды сұрау, мәтінмен жұмыс істеген кезінде олардың бұдан бұрын географиядан өткен «Ауа райы және оны алдын ала болжау» тақырыбынан алған білімдерін есіне түсіреді. Оқушылар да екі пән материалының негізінде топ болып немесе дербес тапсырмалар орындайды.

Қоршаған орта, табиғат құбылыстары, ауа райы адамдардың күнделікті өмір сүру дағдыларынан қалыптасқан, бағаланған. Оларға байланысты мынадай бағалауыштық фразеологизмдер бар: қызыл шұнақ сары аяз, сақылдаған сары аяз, көк мұз, түкірігі жерге түспеу, ақ түтек үскірік – суық ұғымын береді. Ыстықты аспан айналып жерге түскендей, аспан аптап, күн шыжу, құс қанаты күйгендей, ми қайнатар секілді фразеологиялық тілдік бірліктер білдіреді.

Жыл он екі айда айналып соғып тұратын ыстық пен суықты, қар мен жаңбырды, жел мен боранды есепшілер *амал* деп атаған. Яғни жылдың әр мезгіліндегі табиғат құбылыстарының өткінші тосын аз уақытта болып өтетін өзгерістерінің көрінісін және оның бірнеше түрлерін атаған. Әбішев есепшілердің айтатын жеті амалына: 1) *Күннің тоқырауын*; 2) *қарашаның қайтуын*; 3) *Үркердің батуын*; 4) *мұздың қатуын*; 5) *киіктің матауын*; 6) *қыс тоқсанын*; 7) *Ай тоғамын* жатқызады.

Құс қанаты. Наурыз айының соңғы күндерінде жыл құстары ұшып келе бастайды. Олардың келуімен қар аралас жаңбырмен суық жел тұрады. Мұны есепшілер құс қанаты деп атап, амалға жатқызған.

Бесқонақ. Наурыздың 17-21 күндері аралығында болатын жауын-шашынды күндер. Бұл әр жыл соғып өтетін суық әрі лайсаң мезгіл. Жұрт осы бесқонақтан қатты сақтанып, күтініп отыратын болған.

Құралайдың салқыны. Мамыр айының аяғында соғатын суық желді Құралайдың салқыны деп атайды. Өйткені осы желге қарсы киік өз құралайларын аяқтандырып, өргізеді. Киік қанша көп болса да олар 2-3 күн ішінде түгелдей төлдеп болады. Киіктің тағы бір айта кететін ерекше қасиеті – еселері кез келген құралайды емізіп, бауырына ала береді. Киік құралайының далада жетім, жалғыз қалмауы осыдан.

Үркер ұшу – маусым айының басында Үркердің мүлде көрінбей кетуі. Кейде мұны «Үркердің жерге түсуі» дейді. Осыдан кейін 40 күн шілде басталады. «Үркер жерге түспей, жер қызбайды» дейді халық жұлдызшылары мен есепшілері.

Қырық күн шілде. Маусымның 22-нен тамыздың 4-6-на дейінгі аралық шілде деп аталады. Осы аптапты күндер қырық күн шілде деп аталған. Қырық күн шілденің ең аптапты күндері – шілінгір шілде.

Сақылдаған сары аяз (қыстың ең қатты аязы), қыстың көзі қырауда (қыс кезіндегі суықтық), жұлдызы жоғары (біреуден мәртебесі жоғары), жұлдызы қарсы (біреуді ұнатпау, қарсы келу), сегіз қиыр шартарап (қазақтардың ұғымында дүниенің төрт құбыласы және табиғаттың төрт мезгілін айтқанға

ұқсайды), дүниенің төрт бұрышы (дүниенің төрт құбыласы оңтүстігі, солтүстігі, батысы мен шығысы).

Осы аталған тілдік бірліктерді география пәнімен кіріктіре оқыта аламыз. Тілдік бірліктердің уәжін түсіндіру арқылы, пәнді кіріктіре оқыту арқылы оқушыларды ғылымға қызықтыруға жол ашамыз.

Келесі бір интеграциялай оқытуға байланысты тарих және әдебиеттің қазақ тілімен байланысын көрсететін сабаққа тоқталайық. «Фразеологизмдер» деген грамматикалық тақырыпты 7-сыныптың қазақ тілінде өтеміз. Әрбір тұрақты тіркестің пайда болуында негізгі уәж бар. Осы тақырыпқа байланысты түрлі тапсырмалар беріп, интеграциялық сабақ өтілді. Сабақтың тиімділігін арттырып, пәнаралық байланысты дұрыс жолға қою үшін ойын элементтерін де қолдандық.

Бірінші тапсырмада оқушылар тұрақты тіркестерді дұрыс құрауы керек болды. Фразеологизм құрамындағы сөздер жеке-жеке қиылып берілді. Оқушылар топпен сөздердің дұрыс ретін тауып, фразеологизм құрады. Тапсырмада мына тұрақты тіркестер берілді: *тар жол тайғақ кешу, Абылай аспас асу бел, Аплатондай ақылды, Аяз би әліңді біл, құмырсқа жолыңды біл, қайран өз үйім, кең сарайдай боз үйім, ақтабан шұбырынды алқа көл сұлама, қара қағаз, қара тізімге іліну*. Оқушылар тапсырманы орындап болған соң, әрбір тұрақты тіркестің уәжін табуға тырысты. Білмегендерін мұғалім түсіндірді. Мәселен, *Аяз би әліңді біл, құмырысқа жолыңды біл* (асып-тасып кетіп, өткен күнін ұмытпа, өз орныңды біл) тіркесі, сондай-ақ шешендік өнер әңгімелеріндегі *Жиреншенің* байлардан қандай сый-құрмет көрсе де, жатса сирағы сыртына шығатын өзінің жаман лашығына келіп, *қайран өз үйім, кең сарайдай боз үйім* деп жантаятыны туралы ел аузында ұдайы қайталанып айтылуы – тарихи есімдердің ұмытылмай сақталуының бір кепілі. Осындай тілдік бірліктерден әдебиет пен қазақ тілінің байланысын көреміз. Оқушылардың әдебиеттен өткен көркем шығармаларын есіне түсіріп, тұрақты тіркестің не себепті бұлай айтылғандығының уәжін түсіндіреміз.

Келесі тапсырма сөзжұмбақ ретінде берілді. Оқушылар сөзжұмбақты топпен шешеді, кейін әр тұрақты тіркестің мағынасын айтып, уәжін табады. Мысалы, *Қайда барсаң да, көрі, Хакімдей, Шығайбайдай, қайғыға салыну, қасқа жолы, Қыз Жібек пен, жомарт*. Осы көп нүктенің орнындағы сөзді сөзжұмбаққа жазады. Тарихи деректерге қарағанда 8-ғасырда өмір сүрген Қорқыт желмаясымен дүниенің төрт бұрышын кезіп, қобызын күңіретіп, өлімнен қашқаны, қайда барса өзіне қазылып жатқан көрді көретіні туралы ел аузында қалған, жұртқа мәлім *қайда барсаң да, Қорқыттың көрі* есте жоқ ерте кезден қалған бір ауыз сөз, әйтеуір, Қорқыт баба туралы ел аузында бір дерек қалдырды. Фразеологиялық тіркестің мағынасы – жолы болмау, яғни қайда барса да, алдынан әлдебір кедергі тұрады. Мұндай тіркестердің шығу көзі – кезінде түрлі аңыздық сипат алған ертегілер мен ел аузындағы әңгімелер – ауыз әдебиеті арқылы жеткен халық санасында сақталып қалған үлгілері.

«Шықбермес Шығайбайдай» деген тіркес бар. «Алдар көсе мен Шықбермес Шығайбай» деген ертегідегі кейіпкер – халық арасында сарандықтың символына айналған образ. Сол Шықбермес Шығайбай үйіне ешкімді қондырмайды екен, қондырса, дәм бермейді екен. Тіпті тастан да қатты сараң, өзі тойса да, көзі тоймайтын адам екен. Үйіне кісі келсе оның жауабы: — Шық, әй! — екен. Осыдан жұрт оны Шығайбай атап кеткен екен. Шықбермес Шығайбайдың аты естілмеген ел болмайды екен. Оның «Шық-әйін» естімеген жан болмайды екен.

«Асан қайғыға салыну» деген тұрақты сөз тіркесі бар. Асан қайғы – XV ғасырда өмір сүрген көрнекті философ-утопист, ақын, дипломат. Көне жырау Асан қайғының есімі көптеген түркі халықтарының аңыздары мен ертегілерінде кездеседі. Халық арасында оның «қайғы», яғни қайғы- қасіретті, қайғылы атанғандығы айтылған. Асан жасынан жұртының мұң-мұқтажын армандап, болашағын ойлаумен, болжап толғанумен боп, шерменде бола беріпті. Осыдан жұрт оны, «қайғы» деген лақап есім қосып, Асан қайғы деп атап кеткен. Асан қайғы қазақтың алғашқы хандары Керей мен Жәнібекті қолдаған, олардың кеңесшісі болған, өз шығармаларында халық тағдыры, хан билігінің әділ болуын қалаған. Бытыраған қазақ ру-тайпаларының бірлігі, топтасуы идеясын көтерген алғашқылардың бірі болған және оның бұл мұңы «Жерұйық» атты шығармасында жырланған. Асан қайғының рухқа толы еңбектері, ауызша әдеби шығармашылығы – халықтың мұңы мен сенімдерін білдіретін бірден бір құралы болған.

Осындай тапсырмалар арқылы оқушылардың сабаққа, тақырыпқа деген қызығушылығы артты. Әр тілдік бірліктің не үшін олай аталатындығының ғылыми негіздеріне, пәнаралық интеграцияның бар екеніне көздері жетті. Басқа пәндерде өткен тақырыптары мен жинаған білімдерін бір-бірімен байланыстырды. Тілдік қолданыстардың мәні мен мағынасын жете түсінді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазіргі білім беру мазмұнындағы негізгі бағыт жалпы білімнің ұлттық құндылықтармен бірлікте қарастырылуына негізделеді. Білім беру мазмұнының жаңа құрылымы – республиканың мәдени, рухани потенциалының жаңа сапалық деңгейіне көтерілуінің бірден-бір басты шарты.

Пәнаралық байланыстың педагогикалық тағы бір аса маңызды міндеті – ғылымдардың бір-бірінен бөлшектенбей ғылыми білімнің бір жүйеге топтасуын, басқаша айтқанда интеграциялану тенденциясын жоғары дәрежеге көтеру. Пәнаралық байланыс ұғымы «табиғат-адам ойы-қоғам» жүйесінде білім негізін, пәнішілік қатынастарды және ғылымдардың интеграциялануын реттеуші қызметін жүзеге асырады. Пәндерді интеграциялай оқыта келгенде шәкірттерде ақиқат дүние біртұтас жүйе екен деген түсінік қалыптасады. Бұл жүйеде барлық элементтердің біріне-бірі ықпал жасайтындығын, процестердің өздерінен-өздері туындап жататындығын мұғалім білуі керек.

Жоғарыда интеграциялай оқыту туралы ұғым, оның мәні және білім мазмұны мәселелерін қарастырғанда, олар жеке тұлғаның дүниетанымының қалыптасуына ықпал жасайтынын анықтадық.

Қорыта келгенде, қазақ тілін басқа пәндермен кіріктіре оқытуда аксеологемаларды, фразеологизм мен мақал-мәтелдерді қолдануға болатынына көз жеткізіп отырмыз. Педагогикалық интеграцияның пәндік формасы оқушыларда объективті қызметтің рухани, әлеуметтік, табиғи және техникалық салалары туралы тұтас идеялар құруда қолданылады. Интегративті процестің тұжырымдамалық формасы объектілердің интеграциясын жаңа бағалаудың, құндылық бағдарларының, жаңа көзқарастардың, қатынастардың, жаңа шешімдердің, нормалардың, идеялардың пайда болуына әкеледі.

Педагогикалық формалардың әрқайсысы: оқу тақырыбы, пән, оқу жоспары, сабақ технологиясы және т.б. — өзінің мәні бойынша әртүрлі объектілерді біріктіре алады. Егер мұғалім тақырыпты ашуға оқушылардың өзіндік тәжірибесін, ата-бабаларының ойын, рухани және техникалық салалардағы зерттеулерін және т.б. қатыстырса, пәнаралық интеграция пәндік-бейнелі формаға ие бола алады. Пәндік-бейнелеу – бұл идеялармен, материалдық заттармен, естеліктермен, қатынастармен және ұқсас категориялармен жұмыс жасау. Бұл интегративті тақырып тұжырымдамалық интеграция ретінде құрылуы мүмкін. Тақырыптың бір немесе екі жетекші тұжырымдамасы алынады және оларды басқа ғылымдарда немесе мәдениеттерде қолдануға болады. Сабақ интегративті тақырыбы мәні бойынша әртүрлі болуы мүмкін.

Интеграциялай оқыту пәнаралық байланыстарды көрсететін теориялық білімді іс жүзінде қолдануға, ғылымның түрлі салалары жөнінде кең ұғымы бар адамды тәрбиелеуге мүмкіндік береді, қазіргі кезде оқушыларға білім беру және олардың танымдық қызметін өркендетуге ықпал етеді.

Көптеген педагогтер мен психологтар пікірлеріне қарағанда, оқушылардың түрлі пәндердегі білімдер мен бірліктердің жеке элементтері

арасындағы байланыстарды байқап және қабылдауы олардың білімдерін жүйеге түсіреді, ақыл-ойына серпіліс тудырады, таным қызметіне шығармашылық сипат береді.

Қорытындылай келе, қазақ тілін басқа пәндермен интеграциялай оқыту тілдік құзыреттілікті дамытады, білім сапасын арттыруға ықпал жасайды, функционалдық сауаттылықты арттырады және пәнаралық қоғамдастықты қалыптастырады. Интеграциялай оқыту әдісінің артықшылықтары: дәстүрлі емес сабақ; жоғары қызығушылық; ойлау белсенділігін арттырады; сөздік қорын жаңа лексикамен, тілдік құрылымдармен, пәндік терминдермен толықтырады; мұғалімнің шығармашылық әлеуетін арттырады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Чепиков М.Г. Интеграция науки. Москва, 1981.
2. Безрукова В.С. Интеграционные процессы в педагогической теории и практике. Монография, – Екатеринбург, 1994.
3. Тюнников С.Ю. К вопросу определения существенных признаков интегративных процессов в сфере обучения. Сборник материалов Всероссийской конференции. – Томск, 1988.
4. Чапаев Н.К. Педагогическая интеграция: методология, теория, технология. – Екатеринбург, 2004.
5. Кубасов О. П. Интеграция в образовании: существенная характеристика. КПЖ., 2008. №10. [URL:https://cyberleninka.ru/article/n/integratsiya-v-obrazovanii-suschnostnaya-harakteristika](https://cyberleninka.ru/article/n/integratsiya-v-obrazovanii-suschnostnaya-harakteristika). Қаралған күні: 20.05.2022.
6. Архипова М.П., Волович Л.А. Педагогическая технология в интеграции гуманитарной и профессиональной подготовки студентов профессиональных школ гуманитарного профиля. – Казань, 1997.
7. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. – Алматы: Санат, 1993. - 496 б.
8. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он томдық. 7-том. – Алматы, 2011.-752 б.
9. Выготский Л.С. Мышление и речь. Изд. 5, испр. – М.: Изд. Лабиринт, 1999. - 352 с.
10. Жаналина Л. Морфема в интегративной лингвистике. Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Филологические науки», №3. – Алматы, 2009. -37-47 б.
11. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы №604 бұйрығына 7-қосымша Жоғары білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017669>. Қаралған күні: 20.10.2021.
12. Хуторской А.В. Педагогические основания диагностики и оценки компетентностных результатов обучения. Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2013.-№5 (80).
13. Зеер Э.Ф. Компетентностный подход к образованию. Образование и наука. – 2005. - №3 (33). – С. 27-40.
14. Громыко Н.В. Метапредметный подход в образовании при реализации новых образовательных стандартов. [URL:https://science-education.ru/ru/article/view?id=27236](https://science-education.ru/ru/article/view?id=27236). Қаралған күні: 17.12.2021.
15. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. [URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1000001118](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1000001118). Қаралған күні: 03.09.2022.
16. Коменский Я.В. Избранные педагогические сочинения./Под. ред. А.А.Красновского. – М.: Учпедгиз, 1955. - 652 с.
17. Ананьева Е.В., Григорьева Е.Н. Применение CLIL-технологии на уроках английского языка в профильных классах старшей школы. [URL:https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41443424](https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41443424). Қаралған күні: 07.10.2021.

18. Смағұлова Г. Қазақ фразеологиясы лингвистикалық парадигмаларда: монография. – Алматы: Елтаным, 2020. – 256 б.
19. Мокиенко В.М. Когнитивное и адогнитивное во фразеологии. Идиоматика и познание. – Белгород, 2008. – 360 с.
20. Жанұзақ Т., Рысберген Қ. Қазақ ономастикасы: жетістіктері мен болашағы. – Алматы: Азия, 2004. – 192 б.
21. Халид Қ. Тауарих хамса. (Бес тарих). – Алматы, 1992. – 304 б.
22. Жанұзақов Т. Қазақ ономастикасы. Атаулар сыры 3. – Алматы: Дайк Пресс, 2007. – 524 б.
23. Сейдімбек А. Қазақтың ауызша тарихы. – Алматы, 2008. – 728 б.
24. Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері. – Алматы, 1998. – 196 б.
25. Мұханбетжанова Ә. Бастауыш білімнің интеграциясы арқылы оқушыларда дүниенің ғылыми бейнесін қалыптастырудың теориялық-әдіснамалық негіздері: педагогика ғылым. докт. ...автореф. – Алматы, 2001. – 49 б.
26. Исқақов М. Халық календары. – Алматы: Қазақстан, 1980. – 318 б.
27. Әбутәліп О.М. Қазақ күнтізбе жүйесінің лексика-фразеологиялық бірліктері: филолог. ғылым. канд. ...автореф. – Алматы, 2008. – 49 б.
28. Хан Кене. Тарихи толғамдар мен пьеса, дастандар. – Алматы: Жалын, 1993. – 441 б.
29. Ғызыхан А. Қазақтардың дүниетанымы. – Алматы: Қазақ университеті, 1993. – 349 б.
30. Әбішев Х. Аспан сыры. – Алматы: Жазушы, 2009. – 264 б.
31. Максимова В.Н. Межпредметные связи и совершенствование процесса обучения. М.: Просвещение, 1984. – 184 с.
32. Доронин А.М., Романов Д.А., Хлопова Т.П. Интеграция науки и практики в педагогической деятельности. Успехи современного естествознания, 2007. №10. 58-59 с. [URL:http://natural-sciences.ru/rwarticle/view?id=11684](http://natural-sciences.ru/rwarticle/view?id=11684). Қаралған күні: 07.03.2022.
33. Нагель О.И. К вопросу об интеграции в образовании. Отечественная и зарубежная педагогика. 2015. №3. [URL:https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-integratsii-v-obrazovanii](https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-integratsii-v-obrazovanii). Қаралған күні: 10.12.2021.
34. Батурина Г.И. Пути интеграции научно-педагогических знаний. Москва, 1983. – 286 с.
35. Қалиев Ф. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-словарь, 2005. – 440 б.
36. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения. В 2-х т. /Под ред. В.Я.Струминского.Т.2. – М.: Гос. Учпедгиз, 1954. – 734 с.
37. Кулагин П. Г. Межпредметные связи в процессе обучения. – Москва. Просвещение, 1981. – 96 с.
38. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. Егеменді Қазақстан. - 2007. 27 шілде, 5-6 б.

39. Фоменко В. Т. Построение процесса обучения на интегративной основе. – Ростов н/Д. ГНМЦ, 1994. – 270 с.
40. Ислам А. Ұлттық мәдениет контекстіндегі дүниенің тілдік суреті: филолог. Ғылым. докт. ...автореф. – Алматы, 2004. – 51 б.
41. Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде: этнолингвистикалық сөздік. 3-том. – Алматы, 2013. – 728 б.
42. Жүнісбек Ә. Жаңа технологиялар негізі – сапалы білім. Қазақстан мектебі, №4, 2004.
43. Момынова Б. Қазақ тіліндегі қоғамдық-саяси лексика: әлеуметтік-бағалаушытық, сөзжасам. – Алматы, 2005.
44. Кеңесбаев І. Фразеологиялық сөздік. – Алматы, 2007. – 800 бет.
45. Түсіпбекова Ғ.А. Қазіргі қазақ тіліндегі бағалау мағынасы және оның құрылымдық жүйесі: филолог. ғылым. канд. ...автореф. – Астана, 2007.
46. Досанова А.М. Интеграция ұғымы және тілдік бейімделу. ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2016. - №1. – 165-170 б.
47. Айтқожин К.А. Интеграция казахстанского образования в мировое образовательное пространство. Образование. – 2009. - №3. – С.50-57.
48. Рсmbетова А.Ә. Тіл білімінде интеграциялық бағыт мәселесінің қойылуы. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Гуманитарлық ғылымдар сериясы. – 2015. №3, III бөлім. – 417-420 б.
49. Анисимов В.И. Интеграция содержания литературного образования в педагогическом вузе: системные основания, принципы и примы: Автореф. д-ра пед. наук. – Минск, 2001. – 33 с.
50. Сейдімбек А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау. Алматы, 1997. – 464 б.
51. Мұқанов С. Халық мұрасы. – Алматы, 1974. – 235 б.
52. Сейілхан А.Қ. Қазақ тіліндегі этнографизмдердің лингвомәдениет танымдық мәні: филолог. ғылым. канд. ...автореф. – Алматы, 2001. – 26 б.

Қазақ тілімен интеграциялай оқытуға болатын пәндер каталогі

Пән:	Тақырып:	Тілдік бірлік:	Тіімділігі:
Қазақ тілі + әдебиет	Халық ауыз әдебиеті	<ul style="list-style-type: none"> - Асан қайғыға салыну; - Қыз Жібек пен Төлегендей; - Қозы Көрпеш Баяндай; - Аяз би әліңді біл, құмырысқа жолыңды біл; - қайран өз үйім, кең сарайдай боз үйім; - Түгел сөздің түбі бір, түп атасы Майқы би; - Атымдайдай жомарт; - Шықбермес Шығайбайдай; - Қарабайдай саран - қайда барсаң да, Қорқыттың көрі - Лұқпан Хакімдей; 	Әдебиет сабағынан өткен шығармаларын естеріне түсіреді. Әр кейіпкердің мінезін саралап, тілдік бірліктің беретін мағынасы арасындағы байланысты ашады. Тіліміздегі фразеологизмнің шығуы мен әдеби шығарманы байланыстырады. Уәжін түсініп, қайсысын қай кезде қолдану керектігін ажырата алатын болады.
	Жамбыл Жабаев	<ul style="list-style-type: none"> - Жамбылдың жасын берсін, Абайдың басын берсін, Сәкеннің сәнін берсін, Күләштың әнін берсін 	
Қазақ тілі + тарих	Біртұтас қазақ мемлекетінің құрылуы	<ul style="list-style-type: none"> - Қасым ханның қасқа жолы; - Абылайдың ақ туы астында; - Абылай аспас асу бел 	Тарихи оқиғаны есінде жақсы сақтап, тілдік бірліктің мәнін жете түсінеді. Қазақ тілі мен тарих пәнінің бір-бірімен біте қайнасып жатқандығына көз жеткізеді. Өз ұлтының тарихын тереңірек зерделеп, тілдік бірліктер арқылы болған оқиғалардың елге әсерін саралай алатын болады. Оқушылардың ойлау жүйесі тереңдеп, таным көзжиектері артады.
	Жоңғар шапқыншылығы	<ul style="list-style-type: none"> - Күлтөбенің басында күнде жиын, Ақыры бұл жиының болды қиын - Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама 	

	Ұжымдастыру саясаты	<ul style="list-style-type: none"> - Асыра сілтеу болмасын, аша тұяқ қалмасын - Тар жол тайғақ кешу 	
	Алтын Орда	<ul style="list-style-type: none"> - Өлдің Мамай, қор болдын; - Өлдің, Мамай — өштің, Мамай; - Нар мойыны Бердібекте кесілді; - Біздің ел Тоқтамысты жамандағанын да қоймайды, көрсе бас ұрып тонқайғанын да қоймайды - Жауды қара қашырды, Батыр атақ Барақта қалды; - Арысқа әлі жетпеген, Ақсақ Темір көреген 	
	Қазақстандағы саяси репрессия	<ul style="list-style-type: none"> - Қара тізім; - Қара тізімге іліну - Ит жеккенге айдалу //айдату 	
	Ұлы Отан соғысы	<ul style="list-style-type: none"> - Сын сағат - Қара қағаз 	
Қазақ тілі + биология	Шартты және шартсыз рефлексдер	<ul style="list-style-type: none"> - Көзі шарасынан шығу; - Екі көзі алақандай болу; - Жүрегі тас төбесіне шығу; - Жүрегі аузына тығылу; - Жүрегі алып ұшты; - Жүрегі аттай тулады; - Жүрегі солқ етті; - Жүрегі зу ете түсті. 	Тілдік бірліктің ғылыми негізін түсінеді. Дүниенің шындығын жан-жақты тұтас қабылдауға, ғылыми түсініктердің қалыптасуына және табиғат пен қоғамның, өмірдің диалектикалық заңдылықтарын танып білуге жол ашамыз.
	Бауырдың қызметі	<ul style="list-style-type: none"> - Бауыр басу; - Бауырына тарту; - Бауыры езілу; - Бауырын көтеру; - Бала – адамның бауыр еті. 	
	Белгілердің тұқымқуалаудағы ДНҚ-ның рөлі	<ul style="list-style-type: none"> - Үйдің жақсысы – ағашынан, жігіттің жақсысы – нағашыдан; - Қанына тартты. 	
	Адамның тыныс алу мүшелері	<ul style="list-style-type: none"> - Екі өкпесін қолына алып жүгіру 	

Қазақ тілі + география	Ауа райы және оны алдын ала болжау	<ul style="list-style-type: none"> - Қырық күн шілде; - Құралайдың салқыны; - Құс қанаты; - Бесқонақ; - Үркер ұшу; - Қызыл шұнақ сары аяз; - Сақылдаған сары аяз, - Көк мұз, - Түкірігі жерге түспеу, - Ақ түтек үскірік - Күннің тоқырауы; - Қарашаның қайтуы; - Үркердің батуы; - Мұздың қатуы; - Киіктің матауы; - Қыс тоқсаны; - Ай тоғамы. 	Өз ата-бабасының даналығын көреді. Қоршаған орта, табиғат құбылыстары, ауа райы адамдардың күнделікті өмір сүру дағдыларынан қалыптасқандығына көз жеткізеді. Оларға байланысты тілімізде бар бағалауыштық мәнді фразеологизмдердің мағынасын терең түсінеді. Не себепті солай аталатындығына ғылыми нақты дәлел табады.
Қазақ тілі + физика	Күнгізбе негіздері	12 мүшел жыл санау	Халық даналығының астарындағы ғылыми уәжді түсінеді. Осы тілдік бірліктерді интеграциялай оқыта келгенде шәкірттерде ақиқат дүние біртұтас жүйе екен деген түсінік қалыптасады. Бұл жүйеде барлық элементтердің біріне-бірі ықпал жасайтындығын, процестердің өздерінен-өздері туындап жататындығын біледі.
	Аспан денелері туралы ғылым	<ul style="list-style-type: none"> - Сүмбіле туса су суыр; - Үркерлі айдың бәрі қыс; - Ай қорғалау; - Ай қараңғысы; - Туар айдың жанасы; - Күн ұзарту; - Күн қайыру; - Күн теңелу; - Күн тоқырау; - Темірқазық жастану. 	
Қазақ тілі + музыка	Ұлттық аспаптар	- Нағыз қазақ қазақ емес, нағыз қазақ домбыра	Ұлттық ерекшелікті көрсететін құралдардың бірі – ұлттық аспаптар. Олардың атауының себебін түсініп, шығуына байланысты аңыздармен танысады.